

De kapitaalrente

<https://hdl.handle.net/1874/237628>

L.P. 492

De Kapitaalrente.

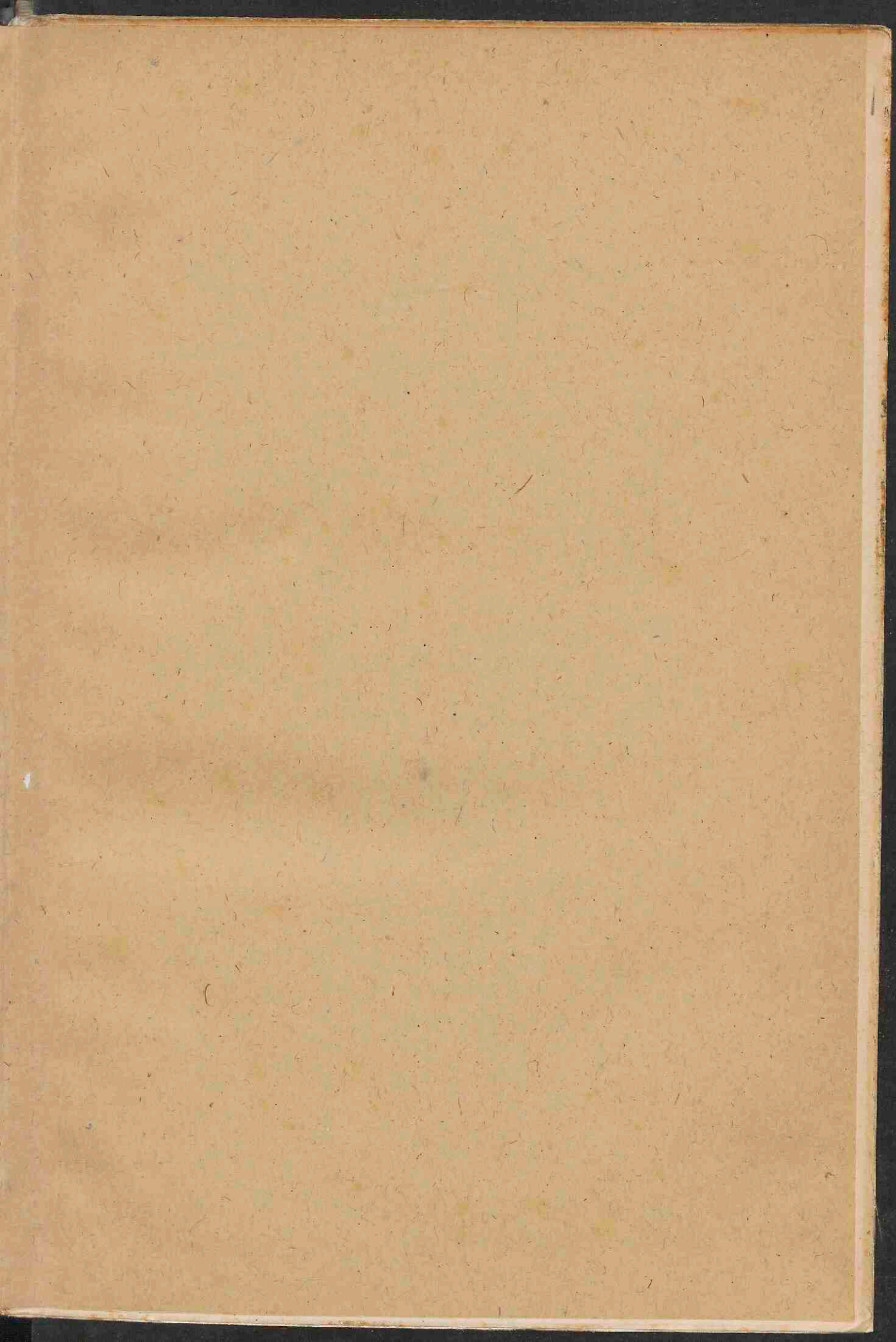

D. A. P. N. KOOLEN.

1.

A. qu.
192

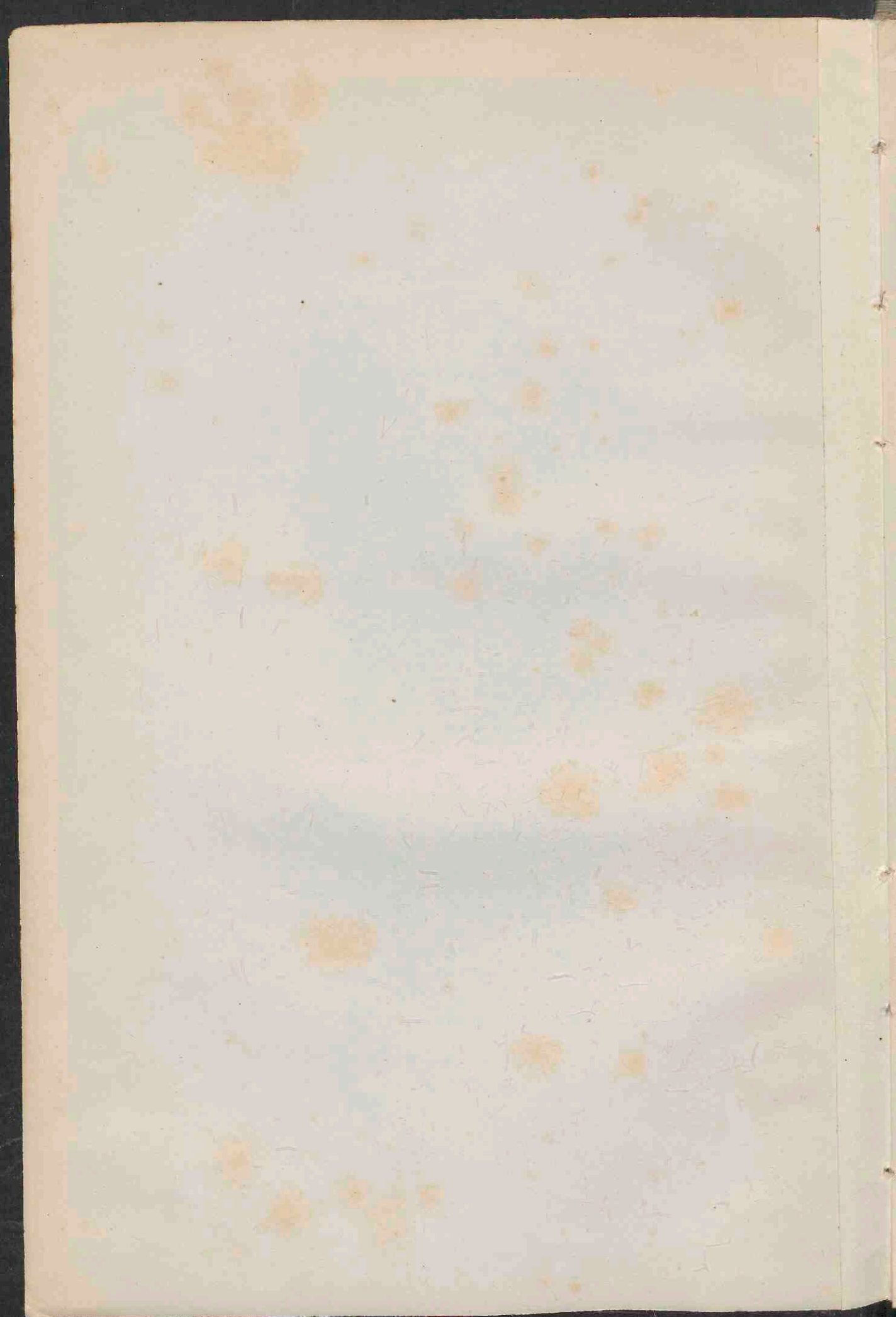

DE KAPITAALRENTE.

DE KAPITAALRENTE.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

Doctor in de Staatswetenschap

aan de Rijks-Universiteit te Utrecht,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

Dr. H. C. DIBBITS,

Hoogleraar in de Faculteit der Wis- en Natuurkunde,

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT DER UNIVERSITEIT,

TEGEN DE BEDENKINGEN

Van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid

TE VERDEDIGEN

op Dinsdag den 2 October 1894, des namiddags te 2½ ure,

DOOR

DIONYSIUS ADRIANUS PETRUS NORBERTUS KOOLEN,

geboren te Rijswijk.

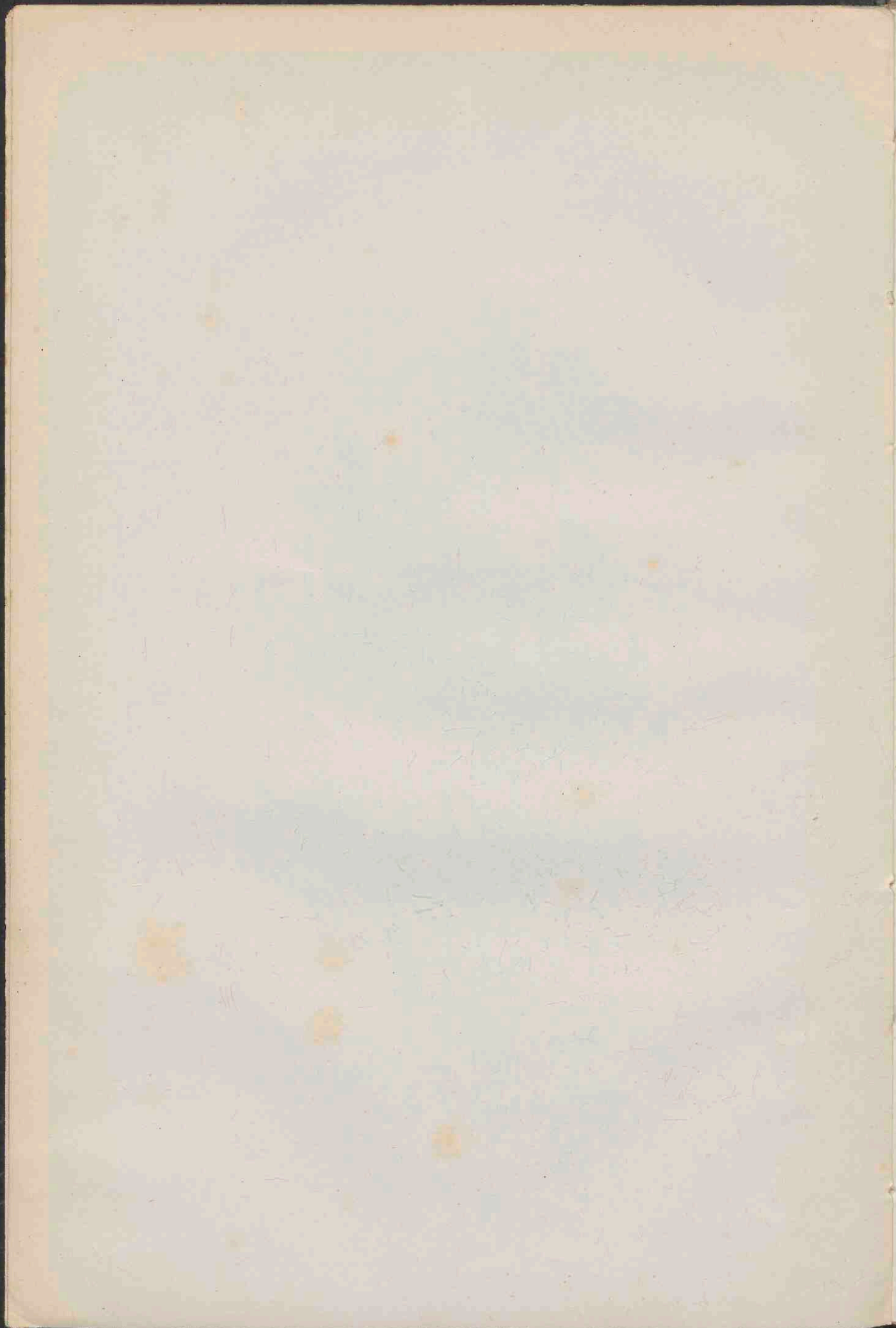

AAN MIJNE OUDERS.

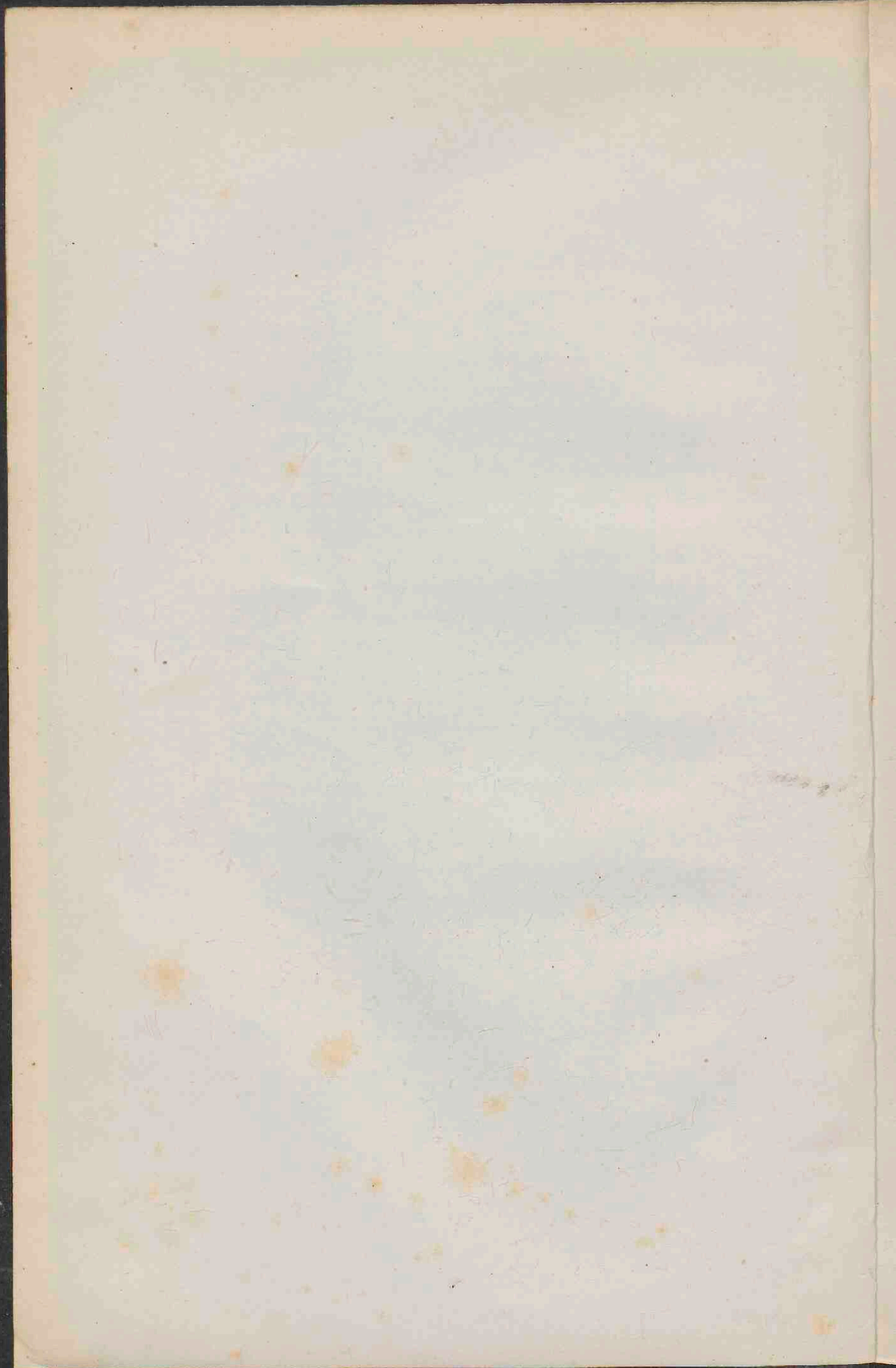

*Bij het verlaten der Universiteit is het mij een genoeg
op deze plaats een woord van hartelijken dank te kunnen
richten tot allen, die mij de jaren, hier doorgebracht,
onvergetelijk hebben gemaakt. In de eerste plaats geldt
dit U, Hoogleeraren der Rechtsgeleerde Faculteit, wier
onderwijs ik heb mogen genieten. Meer in het bijzonder
betuig ik mijne erkentelijkheid aan den Oud-Hoogleeraar
DE GEER en de Hoogleeraren HAMAKER en MOLENGRAAF,
Eerevoorzitters van het Dispuutgezelschap „Antonius Mat-
thaeus”. De leerzame avonden, waarop Gij ons leiddet in
de practische beoefening der rechtswetenschap, zullen bij
mij in de aangenaamste herinnering voortleven.*

*Het meest geldt mijn dank U, Hooggeleerde D'AULNIS
DE BOUROUILL, Hooggeachte Promotor, die mijne aandacht
op het behandelde onderwerp vestigdet en haar tot het
einde toe gespannen wist te houden. Voor de belangstelling
waarmede Gij mijnen arbeid volgdet en waarvan ik zoo
dikwijls de blijken ondervond, breng ik U hier mijnen
welgemeenden dank.*

*Tevens wensch ik hier met een enkel woord de groote
bereidwilligheid te herdenken, waarmee DR. E. BÖHM-
BAWERK mij met de tot dusver geleverde kritiek over zijn
werk bekend maakte.*

*Mijne vrienden en kennissen, mogen de banden, in
deze jaren geknoopt, niet, door verloop van tijd, loslaten,
maar bij iedere ontmoeting vaster aangehaald worden.*

INLEIDING.

Reeds gedurende zeer langen tijd heeft het vraagstuk der kapitaalrente de denkers bezig gehouden. Vroeger vooral was het de sociaal-politieke zijde, die het meest op den voorgrond trad: de vraag of het geoorloofd was rente te bedingen. Een eeuwenlange strijd heeft het pleit ten gunste der voorstanders van de rechtmatigheid der kapitaalrente beslecht.

Sedert de staathuishoudkunde als bijzondere wetenschap beoefend wordt, heeft eene andere vraag de eerste verdrongen: de vraag, waarom het kapitaal rente voortbrengt. En toch is ook op haar toepasselijk, wat G. COHN¹⁾ van de ondernemerswinst zegt: „Die Bemühungen der Litteratur eines Jahrhunderts haben die Frage nicht zu der Lösung geführt.“ Eene wetenschappelijke verklaring, die allen bevredigt, is nog niet gegeven.

Wil men dan ook voor het vervolg meer kans op goeden uitslag hebben, zegt K. MENGER²⁾ in eene bij-

---

1) GUSTAV COHN. „Grundlegung,” S. 582.

2) KARL MENGER. „Das kapital.” Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik N. F. 1888 XVII Bd.

drage tot de leer van het kapitaal, dan moet men het renteprobleem uit een gansch ander oogpunt beschouwen, dan tot dusver geschiedde. Op het slot dezer studie verwijst hij met ingenomenheid naar hetgeen *Dr. E. Böhm-Bawerk*, hoogleeraar in de Staathuishoudkunde te Innsbruck, op dit gebied reeds geleverd heeft.

In 1884 had deze schrijver het eerste deel van zijn werk over *Kapital und Kapitalzins*, getiteld: „*Geschichte und Kritik der Kapitalzins-Theorieën*” in het licht gegeven. Daarin rangschikte hij onder eenige hoofdsorten alle tot dusver gegevene verklaringen, koos er toepasselijke namen voor en wijdde aan de meeste eene zeer uitvoerige bespreking. Maar noch wat hij noemt de productiviteits-theorie, noch de onthoudings-theorie, noch de fructificatie-theorie — om ons tot slechts eenige soorten te bepalen — kon hem behagen; geene kon hem alle vormen verklaren, waaronder de kapitaalrente zich voordoeft; geene was van gebreken vrij.

Zelf beproeft hij eene nieuwe verklaring te geven in zijn in 1889 verschenen tweede deel, getiteld: „*Positive Theorie des Kapitals*.” Omtrent zijne eigene theorie zegt hij in zijn voorwoord ongeveer het volgende: „De grondgedachten mijner rente-theorie zijn, naar ik meen, buitengewoon eenvoudig en natuurlijk. Had ik nu mij er mede vergenoegd, alleen deze grondgedachten, als een aaneengesloten geheel, mede te deelen, dan zou ik eene theorie hebben aangeboden, die, bij geringen omvang, den indruk zou hebben gegeven van groote eenvoudigheid. En dat zou haar gemakkelijker ingang hebben doen vinden.

Willens en wetens heb ik van dit voordeel afgezien. Juist bij de leer van het kapitaal, waar reeds zoo vele denkbeelden, hoewel met grooten schijn van waarheid

voorgedragen, toch onjuist gebleken zijn, moest ik rekenen op een zeer kritisch gestemd publiek. Onder deze omstandigheden scheen het mij gewichtiger het gebouw mijner leer stevig, dan wel licht en bevallig op te trekken. En daarom besloot ik mijne denkbeelden liever met talrijke, op onderdeelen ingaande bewijzen, met eene menigte nauwkeurige tabellen te bezwaren, dan op kritieke punten ruimte voor twijfel of misverstand te laten."

Het doel, dat mij bij het schrijven van dit proefschrift voor oogen staat, is: de theorie van Böhm-Bawerk zoo eenvoudig mogelijk weer te geven, met weglating van al, wat niet strikt noodig zal blijken. Voor het gemak van den lezer laat ik den schrijver in het eerste hoofdstuk sprekende optreden; dat geheele deel bevat dus slechts zijne denkbeelden. Bejammeren kan ik slechts, dat ik door deze beknoptheid zoo menige schoone gedachte, zoo menige treffende toelichting achterwege moet laten. Maar al wat schaden kan aan de meest eenvoudige voorstelling meen ik te moeten afsnijden.

In een tweede hoofdstuk zal ik de opmerkingen bijeen brengen, waartoe de theorie mij aanleiding gaf. De aanduiding van het nieuwe, door Böhm-Bawerk geleerd, zal tevens gelegenheid geven het verband met vroegere schrijvers in het licht te stellen.

Moge ik bij de uiteenzetting der theorie slechts de klip ontweken hebben, die telkens voor mij oproes: *brevis esse laboro, obscurus fio.*

HOOFDSTUK I.

UITEENZETTING DER THEORIE.

AFDEELING I.

Waarin bestaat het Kapitaal?

Alvorens met vrucht de oplossing te kunnen beproeven van het renteprobleem, dient men zich een helder denkbeeld gevormd te hebben van het begrip kapitaal. Verwarringen zouden anders niet uitblijven.

Aan het woord *kapitaal* toch worden volgens Schönberg's Handbuch (I pag. 206 v. v.) door de verschillende schrijvers, twee en twintig beteekenissen gehecht.

Vooral moet men zich wachten te meenen, dat kapitaal in beide gevallen in dezelfde beteekenis zou worden gebezigd, wanneer men zegt: kapitaal is voortbrengingsmiddel en wanneer men kapitaal een bron van inkomen noemt. De erkenning van dit onderscheid is de eerste schrede op den weg, die tot eene goede verklaring leiden kan.

Stellen we dus vóór alles vast, wat men onder kapitaal te verstaan heeft als bron van rente.

Naast geestelijke heeft de mensch vele stoffelijke behoeften op deze wereld; hij zal er naar streven ook in

deze laatste zoo goed mogelijk te voorzien. De middelen, waardoor hij deze behoeften bevredigt, worden goederen ¹⁾ genoemd.

De natuur met hare vele krachten en werkingen biedt hem de allernoodigste goederen, zonder welke hij het leven niet zou kunnen houden. De zon, die hem verwarmt, de vruchten die zijnen honger stillen, de grot, die hem tot rustplaats strekt, die alle zijn zoovele gaven, welke de natuur hem biedt zonder eenige moeite van zijn kant te vorderen.

Bij voortgaande uitbreiding van het menschdom en verdere ontwikkeling der beschaving worden de behoeften al spoedig te groot, dan dat de natuur alleen er in zou kunnen voorzien. Wel bezit zij krachten genoeg, maar of deze sluimeren en moeten eerst worden opgewekt, of zij werken, maar zonder dat ze goederen voortbrengen, waaraan de mensch iets heeft.

Behalve de krachten der om hem levende natuur staan den mensch nog andere ten dienste, n.l. die, welke hij op deze wereld komende, medebrengt.

Door zijne arbeidskrachten te vereenigen met die der natuur kan de mensch nog andere goederen voortbrengen en daarmee weer in andere behoeften voorzien. Door zijnen arbeid leidt hij de natuurkrachten daarheen, waar hij weet, dat ze vruchtbaar zullen werken en middelen zullen verschaffen, om zijne behoeften te bevredigen.

De twee oorspronkelijke machten, die den mensch dus helpen in zijne behoeften te voorzien, zijn Natuur en Arbeid. Waar de eene te kort schiet, daar treedt de andere op, en beide werken samen om 's menschen streven naar stoffelijk geluk te bevredigen.

¹⁾ Zie K. Menger „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre.“ Wien 1871, S. 1. ff.

Het is er echter verre van af, dat men door samenwerking van natuur en arbeid alle behoeften ziet vervuld. Soms toch is onze lichaamskracht niet voldoende om te verkrijgen wat de natuur wel in haar schoot bewaart, maar niet gemakkelijk afgeeft. Een andermaal is onze fysieke kracht te grof om den vereischten arbeid te kunnen verrichten. En soms ook verkrijgen wij, door onzen arbeid onmiddellijk te richten op de productie der gewenschte goederen, slechts een veel geringer uitkomst, dan wanneer wij die goederen indirect zouden hebben voortgebracht.

Deze bezwaren worden overwonnen door de hulp van het *Kapitaal*. En hiermee is naast *Natuur* en *Arbeid* de derde factor van voortbrenging genoemd.

Wat verstaat men nu onder kapitaal? De beschouwing van een voortbrengings-proces, waarbij zoowel natuur en arbeid als kapitaal meewerken, zal dit leeren.

Een landman heeft op zijn hoeve een bron, die overvloedig water geeft, maar 500 meter van zijne woning af ligt. Wil hij nu zijnen dorst lesschen, dan behoeft hij het water slechts te putten: natuur en arbeid verschaffen de bevrediging voor zijne behoefte. Maar hij kan ook een boom vellen, uit een klomp hout eenen emmer snijden, dien met water vullen en neerzetten waar hij werkt: dan bespaart hij zich de moeite om telkens naar de bron te moeten loopen.

In plaats van éenen boom kan hij ook verscheiden boomen vellen, die uithollen, ze tot eene leiding verbinden van de bron tot aan zijne woning en dan kan hij zich de moeite besparen om telkens eenen emmer te moeten vullen: hij heeft thans de bron bij zijn verblijf en wil hij water, dan behoeft hij het slechts te scheppen.

In plaats van zijn arbeid telkens te richten onmiddellijk

op het putten van water op een afstand van 500 meter, richt hij dien, hetzij op het vervaardigen van een emmer, hetzij op het aanleggen van eene leiding: die emmer en die leiding nu zijn kapitaal, deze productiewijze langs eenen omweg noemt men de *kapitalistische productiewijze*.

Een ander voorbeeld. Ik heb steenen noodig om eene woning te bouwen. Eene rots in de nabijheid kan ze me verschaffen, maar ik moet ze er uit losbreken. Hoe dat te doen? Eerste weg: met mijne handen poog ik los te maken, wat zich laat losmaken: dit is de kortste weg, tevens die, welke het minst oplevert. Tweede weg: ik zoek ijzer te verkrijgen, vervaardig daaruit hamer en beitel en bewerk den harden rotswand; dit is een omweg, maar een, die mijne moeite met veel grooter uitkomst beloont. Derde weg: met de langs den eersten omweg verkregen werktuigen boor ik gaten in de rots; door kolen, zwavel en salpeter dooreen te mengen bereid ik kruit; dit kruit breng ik in de gaten, laat een gedeelte der rots springen en verkrijg alzoo nog veel meer steenen.

Somtijds kan men het gewenschte goed niet direct verkrijgen en moet men dus wel eenen omweg inslaan. Wanneer men een stuk marmer doormidden wil hebben, zal men dat door blooten handenarbeid niet gedaan kunnen krijgen; om het beoogde doel te bereiken, zal men eerst een marmerzaag moeten vervaardigen; langs dezen omweg komt men tot de verlangde uitkomst.

Het is onnoodig naast deze voorbeelden andere te stellen; duidelijk blijkt dat, wanneer men eenen geschikten omweg kiest, men grootere uitkomst verkrijgt, dan wanneer men onmiddellijk voortbrengt.

Dit leert de ervaring en alleen daarom reeds mag men het zonder meer aannemen. Wilde men nog eene verklaring, ze zoude zoo moeilijk niet vallen.

Waar de natuur de goederen niet geeft, die de mensch verlangt, zoekt hij ze te verkrijgen door zijne arbeidskrachten zóo te voegen bij die der natuur, dat uit het samenwerken dier vereenigde krachten het ontstaan van het verlangde goed moet voortvloeien. De goederenvoortbrenging blijft echter, in weerwil van 's menschen inwerken, aan zuiver natuurlijke oorzaken verschuldigd: de laatste grond van het ontstaan der goederen is de natuur. Zooals boven gezegd is, zijn somtijds de natuur en onmiddelijk op het doel gerichte arbeid niet toereikend tot het verkrijgen der goederen, die men wenscht. Eene vereeniging van onze arbeidskracht direct met de benoedigde natuurkracht werkt niets of zeer weinig uit. Om de verlangde goederen dus te verkrijgen moet men zich de medewerking van nog andere of nog meer natuurkrachten verzekeren. En de mensch kan zich deze tot bondgenooten maken, door zijne arbeidskracht eerst te voegen bij deze natuurkrachten, daarmee goederen voort te brengen en met behulp van deze goederen het verlangde genotmiddel. Bij het inslaan van iederen omweg stelt hij in plaats van zijne arbeidskracht de in overvloed voorhanden natuurkracht, legt hij meer natuurkracht in goederen vast; dit is de reden, dat hij met behulp van kapitaal (de goederen op den omweg verkregen) ook meer kan voortbrengen.

Tevens ziet men hieruit dat kapitaal niet is een oorspronkelijke productiefactor maar een afgeleide: zijne macht ontleent het aan de twee oorspronkelijke factoren: natuur en arbeid.

Kapitaal als voortbrengingsmiddel zou men dus kunnen omschrijven als: *het geheel van tusschenproducten, dat tot stand komt bij productie langs eenen omweg.*

Naast het voordeel, dat men met eene gelijke hoeveel-

heid oorspronkelijke productiewerktuigen (natuur en arbeid) langs eenen omweg meer of beter goederen kan voortbrengen dan direct, staat een nadeel: de kapitalistische voortbrengingswijze kost een offer aan tijd, zij levert meer of beter goederen, maar zij levert ze eerst op een later tijdstip. Dat is de regel.

Het zal wel eens voorkomen, dat het inslaan van eenen productie-omweg niet alleen beter, maar ook sneller tot het doel voert. Breekt iemand, die appels wil plukken, eerst een langen tak af om de appels af te slaan, dan zal zijn arbeid en beter en spoediger beloond worden. Maar dit is de regel niet: de ervaring leert, dat het gaan van eenen omweg tijd kost.

Natuurlijk mag men hiertegen nu niet aanvoeren, dat men in het dagelijksch leven ziet, dat het benutten van kapitaal ook sneller tot een resultaat leidt, dat een kleermaker, die om een jas te maken twee dagen noodig heeft, met een naaimachine er een in een halven dag aflevert. Het is toch duidelijk, dat het werken met de machine slechts een deel, en wel het kortste deel, van den productie-omweg is; het grootste deel is verbruikt om de machine te vervaardigen en daarvoor is vrij wat meer noodig dan twee dagen arbeid.

Naast het feit, dat het gebruik van kapitaal een voordeliger resultaat geeft dan eene directe voortbrengingswijze, doet de ervaring ons nog een ander van groote beteekenis kennen.

Al naar gelang bij een productieproces meer of minder kapitaal wordt gebruikt, onderscheidt men graden van kapitalistische voortbrenging. Om een product te verkrijgen kan men meestal omwegen van verschillende lengte inslaan; men kan tusschenproducten vervaardigen,

waaruit men na een maand, maar ook zulke, waaruit men eerst na een jaar of langer nog het beoogde product verkrijgt.

Welken invloed heeft nu zulk verschil van graad op de grootte van het product?

In het algemeen kan men aannemen, dat niet slechts het betreden van den productieomweg, maar ook iedere verlenging daarvan met eene vermeerdering van producten gepaard gaat, maar dat, bij voortdurende verlenging van de periode, de vermeerdering in steeds zwakker proportie geschiedt. Dit cischt wederom eene toelichting.

Heeft men brandhout noodig, dan kan men doode takken sprokkelen; een korte productieomweg voert tot het gebruik van een steenen bijl.

Een langere omweg voert tot het verzamelen van ijzererts en brandstoffen, het doen smelten van het erts en het vervaardigen van staal en eindelijk het vormen van een scherpe bijl.

Nog grooteren omweg betredend zal men transportmateriaal voor het erts maken, hoogovens bouwen voor het smelten, bijzondere machines vervaardigen voor het vormen en scherpen van de bijl.

Nu zal wel niemand willen betwijfelen, dat ieder der genoemde omwegen de vruchtbaarheid van het geheele productieproces verhoogt; maar even zeker zal men ook den indruk krijgen, dat het betreden der eerste omwegen, het gebruik van de steenen of van de ijzeren bijl, in vergelijking met vroegeren arbeid een veel grooter gevolg heeft, dan het betreden van latere.

Zoo noodig laat deze laatste indruk zich overigens door een klein rekenvoorbeeld gemakkelijk versterken. Nemen we eens aan, dat een arbeider met blooten handenarbeid op één dag 2 M³. en met een steenen bijl, wier ver-

vaardiging 3 dagen kost, op één dag 10 M³ hout verkrijgen kan; de productieomweg van 3 dagen loont zich dan met 8 M³. hout per dag. Nu mag de verdubbeling der productieperiode van 3 op 6 dagen — misschien besteed om de bijl gemakkelijker hanteerbaar en scherper te maken — ook nog het meerdere product van 8 M³. tot 16 M³. brengen. Maar het is toch weinig waarschijnlijk dat een verdriedubbeling van den omweg op 9 dagen, de meerdere opbrengst nog verdrievoudigen kan; en zeer zeker zal een 1000 voudige verlenging van den omweg — b. v. door mijnen te boren, waaruit eerst na jaren het erts voor een stalen bijl gedolven wordt — niet meer in staat zijn de meerdere opbrengst te verduizendvoudigen; dan toch zou men van de veronderstelling moeten uitgaan, dat één arbeider op één dag 8000 M³. hout kan hakken; maar van een of ander — waarschijnlijk zeer nabijliggend — punt af, zal de opbrengst nog wel toenemen, maar langzamer dan de productieperiode.

Een vast cijfer kan men hier niet noemen, noch voor het punt, van waar af de vruchtbaarheid der verdere verlenging van den omweg begint te verminderen, noch voor de grootte der meerdere opbrengst, die met het verlengen der periode gepaard gaat. Deze cijfers verschillen voor iederen tak van voortbrenging; iedere nieuwe uitvinding verandert ze. De uitvinding van het buskruit maakte op eens mogelijk, dat de jacht dubbel loonend werd, de steengroeven misschien hondermaal meer opleverden.

Wat zich intusschen met voldoende zekerheid laat volhouden, is de boven geformuleerde stelling, dat iedere verstandig gekozen productieomweg tot eene grootere opbrengst leidt. Men kan gerust beweren, dat er niet een enkele tak van voortbrenging is, waarvan de op-

brengrst niet aanzienlijk vermeerderd kan worden, eenvoudig door een reeds bekenden productie-omweg in te slaan; hier door een stoommotor, daar door een stel raderen, een hefboom, een reguleteur, enz. aan te brengen. Hoe ver staan de meeste landbouw- en fabrieks-ondernemingen nog ten achter bij het beste, wat op ieder gebied reeds geleverd wordt!

Beide feiten, dat iedere verlenging der productie-periode met een vermeerdering van opbrengst gepaard gaat en dat bij voortdurende verlenging der periode, die vermeerdering in steeds zwakker proportie geschiedt, zijn reeds lang bekend: zelfs leidden ze von Thünen er toe zijne theorie op te stellen van de hoogte der rente, waarvan wij de verdienste in de derde afdeeling zullen leeren kennen.

Deze kapitalistische voortbrengingswijze nu, die de verbruiksmiddelen eerst langs omwegen doet ontstaan, is evenzeer een innerlijk samenhangend geheel als de niet-kapitalistische. Zoowel de middellijke arbeid, die de tusschen-producten (het kapitaal) tot stand brengt, als de onmiddellijke, die met en uit het kapitaal het gewenschte goed vervaardigt, vormen een deel der productie. Gehakt hout is niet alleen te danken aan den arbeid van den houthakker, maar ook aan dien van den smid, die het staal, aan dien van den timmerman, die den steel van de bijl leverde. De moderne verdeling van arbeid splitst dat eene werk in een aantal schijnbaar zelfstandige deelen; maar wanneer men het proces der maatschappelijke voortbrenging goed verstaan wil, dan moet men niet op den schijn afgaan, maar over die splitsing heenziende, slechts op het werk als een geheel letten.

Strikt genomen begint dus de productieomweg, waar-

langs een genotgoed tot stand komt, op het oogenblik, waarop de eerste hand gelegd wordt aan de vervaardiging van het eerste tusschenproduct, om te eindigen bij het gereedkomen van het verlangde goed.

Dan zou een knaap, die van daag met zijn zakmes een tak afsnijdt, slechts het werk voortzetten van den mijnwerker, die eeuwen geleden de eerste spade in den grond stak om een ijzermijn te ontginnen.

Echter komt zoodanige begin-arbeid slechts voor een zeer klein, onberekenbaar deel aan het tegenwoordige product ten goede en zoude men zich eene valsche voorstelling van de productieperiode vormen, wanneer men haar berekende naar het absolute tijdsverloop tusschen het eerste en het laatste deel van het werk.

Het is daarom juister en van meer gewicht den naam van productieperiode te geven aan de tijdruimte, die *gewoonlijk* verloopt van het tijdstip af, waarop men begint te produceeren tot dat, waarop men eindigt met het gereede product.

Kost b. v. het vervaardigen van zeker voorwerp 100 arbeidsdagen — ter vereenvoudiging sluiten we het gebruik van den bodem buiten — en is daarvan één arbeidsdag voor 10 jaar en dan telkens één dag voor 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2 en 1 jaar en de overige 90 dagen dadclijk voor de voleindiging van het werk gebruikt, dan wordt de eerste arbeidsdag beloond na 10 jaar, de tweede na 9 en dooreengenomen één arbeidsdag na

$$\frac{10 + 9 + 8 + 7 + 6 + 5 + 4 + 3 + 2 + 1}{100} = 11/20 \text{ jaar.}$$

Kan men een ander voorwerp eveneens in 100 dagen vervaardigen, maar zóo, dat in het eerste jaar 20 dagen, in het tweede ook 20, in het derde tot het tiende ieder 5, en onmiddellijk voor het gereed komen de laatste 20

dagen worden gebruikt, dan wordt iedere dag beloond na:

$$\frac{200 + 180 + 40 + 35 + 30 + 25 + 20 + 15 + 10 + 5}{100} = 5\frac{1}{2} \text{ jaar.}$$

Zelfs wanneer nu een enkele dag reeds vóór 100 jaar aan dat product was besteed, dan zou dit de uitkomst niet veel veranderen: dien arbeid mag men dus gerust verwaarloozen.

Overal waar boven van verlenging der productieperiode of van graden van kapitalisme werd gesproken, is dat in dezen zin op te vatten.

De lengte der periode wordt niet gemeten naar de absolute lengte van den omweg — maar naar den gewonen duur der tijdruimte, die inligt tusschen het begin van het werk en het ontstaan van het product.

We zouden niet zoolang stil hebben gestaan bij het bespreken van den productiefactor kapitaal, wanneer we hier niet bijeen hadden willen brengen allerlei gegevens, waarop we later zullen steunen.

Immers, we weten nog niet wat te verstaan is onder kapitaal als bron van kapitaalrente. Alleen dit: het is een bron van inkomen en hiermee zijn al die theorieën veroordeeld die, het verschijnsel der kapitaalrente willende verklaren, van kapitaal in de beteekenis van voortbrengingsmiddel uitgaan.

Wanneer men zegt, dat de een leeft van de opbrengst zijner huizen, een ander van die zijner piano's en een derde van die eener leesbibliotheek, dan zal men niet weifelen die inkomsten kapitaalrente te noemen; en toch zal niemand meenen, dat huurhuizen, piano's of een leesbibliotheek behooren tot het kapitaal in den zin van productiewerktuig.

In plaats daarvan zijn het verbruiksmiddelen en men

zou zeggen, dat zij ten onrechte den naam van kapitaal dragen. Slechts historisch kan men verklaren hoe twee zoo uiteenlopende begrippen aan denzelfden naam komen. Om het groote belang, dat voor ons doel in een juist inzicht in de kapitaalsleer ligt, willen we de ontwikkeling van het kapitaalbegrip nog even nagaan.

Oorspronkelijk noemde men kapitaal (*capitale* van *caput*) de hoofdsom bij het geldleenen, in tegenstelling met den interest. Kapitaal beteekende dus zooveel als: *rentebringende som gelds*.

Intusschen was men door den strijd omtrent het al dan niet geoorloofde van het rentebeding tot de ontdekking gekomen, dat het geld die eigenschap van rente te kunnen bedingen slechts verkreeg, door de vruchtbaarheid der goederen, welke men voor die som kon koopen. Door eenigen reeds gefluisterd, sprak TURGOT¹⁾ het open uit:

„Quiconque soit par le revenu de sa terre, soit par les salaires de son travail ou de son industrie, reçoit chaque année plus de valeurs qu'il n'a besoin d'en dépenser, peut mettre en réserve ce superflu et l'accumuler: ces valeurs accumulées sont ce qu'on appelle un Capital.” En verder: „Il est absolument indifférent que cette somme de valeurs ou ce capital consiste en une masse de métal ou en toute autre chose, puisque l'argent représente toute espèce de valeur, comme toute espèce de valeur représente l'argent.”

De beteekenis door TURGOT aan kapitaal gehecht is dus: *een voorraad goederen*. Aan den eenen kant is het begrip uitgebreid: in plaats van geld nu goederen; aan den anderen kant is het tweede kenteeken: het dragen van rente, weggelaten.

¹⁾ *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses.* § 59.

Tegen deze opvatting van kapitaal trad A. SMITH ¹⁾ op. Zijne meening komt op het volgende neer.

Men moet in den opgestapelden voorraad goederen twee deelen onderscheiden. Het eene is bestemd om onmiddellijk verteerd te worden; het andere daarentegen dient om zijnen eigenaar inkomsten op te brengen, en dat deel heet kapitaal. Nu kan men dit kapitaalebegrif toepassen op de verhoudingen der *individuen* en op die der groote *maatschappij*: bij verandering van standpunt verschilt ook de kring der goederen, die men onder kapitaal betrekken kan. De *maatschappij* kan niet anders rijker worden dan door het voortbrengen van nieuwe goederen: het begrip kapitaal valt voor haar dus samen met het begrip productie-middelen. Dit is het sociaalkapitaal.

Maar de *privaat-persoon* kan niet alleen rijker worden door de rente uit productie-middelen, hij kan het ook door zijn consumptie-middelen niet zelf te gebruiken, maar door ze tegen vergoeding tijdelijk aan eenen ander af te staan. Dit is het kapitaal in den zin van privaatkapitaal.

Op deze wijze bracht A. SMITH twee in den grond verschillende begrippen onder denzelfden naam te huis. Het kenmerkende van het *sociaalkapitaal* ligt in zijne betrekking tot de productie, in de eigenschap voortbrengings-werktuig te zijn; het kenmerkende van het *privaatkapitaal* ligt in zijne eigenschap bron van inkomen te zijn. Het feit, dat deze twee begrippen denzelfden naam droegen, was een breedvloeiende bron van eindelooze verwarring.

Wanneer we nu zullen pogen eene verklaring te geven van het verschijnsel der kapitaalrente, dan hebben we

¹⁾ An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. II. 1.

ons niet bezig te houden met het *sociaalkapitaal*, het geheel van geproduceerde productiemiddelen, maar met het *privaatkapitaal*, het geheel van voortbrengselen, dat als bron van inkomen dient. Om alle verwarring te voorkomen, kan het zijn nut hebben te vermelden, welke goederen tot iedere groep behooren.

Het *sociaalkapitaal* omvat:

- 1°. Zelfstandige productieve verbeteringen van den bodem als: dammen, dijken, riolen.
- 2°. Productieve werken als: wegen, fabrieken, schuren, spoorwegen, werkplaatsen.
- 3°. Werktuigen, machines.
- 4°. Dieren, die arbeid verrichten.
- 5°. Grondstoffen.
- 6°. Consumtieartikelen in magazijn.
- 7°. Geld.

Het *privaatkapitaal*, de bron der kapitaalrente, omvat dan:

- 1°. Het geheele sociaalkapitaal.
- 2°. Die verbruiksgoederen, die de eigenaar niet verbruikt, maar voordeelig aanwendt: huurwoningen, leesbibliotheken, onderhoudsmiddelen voor de arbeiders, enz.

AFDEELING II.

Waarom brengt Kapitaal rente voort?

Wie een kapitaal bezit is in den regel in staat zich daaruit een duurzaam inkomen te verschaffen, dat in de wetenschap den naam van Kapitaalrente draagt. Dat inkomen ontstaat zonder eenige persoonlijke werkzaamheid van den kapitalist, onverschillig of het kapitaal bestaat uit vruchtbare of uit onvruchtbare, uit verbruikbare of uit duurzame goederen, uit waren of uit geld; eindelijk, het ontstaat zonder het kapitaal ooit uit te putten en dus zonder ooit op te houden.

Waarvandaan en waarom ontvangt de kapitalist die rente? Dat is het probleem, dat we ons voorstellen in deze afdeeling op te lossen.

Het is ons streven de verschillende vormen, waaronder de kapitaalrente zich voordoet, door eene zelfde theorie te verklaren. We zullen dus eerst de algemeene theorie uiteenzetten en toelichten en daarna de verschillende soorten der kapitaalrente aan hare hand verklaren, waardoor we tevens een practisch bewijs voor hare deugdelijkheid zullen leveren.

De algemeene regel, waaruit het renteverschijnsel is te verklaren, is deze:

In het algemeen zijn tegenwoordige goederen meer waard dan toekomstige van dezelfde soort.

Gaan we thans over tot de toelichting van deze stelling; zij zal eene bespreking zijn van den invloed, dien de tijd in het maatschappelijk huishouden heeft.

HET VERSCHIL IN TIJD IN DE ECONOMIE.

We leven in den tegenwoordigen tijd, maar de toekomst is ons geen onverschillige zaak. We spannen ons in, zoowel om in de behoeften van het heden, als om in die der toekomst te voorzien.

De laatste grond van dit verschijnsel is het voortbestaan van onzen persoon. Wat ons binnen een maand of binnen een jaar overkomt, treft ons niet minder, dan wat ons heden overkomt en heeft dus evenveel recht op onze zorgende belangstelling.

Wanneer de beschaving slechts eenigen voortgang heeft gemaakt, zorgt de mensch reeds in zooverre voor de toekomst, dat hij zich eene voorstelling maakt van de behoeften op een of ander toekomstig tijdstip en tevens van de gevolgen der maatregelen, die hij in het heden voor de toekomst treft.

Die toekomstige behoeften kunnen we wel niet vooruit gevoelen, maar toch, we kunnen ze ons van te voren voorstellen, hetzij omdat we soortgelijke reeds gevoeld hebben, hetzij omdat anderen ze ons beschrijven.

Dit is werkelijk geen gering voordeel; daardoor toch worden we gedwongen onze gedachten te laten gaan over

de middelen, die in de toekomstige behoeften kunnen voorzien, over de toekomstige goederen.

Even goed als we de behoeften van het heden kunnen vergelijken met die der toekomst, even zoo goed kunnen we tegenwoordige goederen schatten tegenover die, welke in onze toekomstige behoeften zullen voorzien.

Die toekomstige goederen schatten we op dezelfde wijze als tegenwoordige goederen en wel naar de verhouding van behoefte en hoeveelheid op dat toekomstig tijdstip, waarop ze te onzer beschikking zijn.

Wanneer we nu de behoefte, waarin een tegenwoordig goed kan voorzien en de hoeveelheid, waarin dat goed voorhanden is, even hoog schatten als een andere en toekomstige behoefte en het daarvoor vereischte goed, dan volgt daaruit eene gelijkstelling van dat tegenwoordig met dat toekomstig goed.

Dikwijls treedt bij de waardeschatting een element op, dat ons noopt toekomstige goederen lager te schatten dan tegenwoordige, n.l. de onzekerheid, waarmee we altijd het toekomstige beschouwen. Het motief echter, dat ons de spreuk heeft geleerd: beter één vogel in de hand, dan tien in de lucht, mag wel de strekking hebben ons somtijds toekomstige goederen veel lager te doen schatten dan tegenwoordige, mag wel eens een premie voor de risico doen nemen, maar met het verschijnsel van rente heeft het niets uitstaande.

Toch mogen we den regel stellen, dat tegenwoordige goederen eene hoogere waarde hebben dan toekomstige van gelijke soort en aantal. Voor het bewijs van deze stelling zullen we drie hoofdoorzaken bijbrengen en achtereenvolgens bespreken.

EERSTE OORZAAK.

De prijs der goederen hangt af van behoefte en hoeveelheid en dit geldt zoowel van tegenwoordige als van toekomstige goederen.

Een eerste reden van prijsverschil tusschen aanwezige en toekomstige goederen ligt nu in *de ongelijkheid der verhoudingen van behoefte en hoeveelheid op verschillende tijdstippen.*

Heeft iemand tegenwoordig aan sommige goederen groote behoefte en weet hij in de toekomst rijkelijker verzorgd te zullen zijn dan hij nu is, dan zal hij tegenwoordige goederen, die in die behoefte kunnen voorzien, hooger schatten dan toekomstige. Dit doet zich voor, bij tijdelijken tegenspoed en bij personen, die nog bezig zijn zich eene toekomst te scheppen. Zoo zal een landman, wiens oogst mislukt is, een arbeider, die door ziekte getroffen of werkeloos wordt, den tegenwoordigen gulden veel hooger schatten dan den toekomstigen; getuige de aansporing, dikwijls tot milddadigen gericht: „bis dat qui cito dat.”

Om dezelfde reden zullen jonge kunstenaars, onderwijzers en dergelijken gaarne voor een heden geleende som een veel grootere terug willen geven in de toekomst, wanneer ze hopen beter bij kas te zullen zijn.

Wel komt het tegenovergestelde ook voor.

Er zijn ook personen, die tegenwoordig beter verzorgd zijn dan in de toekomst: ambtenaren b. v. die thans een jaarwedde genieten van f 4000 maar gepensioneerd met f 1200 genoeg zullen moeten nemen. Men zou kunnen meenen, dat voor zulke personen de tegenwoordige gulden minder waard zou zijn dan de toekomstige, maar

men komt op die meening terug, wanneer men bedenkt, dat zij het tegenwoordige goed niet behoeven te gebruiken, maar het kunnen overleggen voor de toekomst. Een toekomstig goed kan men alleen gebruiken in de toekomst, een tegenwoordig hetzij in de toekomst, hetzij in het heden; bovendien nog wanneer zich in dien tusschentijd een voordeelige gelegenheid voordoet.

Ook voor hen dus is een tegenwoordig goed minstens evenveel, meestal meer waard dan een toekomstig. Nu zijn er wel gevallen te bedenken, waarin het tegenwoordige goed niet voor de toekomst bewaard kan blijven, en in die gevallen zal het aanwezig goed dan ook geen agio doen op toekomstig: daarom zal een pond druiven in October minder waard zijn dan in April; maar zulke gevallen komen in verhouding slechts zelden voor. De meeste goederen en voornamelijk het geld, dat alle soorten van goederen vertegenwoordigt, zijn duurzaam en kunnen voor de toekomst bewaard worden.

We mogen als vaststaande aannemen: Zeer vele personen, die tegenwoordig minder goed verzorgd zijn dan ze in de toekomst zullen zijn, schatten aanwezige goederen veel hooger dan toekomstige; velen, die heden rijkelijker verzorgd zijn dan in de toekomst, maar die goederen voor de toekomst kunnen bewaren, schatten ze gelijk of nog iets hooger dan toekomstige; slechts in een zeer kleine minderheid van gevallen gaat de algemeene regel niet door.

Nog een andere en krachtiger oorzaak werkt in dezelfde richting.

TWEEDE OORZAAK.

De ervaring leert, dat we komende behoeften, alleen reeds omdat ze in de toekomst liggen, van minder belang achten dan ze werkelijk zijn en daarom ook aan de goederen, welke in die behoeften moeten voorzien, eene waarde toekennen, die bij de ware achterstaat. *We onderschatten toekomstige behoeften en goederen systematisch.*

Het feit bestaat, al treedt het niet overal even kras op.

Het sterkst ontwaart men het bij kinderen en wilden. Hoe gemakkelijk offert een kind voor een oogenblikkelijk genot, hoe klein dan ook, de grootste voordeelen in de toekomst op! Hoe menige Indianenstam heeft in zinellooze genotzucht het land der vaderen voor wat vuurwater aan de bleekgezichten verkocht!

Maar ook in onze hoogbeschaafde maatschappij kan men hetzelfde verschijnsel waarnemen. Wie is zoo sterk, dat hij zich een lievelingsgerecht, door den dokter verboden, niet laat voorzotten, de toekomstige ongemakken onderschattend? Hoe menig werkman jaagt niet Zaterdagavond reeds het zuurverdiende loon, waarmee zijn gezin de geheele week moest doorkomen, grootendeels door de keel! Of wie heeft nooit een onplezierig bezoek of een lastige zaak zoo lang uitgesteld, totdat ze geen uitstel meer gedoogde en dan gedaan moest worden met veel meer ongemak, dan vroeger het geval zou geweest zijn!

Wie zich zelf en anderen onbevangen waarneemt, zal deze partijdige onderschatting telkens en telkens zien terugkeeren.

Hoe dat feit te verklaren? Men zou er drie oorzaken voor kunnen aanwijzen.

Vooreerst eene *gaping in ons voorstellingsvermogen.*

Hetzij dat ons abstractievermogen niet groot genoeg is, hetzij wij ons geen genoegzame moeite voor eene juiste schatting geven, onze toekomstige, vooral onze verder in de toekomst liggende behoeften, schijnen ons veel geringer dan ze zijn.

Dan *gebrek aan wilskracht*. Hoe dikwijls gebeurt het niet, dat iemand in het begin der maand zijn geheele inkomen uitgeeft, terwijl hij toch zeer goed weet, welke ontberingen hem voor het vervolg der maand wachten!

Eindelijk *de onzekerheid van ons bestaan*.

De kracht, waarmede deze oorzaak werkt, wisselt zeer af. Slechts in zeer weinige gevallen komt ze tot dadclijke werking; meestal oefent ze indirecten invloed. Ze is groot bij personen, wier levensdraad ieder oogenblik kan worden afgesneden: zoo bij grijsaards, matrozen, soldaten voor den slag, of wel in tijden van pest of cholera. Het is een cultuur-historisch feit, reeds door A. Smith opgemerkt, dat zulke personen zich aan een, aan het ongehoofelijke grenzende, verspilling overgeven.

In de meeste gevallen echter heeft de onzekerheid van bestaan slechts indirecten invloed, n.l. dan, wanneer het toekomstig tijdstip niet al te ver verwijderd is. Niemand zal om deze oorzaak eene som van f 1000, over eene maand te ontvangen, thans minder schatten. Deze oorzaak werkt eerst wanneer het toekomstig tijdstip pas over jaren aanbreekt. Niemand zal weifelen wat te kiezen: honderd duizend gulden op zijn hondersten verjaardag of een veel geringere som thans: de kans toch om honderd jaar te worden is niet groot.

Maar hierin ligt tevens de oorzaak, dat ook minderschatting plaats heeft bij *niet zoo ver* verwijderde toekomst. Zijn eenmaal zekere schattings-verschillen voor langere tusschenruimten vastgesteld, dan doet deze oorzaak haar

invloed ook gevoelen voor kortere. En dit door het ruilverkeer. Het is niet mogelijk, dat een op 1°. Januari 1900 in uitzicht gestelde betaling van f 1000 tot ultimo December 1894 slechts f 900 waard is om op 1°. Januari 1895 plotseling te rijzen tot f 1000, alleen omdat 1°. Januari 1900 dan nog slechts 5 jaar verwijderd is. Het ruilverkeer doet deze oorzaak regelmatig over het geheele tijdsverloop werken.

Men zal echter wel doen de onzekerheid van bestaan niet te hoog aan te slaan en haar niet te veel invloed toe te kennen bij de onderschatting.

Alle drie deze oorzaken, die tot eene systematische onderschatting van het toekomstige voeren, doen zich verschillend voor, naar gelang van personen en tijden, geestes- en gemoeds-stemming. Voor den een bewerken ze een agio van 100%, voor den ander een van 50%, voor nog een ander een van 2%, ja zelfs bij personen, die men de verpersoonlijkte voorzorg zou kunnen noemen, werken ze in het geheel niet. Ook werken ze niet gelijkmatig, zoodat iemand, die iets over 1 jaar 5% minder schat, datzelfde over een half jaar misschien maar 1% minder schat. Toch zal eene gelijkmatige verdeling van het verschil op de wereldmarkt, door de equatiewet niet uit kunnen blijven.

Slotsom is deze: we zien de waarde van toekomstige goederen als het ware perspectivisch verkleind.

Deze oorzaak doet de werking der eerste reden van minderschating nog meer gevoelen. Is de werkelijke waarde van een toekomstig goed 100 en schat men het om de eerste reden op 80, dan zal de tweede oorzaak bewerken, dat men het nog slechts op 70 aanslaat. De agio van tegenwoordige goederen wordt alzoo omhoog gedreven.

DERDE OORZAAK.

Als zoodanig zullen we een feit aanvoeren, dat wel reeds lang bekend, maar nooit goed begrepen is; wel is het door ontelbare schrijvers onder den naam: productiviteit van het kapitaal, ter verklaring van de kapitaal-rente bijgebracht.

De derde oorzaak is deze: *gewoonlijk zijn tegenwoordige goederen om technische redenen betere middelen om onze behoeften te bevredigen, en hebben zij dus ook meer waarde, dan toekomstige.*

Bij het bespreken van het kapitaal als productiefactor hebben we gezien, dat het groote voordeel van het inslaan van productie-omwegen ligt in de meerdere opbrengst. Slaat men eenen geschikten omweg in, dan verkrijgt men meer producten. Tevens merkten we op, dat het inslaan van een tweemaal langeren productie-omweg wel grootere, maar niet tweemaal zoo groote opbrengst geeft. We mogen dit als genoeg bewezen aannemen, om er thans op voort te kunnen bouwen.

Gesteld, wij beschikken in het jaar 1894 over eene zekere hoeveelheid productie middelen, b. v. over één arbeidsmaand, dan kunnen we aannemen dat, zoo we haar gebruiken om oogenblikkelijk te rendeeren, we eene opbrengst van **100** eenheden krijgen; in éénjarige productie (dus in 1895) **200**, in 1896 **280** en verder **350**, **400**, **440** enz.

Een arbeidsmaand van 1895 geeft voor 1894 niets, voor 1895 **100** eenheden, voor 1896 **200**, voor 1897 **280** enz.

We kunnen aldus de volgende tabel samenstellen:

Een arbeidsmaand uit het jaar

		1894	1895	1896	1897		
geeft voor het jaar	1894	100	—	—	—	productie-eenheden.	
	1895	200	100	—	—		
	1896	280	200	100	—		
	1897	350	280	200	100		
	1898	400	350	280	200		
	1899	440	400	350	280		

Welken productietijd we nu ook beschouwen, een arbeidsmaand van 1894 geeft steeds meer dan iedere andere, de oudere (tegenwoordige) hoeveelheid productiemiddelen heeft technisch den voorrang boven de jongere (toekomstige) hoeveelheid.

Misschien is iemand geneigd te vragen: al brengt zulk eene hoeveelheid productiemiddelen van thans meer producten op dan een even groote van de toekomst, is ze daarom ook meer waard?

Het antwoord op deze vraag luidt bevestigend; wanneer we toch als resultaat van een arbeidsmaand 1894 in 1895 verkrijgen **200** productie-eenheden en als resultaat van een arbeidsmaand 1895 in 1895 **100** productie-eenheden, dan zal, zoolang **200** meer is dan **100**, de eerste maand meer waard zijn dan de tweede.

Daar deze regel een der hoofdpeilers van onze nieuwe theorie vormt en dus onomstootelijk vast moet staan, willen we nog een bewijs leveren, dat de waarheid er van tot bijna mathematische zekerheid zal brengen.

Productiemiddelen kunnen hunne waarde slechts af-

leiden van de waarde van hun product. Nu kan men echter met eene zekere som productie-middelen verschillende uitkomsten verkrijgen, al naar mate men langere productieomwegen inslaat. Een ieder zal ze dus bezigen in die periode, welke het voordeeligste product afwerpt. Dit voordeeligste valt niet samen met het grootste; dan toch zou iedereen een 100jarigen productie-omweg willen inslaan. Het behoeft echter na al het voorafgaande geen verder betoog, dat het product van zoo'n 100jarigen productieomweg, b.v. 1000 eenheden, waarvan onze achterkleinkinderen eerst zullen genieten, voor ons veel minder waard is, dan 500 eenheden thans.

We moeten dus nagaan bij welken productieomweg men het meestwaardige product verkrijgt. We behoeven daartoe slechts de waarde te berekenen van de producten, welke volgens de vorige tabel verkregen worden. Voor die berekening steunen we op het reeds gevondene, speciaal op de twee eerste oorzaken van minderschating der toekomstige goederen.

Vooreerst moeten we letten op het verschil van verzorging nu en in de toekomst, dat velen toekomstige goederen minder doet schatten dan tegenwoordige (werkelijke waarde.)

Ten tweede moeten we de bekende partijdige onderschatting in het oog houden. Stel dat eene productie-eenheid thans f 5 waard is, dan zal zij, wanneer ze pas het volgend jaar ter beschikking staat, op dit oogenblik door mij om de eerste reden op slechts f 4 geschat worden, maar om de tweede reden (partijdige onderschatting) op nog slechts f 3.8 (gereduceerde waarde).

Berekenen we nu de waarde van een arbeidsmaand in 1894, 1895, 1896 enz.

Een arbeidsmaand uit het jaar **1894** geeft:

Voor het jaar	Getal prod. eenheden.	Werkelijke waarde.	Gered. waarde.	Waarde van het product.
1894	100	5	5	500
1895	200	4	3.8	760
1896	280	3.3	3	840
1897	350	2.5	2.2	770
1898	400	2.2	2	800
1899	440	2.1	1.8	792
1900	470	2	1.5	705
1901	500	1.5	1	500

Een arbeidsmaand uit het jaar **1895** geeft:

Voor het jaar	Getal prod. eenheden.	Werkelijke waarde.	Gered. waarde.	Waarde van het product.
1894	—	5	5	—
1895	100	4	3.8	380
1896	200	3.3	3	600
1897	280	2.5	2.2	616
1898	350	2.2	2	700
1899	400	2.1	1.8	720
1900	440	2	1.5	660
1901	470	1.5	1	470

Een arbeidsmaand uit het jaar **1896** geeft:

Voor het jaar	Getal prod. eenheden.	Werkelijke waarde.	Gered. waarde.	Waarde van het product.
1894	—	5	5	—
1895	—	4	3.8	—
1896	100	3.3	3	300
1897	200	2.5	2.2	440
1898	280	2.2	2	560
1899	350	2.1	1.8	630
1900	400	2	1.5	600
1901	440	1.5	1	440

Een arbeidsmaand uit het jaar **1897** geeft:

Voor het jaar	Getal prod. eenheden.	Werkelijke waarde.	Gered. waarde.	Waarde van het product.
1894	—	5	5	—
1895	—	4	3.8	—
1896	—	3.3	3	—
1897	100	2.5	2.2	220
1898	200	2.2	2	400
1899	280	2.1	1.8	504
1900	350	2	1.5	525
1901	400	1.5	1	400

Een arbeidsmaand uit het jaar 1898 geeft:

Voor het jaar	Totaal prod. eenheden.	Werkelijke waarde.	Gerod. waarde.	Waarde van het product.
1894	—	5	5	—
1895	—	4	3.8	—
1896	—	3.3	3	—
1897	—	2.5	2.2	—
1898	100	2.2	2	200
1899	200	2.1	1.8	360
1900	280	2	1.5	420
1901	350	1.5	1	350

Welke gevolgtrekking mogen we nu maken bij vergelijking dezer tabellen? Uit het feit dat, zoo we een arbeidsmaand van 1894 op de voordeeligste wijze gebruiken, we een product krijgen met een waarde van f 840—, een maand van 1895 met een product van f 720—, een maand van 1895 met een product van f 630 een maand van 1897 met een product van f 525—, en een maand van 1898 met een product van f 420—, blijkt voldoende, dat een arbeidsmaand van 1894 mij meer waard is, dan welke toekomstige arbeidsmaand ook.

Men meene niet, dat we tot deze slotsom gekomen zijn door eene eigenaardige keuze der cijfers. Men verandere ze zooveel men wil, altijd zal men tot een gelijksoortig resultaat komen.

Nog zij opgemerkt, dat we deze tabellen hebben samengesteld, steunende op de twee reeds gevonden oorzaken van de agio der tegenwoordige goederen.

De eerste oorzaak kunnen we niet weglaten, willen we niet tot het onzinnige resultaat komen, dat b.v. een 100- of 200-jarige productie-omweg het meest voordelig zou zijn. En dit toch is onmogelijk: goederen, die eerst ontstaan bij het leven onzer achterkleinkinderen en achterachterkleinkinderen hebben in onze schatting niet de minste waarde. Bovendien, als dat het voordeligst was, dan zou een ieder zijn geheele goederen-voorraad aan de tegenwoordige behoeften onttrekken en in dienst der meer lonende toekomst stellen; maar dan zou er zulk een groote behoefte aan consumptie-middelen ontstaan, zouden deze zoo hoog agio doen, dat de stroom der goederen, in langdurige productieperioden geleid, wederom naar het heden zou terugvloeien.

Willen we echter een minder op de werkelijkheid gelijkend resultaat voor lief nemen, dan kunnen we, de tweede oorzaak verwaarloozend, in plaats van de gereduceerde waarde de werkelijke stellen en aldus tot deze tabel komen:

Een arbeidsmaand uit het jaar:

	1894	1895	1896	1897
1894	500	—	—	—
1895	800	400	—	—
1896	924	660	330	—
1897	875	700	500	250
1898	880	770	616	440
1899	924	840	735	588
1900	940	880	800	700
1901	750	705	660	600

geeft voor het jaar

waarde-eenheden.

Nu zijn de cijfers wel grooter geworden, is de productieomweg wel verlengd, maar onveranderd is gebleven het gewichtige resultaat, dat de arbeidsmaand van 1894 het meeste waard is.

Hieruit blijkt tevens, dat we een derde onafhankelijke oorzaak gevonden hebben, die de waarde van tegenwoordige *productiemiddelen* hooger doet zijn dan die van toekomstige.

Om algemeen te werken moet de regel, dat aanwezige goederen om technische redenen meer waard zijn dan toekomstige, ook doorgaan voor *consumtiemiddelen*. Voor JEVONS en anderen, die de consumtiemiddelen tot het kapitaal als voortbrengingwerktuig rekenen, behoeft dat niet afzonderlijk aangetoond te worden; wij echter behoeven nog het volgend bewijs.

Eene hoeveelheid tegenwoordige genotmiddelen kan ons onderhouden gedurende de loopende productieperiode, maakt daardoor de ons beschikbare productiemiddelen voor de toekomst vrij en verschaft ons alzoo het bij langere productieperioden voordeeliger product.

Eene hoeveelheid toekomstige consumtiemiddelen laat het heden onverzorgd en dwingt ons de productiemiddelen, waarover we beschikken, voor het heden te doen dienen, waardoor we een minderwaardig product verkrijgen.

Het verschil van beide producten is het voordeel, dat zich aan het bezit van tegenwoordige genotmiddelen vastknoopt.

Ziedaar drie oorzaken, die onafhankelijk van elkaar een agio voor aanwezige goederen bewerken: het dringen

der zijn van tegenwoordige behoeften boven toekomstige bij velen, het dringender schijnen bij de meesten, en het verkrijgen van voordeeliger product bij het inslaan van productie-omwegen.

We merkten reeds op, dat het tweede moment het eerste nog krachtiger doet werken. Welke is nu de invloed van de derde oorzaak?

Terwijl de twee eerste cumuleerend werken, werkt de derde alterneerend, n.l. zoó, dat slechts de sterkste oorzaak invloed heeft. Schat men om de twee eerste redenen aanwezige goederen 30 % meer dan toekomstige en om de derde 25 % meer, dan is het resultaat niet 55 %, maar 30 %. En dit is gemakkelijk aan te toonen.

Vooreerst: de tweede en de derde oorzaak werken niet gelijktijdig.

Gesteld, bij het inslaan van een éénjarigen productie-omweg kan ik met een arbeidsmaand uit 1894 **200** productie-eenheden verkrijgen, terwijl een maand van 1895 mij er voor 1895 slechts **100** levert, dan schat ik, om de derde oorzaak, de eerste maand tweemaal hoger dan de tweede. Laat ik echter de tweede oorzaak werken, dan zal ik die **200** eenheden van 1895 thans op **180** en die **100** van 1895 thans op **90** schatten, dus ook om de tweede oorzaak schat ik de eerste maand tweemaal hoger dan de tweede.

Evenmin kan gelijktijdig de eerste met de derde oorzaak werken. Want klaarblijkelijk sluit het gebruik van een goed om een groot product in de toekomst te verkrijgen uit, dat, om in tegenwoordige behoeften te voorzien, en een goed, dat hetzij voor het heden, hetzij voor de toekomst kan worden aangewend, kan nooit om beide redenen tegelijk agio doen.

Toch bewerken deze drie oorzaken gezamenlijk, dat in

het algemeen en voor een ieder tegenwoordige goederen den voorrang hebben. We kunnen dit het best inzien door eens den toestand na te gaan van verschillende categorieën van personen.

- 1°. Personen, die voor het heden slecht verzorgd zijn. Het weinige dat ze hebben, zullen ze voor tegenwoordige behoeften moeten gebruiken, daar deze het dringendst zijn: hier bewerkt dus de eerste oorzaak een agio voor aanwezige goederen.
- 2°. Personen, gelijkelijk goed verzorgd voor het heden en voor de toekomst, maar weinig op de toekomst bedacht. Deze onderschatten de toekomstige behoeften; hier werkt vooral de tweede oorzaak.
- 3°. Personen, voor het heden goed verzorgd en op de toekomst bedacht. Beide eerste redenen zijn hier van geen invloed: tegenwoordige behoeften zijn, noch schijnen dringender dan toekomstige. Hier werkt de derde oorzaak: deze personen zoeken hun vermogen te plaatsen in zaken, die eerst in de toekomst loonend zullen zijn, maar daarom schatten ze ook aanwezige goederen, waarmee ze dat doen kunnen, hooger dan toekomstige.

Zoo heeft bijna ieder, in welke omstandigheden hij zich ook bevindt, genoegzame reden, om tegenwoordige goederen hooger te stellen dan toekomstige.

Deze hunne subjectieve schattingen zullen echter verre uiteenloopen; voor den een zal er een verschil van 100 % voor den ander een van 2 % of nog minder bestaan. De bekende wet van vraag en aanbod is, zooals nader uit de derde afdeeling zal blijken, ook voor den prijs van het kapitaal toepasselijk; ze zal vereffenend op deze verschillen werken en een algemeen waardeverschil vaststellen.

Het uitgebreide marktverkeer zal nog iets bepalen, en

wel iets van groot belang: het zal de grootte van de agio gelijkmatig verdeelen over de verschillende tijdsverloopen.

Het zou toch licht mogelijk zijn, dat, terwijl 100 tegenwoordige eenheden slechts 5 % meer waard waren dan 100 over een jaar, ze tegenover 100 over 2 jaar 20 %, over 3 jaar 40 % meer waard waren. Maar deze sprongen zouden spoedig verdwenen zijn: het hier te behalen voordeel zou een menigte speculanten lokken en hunne navraag naar toekomstige goederen van verdere tusschenruimte zou den prijs daarvan naar de hoogte drijven en meer doen naderen tot den prijs van aanwezige goederen.

Aan het slot dezer beschouwingen mogen we als vast staande aannemen:

Toekomstige goederen zijn minder waard dan tegenwoordige; maatstaf voor het waardeverschil is het verschil in tijd.

DE OORSPRONG DER KAPITAALRENTE.

Het natuurlijke waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen, waarvan we op de vorige bladzijden het bewijs geleverd hebben, is de bron van alle kapitaalrente. Daar deze zich echter onder verschillende vormen voordoet, zullen we die vormen één voor één nagaan en aantoonen hoe, trots de verschillende inkleeding, de rente toch altijd aan een en dezelfde oorzaak haar ontstaan te danken heeft: aan den voorrang van aanwezige boven toekomstige goederen.

DE LEENRENTE.

Leenen is niets anders dan een ruilen van aanwezige goederen tegen toekomstige. De schuldeischer A geeft den schuldenaar B eene zekere som tegenwoordige goederen in vollen eigendom, terwijl de schuldenaar B den schuldeischer A eene som van dezelfde maar toekomstige goederen eveneens in vollen eigendom geeft. Daar nu in den regel toekomstige goederen minderwaard zijn dan tegenwoordige, zoo zal de schuldenaar, om den ruil mogelijk te maken, voor de tegenwoordige eene grootere som toekomstige goederen moeten geven, zal hij een opgeld moeten betalen: dat opgeld is de rente.

Eenvoudiger verklaring is niet denkbaar.

De rente is naar deze opvatting een deel van het aequivalent van tegenwoordig goed. Op zich zelf zou er niets tegen zijn, zoo de rente tegelijk met de hoofdsom, na afloop van het leencontract, werd teruggegeven: maar uit doelmatigheidsgronden is men gewoon, de rente in termijnen van een of meer maanden te betalen.

Waarschijnlijk heeft deze wijze van teruggeven van het geleende de dwaling in het leven geroepen, dat de hoofdsom alleen het aequivalent was van de uitgeleende som.

Voor de canonisten was deze onjuiste opvatting reden om het nemen van rente, als ongeoorloofd, te verbieden, terwijl zij, die tot deze consequentie niet wilden komen, genoodzaakt werden elders een grondslag voor de rente te vinden, zoo noodig uit te vinden.

Wanneer men den strijd tusschen de bestrijders en de

verdedigers der leenrente in de middeleeuwen onbevange-
gen gadeslaat, dan komt men tot de overtuiging, dat,
wanneer het alleen op de wapenen zelve aangekomen
ware, de overwinning der verdedigers nog zoo zeker niet
geweest zou zijn. De eischen der practijk hebben hun de
overwinning bezorgd: hun theoretische rechtvaardiging
was te gekunsteld, dan dat men de zegepraal daaraan
zou kunnen toeschrijven.

Hoe toch wordt in hoofdzaak de rechtmatigheid der
leenrente sedert Molinaeus¹⁾ en Salmasius²⁾ betoogd?

Men vat het leencontract op als een soort pacht of
huur, als een tijdelijken afstand van het gebruik van
vervangbare zaken: *Quae res facit ex commodato locatum,
eadem praestat ut pro mutuo sit foenus, nempe merces.
Qui eam in commodato probant, cur in mutuo improbant,
nescio, nec ullam huius diversitatis rationem video. Lo-
catio aedium, vestis, animalis, servi, agri, operae, operis;
licita erit: non erit foeneratio quae proprie locatio est
pecuniae, tritici, hordei, vini, et aliarum huiusmodi
specierum, frugumque tam arentium quam humidarum!*³⁾

Wel heeft ook deze opvatting den schijn van eenvoud
vóór zich, maar daarbij blijft het. Om haar te kunnen
verkondigen, moet men toch eerst aantoonen, dat het
mogelijk is bij de overdracht eener zaak nog iets meer
dan *alles* over te dragen, n.l. eerst den eigendom, dus
het recht van volkomen beschikking, zelfs van volledig
verbruik, en dan nog een afzonderlijk gebruik, waarvoor
men apart rente kan vorderen. En vervolgens moest
men de ontdekking doen, dat men van vervangbare zaken,

¹⁾ Molinaeus. *Tractatus contractuum et usurarum reddituumque pecunia
constitutorum* 1546.

²⁾ Salmasius. *De usuris*, 1638. *De modo usurarum* 1639.

³⁾ Salmasius, *De usuris*, hfst. VIII.

(die dus door verbruik teniet gaan) desalniettemin een voortdurend gebruik kan maken, ook wanneer de zaak al lang niet meer bestaat.

Wanneer men deze beide mogelijkheden nu maar gewillig aanneemt, dan is er op de verklaring van Salmasius niets af te dingen. Maar van zulke kunststukken is de tegenwoordige wetenschap niet gediend.

Somtijds wordt geleend zonder rentebeding. De oorzaak hiervan ligt niet daarin, dat de marktprijs van tegenwoordige goederen even hoog is als die van toekomstige, maar in beweegredenen van vriendschap, grootmoedigheid, menschlievendheid, enz. Zoo zal eveneens een fabrikant eenen vriend minder laten betalen dan eenen vreemde.

Zeer zelden zijn de verhoudingen zoodanig, dat men voor tegenwoordige goederen slechts minder toekomstige van dezelfde soort in ruil kan krijgen. Dit doet zich voor in het reeds boven besproken geval van lastig bewaarbare zaken als druiven, ijs, enz. Dan doen toekomstige goederen agio op tegenwoordige. Hierin ligt voor ons niets vreemds, al veroorzaakt het moeilijkheid aan hen, die voor de verklaring der kapitaalrente andere theorieën verdedigen.

DE KAPITAALRENTTE DER ONDERNEMERS.

Hier staan we voor de hoofdvesting van het renteprobleem; blijkt ook hier onze verklaring doeltreffend, dan is dat een bewijs te meer voor hare deugdelijkheid.

Een ondernemer schaft zich uit zijn vermogen productiemiddelen aan, als: grondstoffen, werktuigen, grond

en arbeid, om met behulp daarvan consumptieartikelen te vervaardigen. Hoe hoog schat hij die productiemiddelen? Daar ze voor gebruik ongeschikt zijn en eerst in de toekomst, door een product af te geven, bruikbaar worden, schat hij ze als toekomstige goederen, en wel naar de waarde van het product, dat ze in de toekomst zullen voortbrengen. Als toekomstige goederen moeten ze zich dus tegenover aanwezige goederen een verschil in waarde laten welgevalen. Werkelijk koopt een ondernemer zijn productiemiddelen voor eene som, die kleiner is dan de waarde van het toekomstig product.

Hoe komt de ondernemer nu aan zijne rente? Door te produceeren: laat hij zijne grondstoffen en andere productiemiddelen ongebruikt liggen, dan blijven ze toekomstwaar. Maar gebruikt hij ze, dan rijpt bij het voortschrijden der productie het toekomstgoed tot aanwezig goed en krijgt het de volle waarde daarvan. Een tijd geleden was het toekomstwaar en moest het zich een waarde-afslag laten welgevalen, thans is het voor consumptie vatbaar geworden en heeft het zijn volle waarde gekregen.

Naarmate de tijd voortschrijdt delgt hij de oorzaken, die eerst tot minderschating aanleiding gaven en verschafft hij de volle waarde van tegenwoordig goed: dat toenemen der waarde is oorzaak, dat de ondernemer meer terug krijgt aan consumptiemiddelen, dan hij heeft uitgegeven aan productiemiddelen en bewerkt alzoo zijne kapitaalrente.

Het beginsel is zeer eenvoudig, maar de praktijk hult het dikwijls in zoovele casuïstische bijzonderheden en verwikkelingen, dat het lastig te herkennen is.

Zoo kan iemand de vraag stellen hoe het komt, dat niet alleen hij, die het product aflevert, maar alle degenen,

die bij het werk betrokken zijn, hun deel in de kapitaal-rente krijgen. Dit laat zich als volgt verklaren. De onderschatting van toekomstige goederen hangt af van de tijdruimte. Wanneer we na 3 jaar een product verkrijgen, dat f 1000 waard zal zijn, schatten we dat nu op niet meer dan b.v. f 850. Onder het voortschrijden der productie groeit de waarde van het toekomstgoed aan, na 1 jaar tot f 900, na 2 jaar tot f 950 om na het derde jaar tot f 1000 te worden. Voor de moderne verdeling van arbeid is dit van groot belang; het verhindert, dat degenen, die de laatste hand aan het werk legt, alle voordeel zou behalen en niets voor de anderen zou overlaten; het bewerkt, dat de winst over allen verdeeld wordt.

Eene andere moeilijkheid doet zich voor bij die productie-middelen, die door gebruik niet verbruikt worden; vooral werktuigen kan men hiertoe brengen. Een ploeg b.v., die 20 jaar duurt, draagt met $\frac{1}{20}$ van zijn diensten bij, tot het verkrijgen van den jaarlijkschen oogst.

Dit zijn duurzame productie-middelen; om hun eigenaardig karakter zullen we ze bespreken bij den derden vorm der kapitaal-rente, bij die uit duurzame goederen (pag. 47).

Zoo doen zich nog meer complicaties voor, maar wanneer men het ingewikkelde slechts uiteenbaalt, kost het niet veel moeite het beginsel te herkennen.

Om nu de waarheid der theorie ook bij dezen vorm van rente boven allen twijfel te stellen, willen we een oogenblik in het practische leven rondzien en door eene schildering der markt in het licht stellen, hoe inderdaad aanwezige goederen tegenover productie-middelen (als zijnde toekomstige goederen) agio doen, hoe dus inderdaad het kapitaal rente draagt.

De ruil van productie middelen tegen aanwezige goe-

deren heeft plaats op drie markten: op die voor den *arbeid*, op die voor den *grond* en op die voor *kapitaal* (in den zin van tusschenproducten).

De arbeidsmarkt is verreweg de gewichtigste. Daarop bieden de arbeiders hunne werkkrachten te koop aan tegen de onderhoudsmiddelen, die in handen zijn van de kapitalisten.

Daar er nu nog andere personen zijn van wie vraag naar onderhoudsmiddelen uitgaat, zoo willen we niet slechts de arbeidsmarkt beschouwen, maar liever het geheel, waarvan gene een deel uitmaakt: de markt voor onderhoudsmiddelen.

Het *aanbod* op deze markt bestaat, in het algemeen gesproken, uit het maatschappelijk vermogen, na aftrek van grond en bodem en van dat geringe deel, dat wordt verspild of in eigen productie verbruikt.

Hoe hoog schatten de bezitters van kapitaal hun voorraad nu tegenover toekomstige goederen? Over het algemeen kan men zeggen: niet hooger dan deze. En wel om de volgende reden. Wanneer de kapitalist zijn gansche vermogen in het heden gebruikt, dan worden zijne tegenwoordige behoeften klaarblijkelijk ten overvloedigste bevredigd, maar wordt in zijne toekomstige niet voorzien. Hij moet het dus positief voor voordeliger houden, ook een gedeelte van zijn vermogen aan de toekomst te wijden en hij zou om deze reden aanwezige goederen zelfs minder dan toekomstige moeten schatten. Nu kan het overvloedige bewaard worden en dus dit verschil in schatting verdwijnen, zoodat hij aanwezige goederen even veel waard als toekomstige zal achten. Worden hem nu op de algemeene markt voor onderhoudsmiddelen voor zijne aanwezige goederen toekomstige geboden in grooter hoeveelheid, dan mag men veilig

aannemen, dat hij zijn aanwezig goed er tegen ruilen zal, in het uiterste geval zelfs nog, tegen een zeer klein agio.

Tegenover dit aanbod staat nu de *vraag*, hoofdzakelijk uitgaande van drie categorieën van personen:

- 1°. Van eene zeer groote reeks arbeiders, die, daar ze geen middelen hebben om langs omwegen produceerende de daaraan verbonden voordeeligere uitkomst te verkrijgen, er veel voor over hebben om die middelen machtig te worden en dus zelfs tegen een hoog opgeld nog zullen willen ruilen.
- 2°. Van eene rij producenten, die door meer vermogen in staat worden gesteld hunne productieperiode te verlengen, en voor wie aanwezige goederen dus ook een opgeld doen, al is het niet zoo groot.
- 3°. Van een klein aantal personen, die wegens dringende oogenblikkelijke behoeften krediet zoeken om te verteren en dus ook voor tegenwoordige goederen een agio willen betalen.

Alle personen, van wie de vraag uitgaat, willen dus agio geven op aanwezig goed, en allen, die het aanbieden, zullen zich des noods met een zeer gering opgeld tevreden stellen.

Dat er een agio zal zijn is zeker, want practisch is de vraag naar kapitaal onbeperkt, al was het alleen maar, omdat iedere vergroting van kapitaal gelegenheid geeft den productieomweg te verlengen en dus rijkeren uitslag te krijgen.

Maar tot welke hoogte zij zal klimmen, hangt af van de verschillende verhoudingen op de markt. Met de bepaling daarvan zullen we ons in de volgende afdeeling bezig houden.

Wat we aldus aantoonde voor de kapitaalrente, die

de kapitalisten trekken, doordat ze het productiemiddel arbeid voordeelig kunnen bekomen, valt even licht aan te toonen voor de kapitaalrente uit de andere productiemiddelen: grond en kapitaal.

Wanneer een akker over 1 jaar 100 H.L. rogge oplevert, dan zal men er thans niet de som voor willen geven, waarop men die opbrengst schat, want die som kan men nu rentegevend beleggen, en er dus dit jaar nog winst mee behalen.

En hetzelfde geldt voor het kapitaal. Ook grondstoffen en machines koopt men voor een prijs, die achterstaat bij het eenmaal te verkrijgen product. Het mag overbodig heeten dit nog verder toe te lichten.

De slotsom, waartoe deze beschouwing ons leidt, is dus dat het feit, dat de productiemiddelen in waarde achterblijven bij de producten — een reeds lang bekende zaak — uit dezelfde oorzaken voortspruit, als de voorrang van tegenwoordige goederen boven toekomstige; dat alzoo de verklaring van de kapitaalrente der ondernemers met onze theorie volkomen gelukt is.

DE KAPITAALRENTE UIT DUURZAME GOEDEREN.

Hadden we tot dusver slechts het oog gevestigd op de rente uit kapitaal, dat door gebruik ook verbruikt wordt, daar is nog ander, duurzaam kapitaal, als werktuigen, gebouwen, kleederen, hetwelk in staat is meer dan één enkele dienst te bewijzen. De waarde van zulk duurzaam goed verkrijgt men door de verschillende nuttige diensten, die het goed bewijzen kan, bijeen te nemen en daarvan de waarde te bepalen. Zijn die diensten nu

even groot en volgen ze elkander spoedig op, dan zijn ze ook gelijkwaardig, maar in den regel kan bij het duurzame kapitaal de eene dienst slechts na een zekeren termijn op de andere volgen. Zoo zal de landman zijn ploeg slechts een- of tweemaal per jaar op denzelfden akker gebruiken. Willen we dus van die latere diensten de waarde schatten, dan moeten we rekening houden met het bekende waardeverschil tusschen aanwezige en toekomstige goederen. Stellen we ons een duurzaam goed voor, dat 6 jaar duurt en jaarlijks f 100 afwerpt, dan zal de waarde van dat goed niet zijn $6 \times f 100 = f 600$, maar, 5% verschil per jaar aannemende: $100 + 95,23 + 90,70 + 86,38 + 82,27 + 78,35 = f 532,93$.¹⁾

Hoe werpt nu dit goed, dat f 532,93 kost, rente af?

Wederom door het feit, dat het toekomstige in het heden overgaat; jaarlijks dringt iedere toekomstige dienst meer in het heden, wordt het tijdverschil kleiner, zoodat het nut, dat we thans op f 95,23 schatten over één jaar f 100 waard is en eveneens, hetgeen we thans slechts f 78,35 waard achten, over 5 jaar toch ook f 100 waard zal zijn.

Het kan der duidelijkheid slechts ten goede komen, als wij het hier besproken goed gedurende die 6 jaar eens nagaan.

Al dadelijk trekt de eigenaar f 100, het goed vermindert met datzelfde bedrag in waarde en komt dus op $95,23 + 90,70 + 86,38 + 82,27 + 78,35 = f 432,93$. De eigenaar trekt evenveel als het goed in waarde verliest; van rente is geen sprake, want er is geen tijdverschil.

Nu verloopt een jaar en al wat vóór dat jaar toekomstig was, is tegenwoordig geworden. De waarde van het goed is dus geklommen tot: $100 + 95,23 + 90,70 + 86,38 + 82,27 = f 454,58$.

¹⁾ $105 : 100 = 100 : 95,23$.

De eigenaar trekt voor de tweede maal f 100, maar wederom is het goed in waarde verminderd, echter niet met f 100, want dan zou 't nog slechts op f 332,93 staan, maar met f 78,35; deze laatste dienst toch is vijfde geworden, en geen nieuwe is er voor in de plaats gekomen. Hij maakt dus f 100. - f 78,35 = f 21,65 van f 432,93, dat is 5%. Het goed zelf staat op f **354.58**.

- Wederom een jaar verloopt, het toekomstige is weer heden geworden, de waarde van het goed is $100 + 95,23 + 90,70 + 86,38 = f$ 372,31.

De eigenaar trekt voor de derde maal f 100, het goed heeft verloren f 82,27, dus wint hij f 17,73 of wederom 5% van f 354 58.

De waarde van het goed is nu f **272.31**.

- Wanneer hij voor de vierde maal f 100 trekt ondergaat het goed een waardeverlies van f 86,38 en trekt hij f 13,62 of 5% van f 272,31. Het goed staat op f **185.93**.

- De vijfde maal trekt hij een winst van f 9,30, d. i. 5% van f 185,93 en blijft het goed over met een waarde van f **95.23**.

- Als na een jaar ook deze dienst tot f 100 zal zijn geworden en de eigenaar voor de laatste maal rente trekt, zal hij f 4,87 of 5% van zijn kapitaal maken. Dit is de laatste opbrengst, thans is het goed versleten.

Ook dezen vorm van rente leiden we dus af uit dezelfde oorzaak als de twee andere vormen: uit het waardeverschil tusschen aanwezige en toekomstige goederen. En we mogen dit zeer zeker een sterk bewijs voor de juistheid onzer theorie noemen; het is juist het gebrek van andere schrijvers, dat zij de rente uit duurzame goederen niet op dezelfde wijze als de andere vormen van kapitaal-rente verklaren.

Terwijl deze uitzetting geldt voor de rente uit alle duurzaam kapitaal, vertoont dat deel, dat uit productiemiddelen bestaat nog iets bijzonders; dit was de reden, waarom we bij de verklaring van de kapitaalrente der ondernemers beloofden er op terug te zullen komen bij de rente uit duurzame goederen. (cf. pag. 41.).

De complicatie bestaat daarin, dat de eerste dienst, die een duurzaam consumptiemiddel geeft, de waarde heeft van aanwezig goed, terwijl de eerste dienst van een duurzaam productiemiddel eerst dan genoten wordt, wanneer de productieperiode om is en die dienst zich dus, als nog tot de toekomst behorende, bij schatting nu, een waarde-vermindering moet getroosten. Met een voorbeeld toegelicht.

Een duurzaam consumptiegoed, dat het volgende jaar zijn eerste dienst van f 100 bewijst, is thans waard:
 $95,23 + 90,70 + 86,38 + 82,27 + 78,35 + 74,62$
 $= f$ **507.55**.

Een productiemiddel, dat ook 6 jaar duurt, maar eerst na 3 jaar zijn eerste dienst als toekomstgoed afgeeft, stellen we thans op een waarde van: $86,38 + 82,27 + 78,35 + 74,62 + 71,06 + 67,68 = f$ **460.36**.

Na een jaar heeft eene opschuiving plaats gevonden; het eerste nut, tot dusver op f 86.38 geschat is tot f 90.50 gerijpt; het goed kan nog slechts 5 jaar diensten geven en wordt dus geschat op $86,38 + 82,27 + 48,35 + 74,62 + 71,06 = f$ **392.68**. Er is dus eene winst gemaakt van f 90.78 - f 67.68 = f 23.02 of 5% van 460.36. Na twee jaar is de dienst van f 86.38 weer f 90.78 geworden en het gansche voorwerp is dan nog waard $86,38 + 82,27 + 78,35 + 74,62 = f$ **321.62**. Er is een winst van f 90.70 - 71.06 = f 19.94 of 5% van f 392.68.

Maar tevens is het verleden jaar afgezette, nog niet rijpe, product van $f90.70$ tot $f95.23$ geklommen, en is er een tweede rente van $f4,53$ op $f90,70$ of 5% gemaakt.

Voor ieder jaar kan men dit aangrocien op dezelfde wijze nagaan.

Het bijzondere ligt dus daarin, dat duurzame productiemiddelen tweemaal rente geven: eens als duurzame goederen en eens als productiemiddelen.

Alleen de eerste rente wordt formeel toegerekend aan het productiemiddel: de andere wordt beschouwd als rente van het bedrijfskapitaal, want daarin is het halfrijpe product overgegaan.

Ook op het volgende dient nog de aandacht gevestigd. Bij goederen, die slechts weinig duurzaam zijn, is het tijdstip, waarop ze hun laatste dienst bewijzen niet zóó ver verwijderd, dat deze als toekomstgoed te beschouwen is. Daarom staat de waarde, die thans aan het goed gehecht wordt, maar weinig achter bij de waarde, die het eens zal blijken te bezitten. Het hierboven beschreven voorwerp is wel niet $6 \times f100$ maar dan toch $f532.93$ waard.

Iets anders is het bij meer duurzame goederen. Een goed, dat 100 jaar lang $f100$ jaarlijks zal afwerpen, schatten we niet op $100 \times f100 = f10,000$ maar (bij eene jaarlijksche minderschattting van 5%) op slechts $f2,000$. Het waardeverlies toch in den loop van het eerste jaar bedraagt slechts 75 cent, hoewel $f100$ wordt genoten; want slechts zooveel is ons thans, bij eene jaarlijksche onderschattting van 5% eene som van $f100$, over 100 jaar te ontvangen, waard.

Geeft ten slotte een voorwerp, in plaats van zeer vele, oneindig vele diensten, dan wordt het verschil nog sterker; een goed, dat een lange reeks van jaren jaar-

lijks $f100$ afwerpt, wordt niet op 100 of $200 \times f100$, maar op $20 \times f100$ geschat; die rente van $f100$ is zuivere rente.

SLOTSOM.

Ziedaar dan alle vormen, waaronder kapitaalrente zich kan voordoen, volgens eene zelfde theorie verklaard, eene theorie, door ons in den aanvang van deze afdeeling, zooveel mogelijk toegelicht; toekomstige goederen groeien door verloop van tijd tot aanwezige goederen uit en nemen alzoo in waarde toe. We merkten dit op bij de leening: de kapitaalrente ligt niet daarin, dat men zich *meer* terugbedingt (want dat is toekomstig goed, dat niet *meer* waard behoeft te zijn) maar daarin, dat door verloop van tijd dat toekomstig goed tegenwoordig wordt en alzoo de uitleener van het waardeverschil geniet.

Zoo zagen we de kapitaalrente der ondernemers ontstaan; deze koopen eene hoeveelheid productiemiddelen, vervaardigen daarmee consumptiemiddelen en genieten van het waardeverschil. Zoo ook trekken de bezitters van duurzame goederen rente, doordat zij in de toekomst af te geven diensten tot tegenwoordige kunnen laten worden.

Kapitalisten zijn de gelukkige bezitters van aanwezige goederen. Voor hun tegenwoordige behoeften hebben zij ze niet noodig, ze kunnen ze dus aan de dienst der toekomst wijden en er op voorschreven wijze hun voordeel mee doen. En dit, hetzij eens voor altijd, hetzij telkens opnieuw: de een zal zich liever huizen koopen en die verhuren, een ander liever telkens het geluk beproeven met het disconteerden van wissels of met gewaagder speculaties.

Zoo is dan verklaard hoe kapitaal eeuwig rente dragen

kan: daar er nooit genoeg aanwezige goederen zijn (de menschelijke hebzucht is nooit bevredigd) zal men ze steeds met voordeel tegen toekomstige kunnen ruilen: en daar de tijd steeds voorwaarts snelt, zullen de toekomstige steeds tot tegenwoordige worden en meerdere waarde verkrijgen.

Wat ligt daar nu voor aanstootelijks in? Onze theorie verklaart de kapitaalrente uit natuurlijke gronden; het is even redelijk dat men voor f 100 thans meer geeft dan voor f 100 over 1 jaar, als dat men voor 1 K. G. goud meer geeft dan voor 1 K. G. ijzer.

Kleeft er dan aan het wezen der kapitaalrente algeen vlek, even als bij zoovele andere dingen van deze wereld, bestaat hier groot gevaar voor misbruiken. De verhoudingen tusschen koopers en verkoopers op deze markt kunnen verbazend ongunstig zijn. Tegenwoordige goederen moet iedereen hebben; wie ze niet heeft moet ze, koste wat het kost, zien te krijgen. En daarom nemen de bezitloozen bij dezen koop eene ongunstige stelling in. Toch zal eene buitengewone hoogte van de kapitaalrente nooit van langen duur zijn, omdat alle kapitaal plaatsing zoekt en gemakkelijk verplaatsbaar is.

Waar we alzoo in de kapitaalrente op zich zelf niets onrechtmatigs bespeuren, daar mag men dit gunstig oordeel niet uitbreiden over de woekerrente, die soms gevraagd wordt. Als al het overmatige moet ook dit veroordeeld worden.

Ook valt niet te ontkennen, dat het billijkheidsgevoel soms beledigd wordt door eene vergelijking van verdienste en voordeel. Hoe dikwijls vallen niet groote rijkdommen toe aan personen, die er niets voor gedaan hebben en van de gunstige verhoudingen partij trekkende, jaarlijks hun rente opstrijken, terwijl anderen

met hard werken slechts het hoogst noodige kunnen verdienen!

Maar hieruit volgt slechts, dat aan de rente sociale misbruiken kunnen kleven, niet dat ze er inhaerent aan zijn; door afschaffing van verouderde wetsbepalingen en door invoering van sommige nieuwe, zou veel van het onbillijke kunnen verdwijnen.

Ook mag men niet vergeten, dat de kapitaalrente voor velen als een premie werkt op het sparen. Wel kunnen we ons niet aansluiten bij hen, die de kapitaalrente kortweg noemen een premie voor onthouding, maar toch, velen leidt ze tot sparen, tot kapitaalvorming, tot verrijking van het gansche volk.

Aan het wezen der kapitaalrente kleeft geen vlek, innerlijke ongerechtigheid mag niet als reden voor hare afschaffing genoemd worden. Toch vindt men dergelijke uitdrukkingen bij socialistische schrijvers. Het merkwaardige der zaak is echter, dat ook in den collectivistischen staat de kapitaalrente niet verdwenen zal zijn; het is een noodwendig verschijnsel, onafhankelijk van de inrichting der maatschappij: de tijd zal zich steeds voortspoeden en minderwaardige toekomstwaar in meerwaardige tegenwoordige goederen omzetten. Alleen, de rente zal in andere handen komen: in plaats van aan particulieren zal ze den staat ten deel vallen. En wel om deze reden.

De collectivistische staat heeft het recht allen burgers hun werk aan te wijzen en om technische redenen zal hij hen in verschillende beroepen plaatsen. De een zal werk krijgen in de broodbakkerij, de ander in de boscultuur. Het product van den bakker, dat 's avonds gereed is, zal b.v. een waarde hebben van f 2, en dat van den boomkweker, die 's avonds 100 eikenboompjes

heeft geplant, welke over 100 jaar geveld worden, zal een waarde hebben van b.v. f1000.

Volgens de socialistische leer, dat de arbeid de eenige bron van den rijkdom is, en den arbeider dus het geheele product toekomt, zal men den eersten met f2, den ander met f1000, of welk equivalent men daarvoor zal hebben, moeten beloonen. Het spreekt van zelf dat dit niet gaat, het zou eene gruwelijke bevoorrechtiging zijn van den een boven den ander. Wat dan? Er blijft niets anders over dan den boomkweker een even groot loon als den bakker te geven; het overige valt der gemeenschap ten deel.

Is hier nu de kapitaalrente verdwenen? Of maakt het verschil in het wezen der zaak, dat zij thans den staat, vroeger particulieren ten deel viel?

Duidelijker bewijs voor de onuitroeibaarheid der kapitaalrente kan wel niet geleverd worden.

Zij is niet een instituut, te dauken aan den toevalligen rechtstoestand, maar een economisch verschijnsel, dat zijn oorsprong dankt aan zuiver economische oorzaken en zich daarom overal zal voordoen, waar van een omzetten van aanwezige tegen toekomstige goederen sprake zal zijn.

AFDEELING III.

Wat bepaalt den rentestand?

Kapitaalrente heeft alzoo haar ontstaan te danken aan een ruil van aanwezige tegen toekomstige goederen.

Deze ruil heeft plaats op de groote wereldmarkt: de prijs wordt dus bepaald door de wet van vraag en aanbod, dat is, zooals de nieuwere waardeleer heeft aangetoond, door de verhoudingen van behoefte en hoeveelheid.

Ook voor den prijs van het kapitaal, voor de kapitaalrente, moet dus waar zijn, dat de prijs afhangt van den graad van nuttigheid, die de laatste hoeveelheid voor de koopers heeft.

De algemeenheid van het begrip kapitaal verhindert dit bij den eersten oogopslag in te zien.

Tot juist begrip dient men zich dus eerst nauwkeurig rekenschap te geven van de elementen, die de vraag, van diegene, welke het aanbod samenstellen: hebben we om daarvan eene juiste voorstelling gemaakt, dan zullen we de toepasselijkheid van de wet van vraag en aanbod, ook voor den rentestand, gemakkelijk inzien.

Alvorens we voor dat doel de wereldmarkt in haren vollen omvang zullen gade slaan, willen we ons eerst eene markt voorstellen, waar, tegenover het aanbod van

het geheele vermogen, alleen de vraag staat — de belangrijkste trouwens — die van de arbeiders uitgaat. Hebben we op zoodanige markt leeren zien wat den prijs, d. i. de rente vaststelt, dan zullen we ons gemakkelijker rekenschap kunnen geven van den invloed van andere, op de markt optredende factoren.

Bovendien wenschen we ons voorloopig slechts op éene gefingeerde reuzemarkt op te houden en tevens te veronderstellen, dat de productiviteit van alle takken van voortbrenging even groot is en bij het inslaan van productie-omwegen in gelijke verhouding toeneemt.

DE KAPITAALMARKT. EENVOUDIGSTE VOORSTELLING.

We nemen aan, dat het aanbod op de markt bestaat uit 15.000 millioen gulden, terwijl er 10 millioen arbeiders zijn. Het product, dat éen arbeider kan leveren, bedraagt per jaar

bij een productie-periode van 1 jaar	/	350.
"	"	2 " " 450.
"	"	3 " " 530.
"	"	4 " " 580.
"	"	5 " " 620.
"	"	6 " " 650.
"	"	7 " " 670.
"	"	8 " " 685.
"	"	9 " " 695.
"	"	10 " " 700.

Hoe hoog is nu de agio op tegenwoordige goederen, d. i. hoe hoog is de rentestand?

De prijs van het kapitaal zal zich op dat punt vaststellen, waar vraag en aanbod in evenwicht zijn. Om dat punt te bepalen dienen we dus te onderzoeken, welke rente het kapitaal den bezitters nog kan opbrengen, willen ze alles geplaatst zien. Vooreerst dan: hoe hoog zal de kapitalist den arbeid schatten?

Naar de grootte en waarde van het product, zooals we weten. Dit verschilt echter, blijkens bovenstaande tabel, naar gelang hij een kortere of langere productieperiode inslaat. De kapitalist kan den arbeid dus eerst schatten, wanneer het vaststaat welken productie-omweg hij zal gaan. Maar dit hangt weder samen met de hoogte van het jaarloon. Is het loon b.v. f 250, dan is een productieperiode van 1 of van 2 jaar het meest voordeelig, maar stijgt het loon tot f 500, dan zal hij minstens een driejarigen productie-omweg moeten inslaan, wil hij nog winst maken.

Bewegen we ons zodoende in een cirkel, er is een ander aanknooppingspunt; het is bekend dat er op de markt een aanbod is van 15.000 miljoen gulden, terwijl 10 miljoen arbeiders plaatsing zoeken.

Nu kan men zeggen, dat alle kapitaal plaatsing en alle arbeiders werk zullen vinden. Dit is de regel en wel om deze reden, dat het kapitaal met de geringste agio tevreden zal zijn en de behoefte aan kapitaal onbegrensd is; agio zal er steeds zijn.

Zoeken we nu bij welken loonstand alle 10 miljoen arbeiders werk zullen vinden en het geheele kapitaal van 15.000 miljoen gulden geplaatst zal zijn.

Vooraf echter het volgende. Men zou kunnen meenen, dat men bij het inslaan van b. v. eene driejarige productie-periode de onderhoudsmiddelen voor drie jaar van te voren gereed moest hebben. Dit nu is

niet noodig en wel daarom niet, omdat de productie-perioden in elkaar grijpen; ieder jaar wordt dat deel voor consumptie geschikt, wat reeds in een vorig jaar begonnen is.

Wil men nu eene 3-jarige periode inslaan en volgt men eene productiewijze, waarbij iedere maand $\frac{1}{36}$ deel gereed komt van wat vroeger begonnen werd, dan heeft men een voorraad kapitaal noodig, als volgt samengesteld:

voor $\frac{1}{36}$ deel uit goederen, ter consumptie gereed.

"	$\frac{1}{36}$	"	"	"	VOOR	$\frac{35}{36}$	"
"	$\frac{1}{36}$	"	"	"	"	$\frac{34}{36}$	"
"	$\frac{1}{36}$	"	"	"	"	$\frac{33}{36}$	"

en eindelijk

voor $\frac{1}{36}$ deel uit goederen, voor $\frac{1}{36}$ gereed.

Wanneer nu in die drie-jarige productie-periode goederen worden voortgebracht ter waarde van b.v. 10.800 millioen gulden, dan zal vóór den aanvang een voorraad benoodigd zijn, samengesteld als volgt:

$\frac{1}{36}$	van 10.800 millioen gulden	=	$\frac{10.800}{36}$	millioen gulden.
$\frac{1}{36}$	van $\frac{35}{36}$ van 10.800 m. g.	=	$\frac{10.500}{36}$	" "
$\frac{1}{36}$	" $\frac{34}{36}$ " " "	=	$\frac{10.200}{36}$	" "

en eindelijk

$\frac{1}{36}$	van $\frac{1}{36}$ van 10.800 m. g.	=	$\frac{300}{36}$	" "
----------------	-------------------------------------	---	------------------	-----

De geheele voorraad zal dus zijn $\frac{(10.800 + 300) \times 18}{36} = \frac{10800 + 300}{2}$ millioen gulden.

Voor eene productie-periode, waarin goederen zullen worden voortgebracht ter waarde van 10.800 millioen gulden, is dus slechts noodig een voorraad ter waarde van de helft van 10.800 m. g, dat is een voorraad voor de halve periode, hier voor $1\frac{1}{2}$ jaar; zoo mag men in het algemeen zeggen, want de fractie, die men verwaarloost, is op zoo'n groot cijfer niet noemenswaard.

Steunende op het tot dusver gevondene, kunnen we nu de volgende tabellen samenstellen.

Bij een loonstand van *f* 300, kan iemand met een kapitaal van *f* 10.000, dit op de volgende wijzen plaatsen:

Loonstand van *f* 300.

Productie- periode.	Product per jaar.	Jaarwinst per arbeider.	Aantal arbeiders.	Geheele winst per jaar.
1 jaar	350	50	66.66	3333.3 Gl.
2 "	450	150	33.33	5000 "
3 "	530	230	22.22	5111.1 "
4 "	580	280	16.66	2666.6 "
5 "	620	320	13.33	4266.6 "
6 "	650	350	11.11	3888.5 "
7 "	670	370	9.52	3522.4 "
8 "	685	385	8.33	3208.2 "
9 "	695	395	7.4	2925 "
10 "	700	400	6.66	2666.6 "

Bedroeg het loon per arbeider *f* 300, dan zou de ondernemer een 3-jarigen productie-omweg inslaan en *f* 5111.1 of 51 pCt. winst maken. Hij zou daarbij 22.22 arbeiders in dienst kunnen stellen; de 10 miljoen arbeiders zouden met 4½ milliard gulden aan het werk kunnen gehouden worden. Er is echter 10½ milliard gulden meer, dit geld zoekt ook plaatsing, trekt de arbeiders tot zich en maakt dus dat het loon rijst.

Hoe zal het gaan bij eenen

Loonstand van *f* 600.

Productie- periode.	Product per jaar.	Jaarwinst per arbeider.	Aantal arbeiders.	Geheele winst per jaar.
1 jaar.	350	— 250	33.33	Verlies.
2 "	450	— 150	16.66	Verlies.
3 "	530	— 70	11.11	Verlies.

Productie- periode.	Product per jaar.	Jaarwinst per arbeider.	Aantal arbeiders.	Geheele winst. per jaar.
4 jaar.	580	- 20	8.33	Verlies.
5 "	620	+ 20	6.66	133.33 Gl.
6 "	650	+ 50	5.55	277.77 "
7 "	670	+ 70	4.76	333.33 "
8 "	685	+ 85	4.16	354.6 "
9 "	695	+ 95	3.70	351.5 "
10 "	700	+ 100	3.33	333.13 "

Bij een loonstand van *f* 600 zal hij de achtjarige periode kiezen, want deze brengt hem het meeste voordeel, al is het maar 3.54 pCl. Het geheele kapitaal van 15.000 miljoen gulden zal plaatsing zoeken, maar zal dan slechts 6¼ miljoen arbeiders aan het werk kunnen zetten. De overige 3¾ miljoen arbeiders willen echter ook leven en deze zullen door overaanbod het loon naar beneden drukken.

Loonstand van *f* 500.

Productie- periode.	Product per jaar.	Jaarwinst per arbeider.	Aantal arbeiders.	Geheele winst per jaar.
1 jaar	350	- 150	40	Verlies.
2 "	450	- 50	20	Verlies.
3 "	530	+ 30	13.33	400 Gl.
4 "	580	+ 80	10	800 "
5 "	620	+ 120	8	960 "
6 "	650	+ 150	6.66	1000 "
7 "	670	+ 170	5.71	970.7 "
8 "	685	+ 185	5	925 "
9 "	695	+ 195	4.44	866.66 "
10 "	700	+ 200	4	800 "

Iemand met *f* 10.000 zal thans eenen 6-jarigen productieomweg inslaan met 6.66 arbeiders. De 15.000 miljoen gulden zullen op deze wijze aan 10 miljoen arbeiders werk kunnen verschaffen en hiermee is het evenwicht

gevonden. De rente is dan 10%. Op dit punt moet de markt in rust komen. Er is geen kapitaal dat nog plaatsing zoekt, geen werkelooze die om arbeid vraagt.

Aan de hand van deze tabellen kunnen we nu ook de wet opstellen, waaraan de rentestand gehoorzaamt.

We hebben gezien, hoe het kapitaal, om geheel geplaatst te worden, zich uit de kortere productie-perioden tot langere moest wenden. In ons voorbeeld is de 6-jarige omweg degene, die nog met voordeel ingeslagen kan worden; om een 7-jarigen omweg te betreden was er geen kapitaal genoeg. De prijs stelt zich dus vast tusschen de waardeschatting van dengeen, die nog mee kan produceeren en van dengeen, die juist uitgesloten is.

Het al of niet beschikken over het jaarloon van eenen arbeider is voor den eerste gelijkbeduidend met een vermeerderd product van $(150 - 120 =) 30$, voor den ander met een van $(170 - 150 =) 20$.

Voor de verhoudingen, zooals wij die aangenomen hebben, mogen we deze wet opstellen:

„De hoogte van den rentevoet wordt bepaald door de vruchtbaarheid der juist nog geoorloofde en der volgende, juist niet meer geoorloofde, productieverlenging, en wel daarom, omdat zoodanig kapitaaldeel, waarmee eene verlenging zou kunnen plaats vinden, steeds minder aan rente zou moeten dragen dan de nog geoorloofde, steeds meer dan de uitgesloten productieverlenging.”

In de door ons opgestelde tabel is er een groot verschil in de vruchtbaarheid, of men van een 5-jarigen tot een 6-jarigen, of van een 6-jarigen tot een 7-jarigen productieomweg overgaat. Niet alzoo in het gewone leven, daar komen zulke sprongen niet voor en daarom mogen we de benedenste grens (de uitgesloten productieverlenging) in onze wet schrappen en deze aldus formuleeren:

„De rentevoet wordt bepaald door de meerdere opbrengst van den laatst ingeslagen productieomweg.”

Hiermee is onze taak echter nog niet afgelopen. Wij moeten thans nauwkeurig de gronden blootleggen, die zelf over den graad van vruchtbaarheid der laatste productieverlenging beslissen; de kennis daarvan zal ons de verklaring geven van de veranderingen, die de rentevoet in het dagelijksch leven ondergaat.

De eerste vraag luidt: welken invloed heeft de grootte van het beschikbaar *nationaal kapitaal*? Deze oefent invloed op het inslaan van productieomwegen. Met een kapitaal van 24 milliard gulden zou, bij een belooning der 10 millioen arbeiders met *f* 600 ieder, een productieomweg van 8 jaar ingeslagen en een rente van 3.54% getrokken worden. Deze rente is heel wat geringer: een gevolg der mindere productiviteit van latere productieomwegen.

Heeft men daarentegen een kapitaal van slechts 10 milliard gulden, dan zal het evenwicht zich eerst herstellen, wanneer het loon gedaald is tot *f* 420; de rente zal dan 19% zijn; ze is nu zooveel hooger, omdat het verkleinde kapitaal niet toelaat groote productieperioden te volgen en dus aan iedere verlenging nog zeer beduidende meeropbrengsten verbonden zijn.

Welke is de invloed van *het aantal arbeiders*?

Ook zonder lange becijferingen te behoeven kunnen we aannemen, dat eene vergrooting van het aantal arbeiders een tegenovergestelden invloed heeft als eene vergrooting van het kapitaal. Of er 10 millioen arbeiders en een kapitaal van 10 milliard is of 15 millioen arbeiders en een kapitaal van 15 milliard, het zal den rentestand niet veranderen. Vergrooting van het kapitaal drukt de rente, vergrooting van het aantal arbeiders drijft haar omhoog.

En welke is ten slotte de invloed van het inslaan van

een *langeren productieomweg*? Ook dezen kennen we reeds. Wanneer het inslaan van eenen nieuwen omweg veel grootere productie geeft, zal de rente hoog zijn; is eene nieuwe verlenging slechts weinig rendeerdend, dan zal het kapitaal daarin gestoken, weinig opbrengen. En dit al of niet verlengen van de productieperiode hangt natuurlijk weer af van den omvang van het kapitaal.

Met deze gegevens komen we tot de volgende stelling:

„De rentevoet zal des te hooger zijn, hoe kleiner het nationale kapitaal, hoe grooter het daaruit te onderhouden aantal arbeiders en hoe grooter de productiviteit is van nieuwe productieomwegen. Omgekeerd zal de rentestand des te kleiner zijn, hoe grooter het kapitaal, hoe kleiner het aantal arbeiders en hoe minder voordeelig het is de productieperiode nog te verlengen”.

Dit is de theorie; beantwoordt daaraan de praktijk? Vooreerst is het een algemeen bekend feit,¹⁾ dat vergrooting van wat men het volkskapitaal noemt den rentevoet vermindert. Vervolgens is het niet minder bekend, dat het daarbij niet aankomt op het absolute bedrag, maar op de verhouding tot het aantal arbeiders, zoodat eene vergrooting van het aantal arbeiders, zonder vergrooting van het kapitaal, de neiging heeft den rentevoet te doen rijzen. En ten derde leert de ervaring, dat het vinden van nieuwe, voordeelige productiemethoden, débouchés, enz., de neiging heeft den rentestand te doen stijgen, terwijl daarentegen de inkrimping van tot dusver bestaan hebbende gelegenheden tot afzet den rentevoet doet dalen.

Thans zal het ons mogelijk zijn, door een blik op de kapitaalmarkt in haar vollen omvang, alle oorzaken op te sporen, die invloed hebben op de hoogte der rente.

¹⁾ Zie pag. 106.

DE KAPITAALMARKT IN VOLLEN OMVANG.

In het voorafgaande zijn we uitgegaan van één enkele markt van onderhoudsmiddelen, waarop de vraag alleen uitging van de arbeiders; bovendien hadden we nog deze vereenvoudigingen aangebracht, als zou de productiviteit van alle takken van voortbrenging even groot zijn en als zou zij, bij het inslaan van productieomwegen, voor alles in gelijke verhouding toenemen.

Het komt er thans op aan deze vereenvoudigingen te verwijderen; het zal blijken, dat dit ons resultaat niet omverwerpt.

Al is het product bij het eene werk ook grooter dan bij het andere en al zal het loon van den arbeider met dat verschil op- en afgaan, aan den algemeenen regel doet het niets af. Wat geeft het, of uit het kapitaal twee arbeiders met f 1000 samen betaald worden, die ieder een product van f 650 voortbrengen, of dat één persoon, die voor f 1300 produceert, met f 1000 beloond wordt? Het bestaan van beter beloonde arbeiders werkt evenzoo, als of er meer gewone arbeiders waren.

Ook blijkt onwaar, dat bij het inslaan van productieomwegen voor alle takken van voortbrenging de vruchtbaarheid in gelijke mate toeneemt. Integendeel, iedere tak van voortbrenging heeft zijne eigenaardige reeks van meeropbrengsten bij het verlengen der productieperiode.

Stellen we eens, dat bij éénjarige productieperiode drie takken van voortbrenging een gelijkwaardig product leveren, dan kan toch de schaal der meeropbrengsten zijn:

productie- periode.	A.		B.		C.	
	product.	meer.	product.	meer.	product.	meer.
1 jaar.	500	—	500	—	500	—
2 „	510	10	520	20	600	100
3 „	515	5	530	10	650	50
4 „	518	3	535	5	675	25
5 „	520	2	538	3	690	15

Wanneer, zooals we tot dusver aannamen, de schaal der meerdere opbrengst, voor alle takken van voortbrenging dezelfde cijfers aanwees, dan zou voor alle takken altijd een zelfde productieperiode worden gekozen. Nu dit niet het geval is, slaat ieder producent — op eigen voordeel bedacht — dien omweg in, die hem het meest belooft. Het kan dus zeer goed zijn, dat de productieperioden sterk uiteenloopen: zoo, bij de voortbrenging van voedingsmiddelen en bij die van kleederen. Maar dat is geen reden om onze wet te veranderen. Immers, voor iederen tak van voortbrenging wordt de laatst geoorloofde verlenging van productieperiode gemaakt en overal stelt het grensnut der meerdere opbrengst de hoogte der rente vast.

Zijn deze twee veranderingen dan al van geen aanbelang, wel is het van beteekenis, dat nog anderen dan de arbeiders alleen een beroep op de kapitaalmarkt doen.

Tot dusver hebben we gevonden, dat op de kapitaalmarkt invloed wordt uitgeoefend:

- 1°. Door de grootte van het kapitaal.
- 2°. Door het aantal arbeiders.
- 3°. Door de schaal der meerdere opbrengst.

We dienen nog andere invloeden in aanmerking te brengen.

In de eerste plaats gaat nog vraag uit van degenen, die krediet vragen om te verteren. Eenigen zullen een

agio op tegenwoordige goederen willen geven zelfs van 100%, anderen slechts van 50%, 10% of minder. Zij voegen zich bij de vraag, die uitgaat van de arbeiders en wel zóo, dat gelijksoortige vraag bijeenkomt. Men zou dwalen indien men meende, dat de hoogte der leenrente alleen werd vastgesteld door den rentevoet van het kapitaal, dat voor de productie gebruikt wordt. Neen, beide takken der vraag werken geheel zelfstandig, en gezamenlijk oefenen ze invloed uit op de markt.

Nog zijn marktpartijen de grondeigenaars en de kapitalisten, voor zoover ze n.l. niet van eigen arbeid leven. Om zich gedurende de productieperiode in het leven te kunnen houden, maken ze ook aanspraak op een deel der onderhoudsmiddelen, en drijven dus de agio der aanwezige goederen, den rentestand, omhoog.

Als de gewichtigste omstandigheden, die invloed oefenen op den rentestand, moeten we dus beschouwen:

- 1°. De grootte van het nationale kapitaal.
- 2°. Het aantal arbeiders.
- 3°. De schaal der meeropbrengst bij productieverlenging.
- 4°. De grootte van het consumtief crediet.
- 5°. De hoogte der grondrente. Immers, hoe hooger de grondrente is, des te meer personen leven zonder te arbeiden, oefenen dus stijgenden invloed uit op de vraag naar aanwezige goederen en verhoogden den rentestand.
- 6°. De grootte van de klasse der renteniers.
- 7°. De grootte van de spaarzaamheid der bevolking. Niet alleen doet nationale spaarzaamheid het kapitaal toenemen, maar ook wordt bij groote matigheid niet zooveel voor onderhoud geëischt en kunnen dus langere productieperioden gekozen worden: beide redenen om den rentevoet te verlagen.

En thans kunnen we ook van het laatste hulpmiddel ter vereenvoudiging, het bestaan van één reuzemarkt, afstand doen. Niet op éene markt, maar op een ontelbaar aantal markten, wordt kapitaal gevraagd en aangeboden. Ieder der groote markten, die voor arbeid, die voor kapitaal en die voor grondstukken is weder in verschillende andere onderverdeeld. Zoo is er eene markt voor geld op hypotheek; een geldmarkt voor den groothandel en een voor den kleinhandel; één markt voor de steden, één voor het platteland. En het gevolg hiervan is, niet één marktprijs, niet één rentestand, maar ontelbaar vele, op hetzelfde oogenblik.

Geen hermetische sluiting bestaat echter tusschen deze markten; is op de eene de agio tijdelijk zeer hoog, dan stroomt kapitaal van elders toe; is ze op eene andere tijdelijk zeer laag, dan stroomt daar kapitaal weg en de rentestand vertoont overal één niveau. Daarom was ons aannemen van één reuzemarkt geen zinledige abstractie.

Bijzondere redenen kunnen altijd een verschil veroorzaken; zoo zal het grootkapitaal zich niet vertoonen op de markt, waar in nood verkeerenden kleine sommen pogen te leenen; daar zal de rente, afgezien nog van de risicopremie, veel hooger zijn dan elders. Werken echter geen bijzondere redenen, dan zal de geheele kapitaalmarkt, op een gegeven tijdstip, eenzelfde rentestand vertoonen.

HOOFDSTUK II.

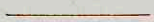
BEOORDEELING DER THEORIE.

Het vorige hoofdstuk behelst de rentetheorie van Böhm-Bawerk, zoo kort als de duidelijkheid gedooft, veelal met zijn eigen woorden, in onze taal overgebracht. Dit hoofdstuk zal de op- en aan-merkingen vereenigen, waartoe het eerste, in ieder zijner afdeelingen, mij aanleiding gaf.

AFDEELING I.

Het kapitaalbegrip van Böhm-Bawerk.

Het feit, waarop de schrijver bij de uiteenzetting van zijn kapitaalbegrip het meeste licht laat vallen, is de scheiding, die hij heeft gemaakt tusschen twee begrippen, die wel beide onder denzelfden naam van kapitaal bekend zijn, maar in werkelijkheid niet veel met elkaar te maken hebben. Aan het feit, dat ze vroeger voor en door elkaar gebruikt werden, wijt hij de vele onjuiste opvattingen en verklaringen van de kapitaalrente.

Laat ons eens nagaan, in hoeverre zijn juichen over deze vondst gerechtvaardigd is.

Böhm-Bawerk begint zijne „Positive Theorie” met eene schildering van de: „Grundverhältnisse der Sachgüterproduktion.” Waar de natuur alleen niet voldoende in de behoeften van den mensch voorziet, daar is diens eerste werk zelf de handen uit den mouw te steken, om het ontbrekende aan te vullen. De eerste productie geschiedt, doordat de mensch op oordeelkundige wijze zijn natuurlijke kracht met de krachten der natuur vereenigt. Dit nu kan hij op twee manieren doen; voor- eerst kan hij zich er op toeleggen onmiddellijk de verlangde goederen te produceeren, maar ook kan hij eerst andere zaken vervaardigen, met behulp waarvan hij dan de verlangde produceert. Die andere zaken nu, dat geheel van tusschenproducten dat op dien weg tot stand komt, noemt Böhm-Bawerk *kapitaal*. Dit is het kapitaal, dat voorkomt in het trio van productiefactoren: Natuur, Arbeid, Kapitaal.

Behalve deze trias, komen we in de economie telkenmale een ander drietal tegen: Grondrente, Arbeidsloon, Kapitaalrente. Met deze drie woorden (waarbij men nog een vierde: Ondernemerswinst, kan voegen) worden de bronnen van inkomen aangeduid, waarin het maatschappelijk inkomen zich verdeelt.

Principieel is er nu geen reden om te meenen, dat kapitaal als productiefactor hetzelfde zou zijn als kapitaal, als bron van inkomen. Nu blijkt echter, dat al datgeen wat tot kapitaal in den eersten zin behoort, tevens kan dienen, om er een inkomen uit te trekken; het tweede begrip is dus minstens even omvangrijk als het eerste.

Maar behalve uit productiemiddelen kan men ook inkomen trekken uit consumtieartikelen. Iemand die

huizen verhuurt, een leesbibliotheek houdt, piano's in huur geeft, trekt kapitaalrente en zijn kapitaal bestaat uit consumptiemiddelen. In het woord kapitaalrente beteekent kapitaal dus: iedere voorraad goederen (behalve de bodem) waaruit men inkomen kan trekken.

Dit zijn de twee soorten van kapitaal, die Böhm-Bawerk ons op het hart drukt wel uiteen te houden, ter voorkoming van verwarring.

Is dit onderscheid nu werkelijk van belang? Ik zou op deze vraag willen antwoorden: het heeft meer theoretische dan practische waarde. Het is ons thans te doen om eene verklaring van de kapitaalrente en alle schrijvers, die zich daarmee hebben beziggehouden, stemmen met elkaar overeen, wat betreft het begrip kapitaal. Allen rekenen or b. v. de onderhoudsmiddelen der arbeiders toe.

Het komt mij voor, dat Böhm-Bawerk slechts daarom zoo den nadruk op het onderscheid heeft gelegd, omdat hij alleen door zoo te handelen, waarschuwen kon voor andere theorieën, met name voor de productiviteitstheorie. Wanneer hij aantoonde dat het kapitaal, als bron van kapitaalrente, niet enkel bestaat uit productiemiddelen, dan is eene theorie, die de rente verklaart alleen uit de productiviteit van het kapitaal, niet voldoende. Neemt men eenmaal een onderscheid aan tusschen productiemiddelen en verbruiksgoederen, dan moet men erkennen, dat eene verklaring der kapitaalrente niet kan liggen in het feit, dat een *deel* van het kapitaal productief is.

Alleen voor hen, die meenen, dat een zoodanig onderscheid, om de vaagheid der begrippen, niet te maken is, die dus b. v. de onderhoudsmiddelen der arbeiders tot de economische voorwaarden der productie en daarom tot de productiemiddelen rekenen, alleen voor hen is de splitsing in sociaal- en privaat-kapitaal onaannemelijk.

Zij echter, die deze meening niet deelen, moeten erkennen, dat BÖHM-BAWERK zich groote verdienste verworven heeft, door dien twee dragers van den naam kapitaal, de hun toekomende plaats aan te wijzen ¹⁾.

Dit doende heeft hij voortgebouwd op de grondslagen, door anderen reeds gelegd.

Bij aandachtige beschouwing kan men dit onderscheid bij ADAM SMITH ook reeds bespeuren. Zeker laat hij blijken verschil te zien, waar hij zegt: ²⁾

„A dwelling house as such contributes nothing to the revenue of its inhabitant and though it is, no doubt, extremely useful to him, it is, as his cloaths and household furniture are useful to him, which however make a part of his expence and not of his revenue. If it is to be lett to a tenant for rent, as the house itself can produce nothing, the tenant must always pay the rent out of some other revenue, which he dereives either from labor or stock or land. Though a house therefore may yield a revenue to its *proprietor* ³⁾ and thereby serve in the function of a capital to him, il cannot yield any to *the public* ³⁾ nor serve in the function of a capital to it and the revenue of the whole body of the people can never be in the smallest degree increased by it. Cloaths and household furniture in the same manner, sometimes yield a revenue and thereby serve in the function of a capital to particular persons.

---

¹⁾ Dezelfde onderscheiding maakt CH. GIDE (Principes d'Economie politique. Paris 1884). Hij onderscheidt „les capitaux simplement lucratifs” van „les capitaux productifs”; les premiers sont ceux, qui rapportent un revenu à une personne; les seconds sont ceux, qui produisent une richesse nouvelle dans le pays.

²⁾ A. SMITH. Wealth of Nations II 1.

³⁾ Ik cursiveer.

In countries, where masquerades are common, it is a trade to lett out masquerade dresses for a night. Upholsterers frequently lett out furniture by the month or by the year.

Undertakers lett furnished houses and get a rent; not only for the use of the house, but for that of the furniture."

In het bovenstaande merkt SMITH dus op, dat men het kapitaalbegrip zoowel kan beschouwen uit het oogpunt van een privaatpersoon, als uit dat eener gansche maatschappij: alleen hangt met deze verschuiving van standpunt samen eene verschuiving van den kring der dingen, die onder het begrip kapitaal vallen: behalve uit productiemiddelen, kan de individu ook rente trekken uit consumtieartikelen.

Het moet echter worden opgemerkt, dat SMITH wel toont een verschil te zien, maar het toch niet klaar uiteenzet. Zijne navolgers lieten niet na ook deze passage, waar verhuurde huizen, meubelen en carnavalspakken in zekeren zin tot kapitaal gerekend worden en in zekeren zin niet, getrouw over te nemen, maar ze bemerkten blijkbaar de waarde van het onderscheid niet. Zij zagen niet in, dat aan twee in den grond verschillende begrippen, dezelfde naam werd gegeven en bleven als basis voor de kapitaalrente den productiefactor kapitaal beschouwen. Wat lag nu meer voor de hand dan kortweg te zeggen: het kapitaal draagt rente, omdat het voortbrengingswerktuig is? Hier vinden al die theorieën hunne verklaring welke men onder den naam van productiviteitstheorieën kan samenvatten en welke we in de tweede afdeeling aan eene nadere beschouwing zullen onderwerpen.

Dat de scheiding in privaat- en sociaal-kapitaal thans door velen gemaakt wordt, is voor een deel ook te danken

aan de schrijvers ROBERTUS JAGETZOW ¹⁾ en ADOLF WAGNER ²⁾.

ROBERTUS stelt scherp tegenover *das reale Kapital* (de kapitaalgoederen) *den Kapitalbesitz* (kapitaaleigendom).

WAGNER onderscheidt het kapitaal als *rein ökonomische Kategorie* en het kapitaal *im historisch-rechtlichen Sinne*, en omschrijft deze begrippen als volgt:

„Kapital als rein ökonomische Kategorie, unabhängig betrachtet von den geltenden Rechtsverhältnissen für den Kapitalbesitz, ist ein Vorrath solcher wirthschaftlicher Güter — naturalen Güter —, welche als technische Mittel für die Herstellung neuer Güter in einer Wirthschaft dienen können: es ist Produktionsmittel — Vorrath, oder National-Kapital.

Kapital „im historisch-rechtlichen Sinne“ oder Kapitalbesitz ist derjenige Teil des Vermögensbesitzes einer Person, welcher derselben als Erwerbsmittel zur Erlangung eines Einkommens aus ihm (Rente) dienen kann, also zu diesem Zwecke von ihr besessen wird: ein Rentenfonds, Privat-Kapital.”

De verdienste dezer schrijvers ligt meer in het maken van een onderscheid, dan in het gemaakte onderscheid zelf. Zij stellen tegenover elkaar ongelijksoortige grootheden; in plaats van twee soorten van goederen met elkaar te vergelijken, stellen ze tegenover de economische goederen de rechtsverhouding waarin ze staan, n.l. het bezit daaraan.

Het springt in het oog, dat we op deze plaats met eene zoodanige tegenstelling geen stap verder komen en

¹⁾ ROBERTUS JAGETZOW: Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Kreditnoth des Grundbesitzes, 2te Ausg. I 90. II 236.

„Das Kapital“, S. 304, 313 ff.

²⁾ A. WAGNER. Grundlegung, 2te Ausg. S. 39.

deze dus kunnen laten voor wat ze is. Maar toen eenmaal door hun toedoen de aandacht op deze tegenstelling was gevestigd, duurde het niet lang, of men leerde een andere en vruchtbaarder splitsing in het kapitaal-begrip maken, waardoor men twee complexen van economische goederen leerde onderscheiden, het sociaal-kapitaal en het privaat-kapitaal, het eerste opgaande in het tweede; immers onder het tweede begrip vallen ook nog consumptie-middelen.

Houdt men er aan vast, dat beide begrippen slechts de goederen zelf omvatten, afgescheiden van de rechts-verhoudingen, waarin ze geplaatst zijn, dan zal men er ook voor bewaard blijven het verschijnsel der kapitaal-ronte uit andere, dan zuiver economische oorzaken te willen verklaren.

Nu we ons een juist begrip van sociaal- en privaat-kapitaal gevormd hebben, is het ook duidelijk, welke plaats aan de onderhoudsmiddelen der arbeiders in het kapitaal-begrip toekomt.

Vele economische schrijvers uit den lateren tijd noemen, op het voetspoor van W. STANLEY JEVONS, als hoofdbestanddeel van den productiefactor kapitaal de onderhoudsmiddelen der arbeiders. In zijne: „Theory of Political Economy” zegt JEVONS op pag 214: „Capital as I shall treat it, consists merely in the aggregate of those commodities, which are required for sustaining labourers of any kind or class, engaged in work.

A stock of food is the main element of capital; but supplies of clothes, furniture and all the other articles in common daily use are also necessary parts of capital. The current means of sustenance constitute capital in its free or uninvested form. The single and all-important purpose of capital is to enable the labourer to await

the result of any longlasting work, to put an interval between the beginning and the end of an enterprise."

Wanneer men eenmaal eene scheiding maakt tusschen het kapitaal als het geheel van geproduceerde *productie*-middelen — en de *consumptie*-middelen, dan kan men nooit tevens tot het kapitaal brengen de onderhoudsmiddelen der arbeiders, want dat zijn juist de voornaamste consumptie-middelen. ¹⁾

Al behooren ze dus niet tot het sociaal-kapitaal, zeer zeker vormen ze een hoofdbestanddeel van het privaat-kapitaal; bij het ontvouwen der rente-theorie zullen we ze telkens als deel van het privaat-kapitaal ontmoeten en benutten. ²⁾

Tevens schijnt het hier gemaakte onderscheid tusschen productiemiddelen en consumptiemiddelen mij ook voldoende, om van het sociaal-kapitaal af te scheiden, wat Böhm-Bawerk er sub. 6° toe brengt:

„Die bei den Produzenten und Handelsleuten als Warenlager vorrätigen Genussgüter."

¹⁾ In gelijken zin Ch. Gide (Principes d'Economie politique) pag. 150.

²⁾ Onbegrijpelijk is het hoe HORACE WHITE (Political Science Quarterly 1892) op pag. 132, waar hij over het kapitaal-begrip van Böhm-Bawerk spreekt, kan schrijven:

„More doubtful is his contention that supplies of food and clothing, by which labor is sustained during the process of production, should also be cast out. These, he thinks, being part and parcel of what every community requires to sustain life and which must be had and consumed, whether production goes on or not, are not the things which we have in view, when we ask why surplus value issues out of capital."

Niet alleen toch zegt Böhm-Bawerk uitdrukkelijk (II pag. 73 en 76) dat de onderhouds-middelen der arbeiders tot het privaat-kapitaal behooren, maar ook daar, waar hij uiteenzet: „why surplus value issues out of capital," spelen juist die onderhouds-middelen een hoofdrol. De geheele critiek van H. WHITE geeft overigens vele blijken van oppervlakkigheid. (Zie nog pag. 137 en 141.)

De redenen, door den schrijver voor het tegengestelde aangevoerd, schijnen me niet afdoende. Hij zegt op pag. 70:

„Sie dienen doch dem Vollzug eines Produktionsumweges. Es ist nichts als eine eigenthümliche Art von Produktionsumweg, wenn man ein Gut, um es unter günstigeren Bedingungen herstellen zu können, an einem anderen Orte als an dem des Bedarfes herstellt oder herstellen lässt. Das hat dann zur Folge, und eben hierin besteht der Umweg, der hier geradezu buchstäblich zu nehmen ist, dass man nach der technischen Fertigstellung des Produktes es noch an den Ort des Bedarfes schaffen musz.“

De schrijver substitueert een begrip dat sub 6° niet te vinden is: hij onderstelt magazijngoederen ergens anders, dan op de plaats van consumtie, maar van dat plaatsverschil spreekt sub 6° niet. Wil men consequent vasthouden aan de definitie door Böhm-Bawerk zelf van kapitaal gegeven, als eene som van geproduceerde productiemiddelen, dan mag men het sub 6° genoemde niet tot het sociaalkapitaal brengen. ¹⁾

Of wij voor ons dan meenen, dat er niets valt af te dingen op het kapitaalbegrip, zooals dat door den schrijver wordt verdedigd?

Het komt ons voor, dat Böhm-Bawerk nog verder had moeten gaan en onder den naam kapitaal ook den grond of bodem had moeten opnemen. Waarschijnlijk is hij hiervan teruggehouden, omdat hij vooralsnog niet wilde raken, aan wat James Bonar ²⁾ noemt: „the time honored trio of productive agents: Land, Labour, Capital.“

¹⁾ Deze onjuiste indeeling maakt ook, dat het Mr. N. G. Pierson (De Economist 1889 pag. 220) niet volkomen duidelijk is, of de schrijver de onderhoudsmiddelen der arbeiders al dan niet tot het (sociaal) kapitaal brengt.

²⁾ The Quarterly Journal of Economics, April 1889. „The positive Theory of Capital“, pag. 337.

Immers, die uitsluiting van den grond buiten het kapitaalbegrip acht hij niet dwingend geboden (pag. 60), al geeft hij eenige redenen op, die hem de oude indeeling deden behouden. Ik acht die redenen niet van overwegenden aard, al valt er voor sommige wel iets te zeggen. Op pag. 58 vv. noemt hij de volgende :

„Der Grund und Boden ist unbeweglich, sonstiges Kapital überwiegend beweglich; jener ist eine Naturgabe, dieses ein Arbeitserzeugnis; jener ist unvermehrbar, dieses einer Zunahme fähig; der Grundeigenthümer hat eine sociale und wirthschaftliche Stellung, die von der des „Kapitalisten“ wesentlich verschieden ist; das Grundeigenthum rechtfertigt sich aus wesentlich anderen Motiven als das Mobiliareigenthum; Grund und Boden ist die speciële Unterlage der durch viele wichtige Eigenthümlichkeiten ausgezeichneten landwirthschaftlichen Produktion; das Einkommen aus Grund und Boden onderliegt, bei vielem Gemeinsamen, doch auch manchen abweichenden Gesetzen.”

Men zou hiertegen aan kunnen voeren, dat het vaste kapitaal geen gering onderdeel van het geheele is; dat de qualificatie van kapitaal als arbeidsvoortbrengsel onjuist is ¹⁾ en daarmee de bedoelde tegenstelling vervalt; dat sommige soorten van kapitaal, als groote schepen, fabrieken, enz. slechts zeer langzaam vermenigvuldigd kunnen worden; dat de privaateigendom voor alle goederen toch wel op dezelfde rechtsgronden zal steunen; dat gasfabrieken b.v. de plaats zijn, waar de zoo bijzondere fabricatie van gas geschiedt; dat sommige vormen van kapitaal tijdelijk ook een voorwerp kunnen zijn van monopolie en dus eene bijzondere rente kunnen afgeven.

Maar afdoende is dat, terwijl Böhm-Bawerk het begrip

¹⁾ Zie hoe de schrijver zelf deze meening bestrijdt. Deel II pag. 56, 106, vv.

kapitaal als bron van rente wil vaststellen en daarbij opzettelijk den bodem uitsluit, hij op het einde van zijn werk als laatste oorzaak van de grondrente dezelfde reden noemt, die de kapitaalrente verklaart: den voorrang van aanwezige boven toekomstige goederen. Dat de overeenkomst van grondrente en kapitaalrente zich hier van zelf en ongemerkt opdringt, is wel het grootste bewijs, dat de scheiding verkeerd is.

Bovendien, de bodem heeft met de geproduceerde productiemiddelen zooveel gemeen, dat dit hun samenvatten onder éenen naam genoeg rechtvaardigt. Ik kan mij niet weerhouden, hier eenige treffende opmerkingen over te nemen, die Adolf Held¹⁾ maakt, waar hij de scheiding tusschen kapitaal en grond bestrijdt. Hij zegt daar o. a. :

„Es bestehen zwischen den verschiedenen Arten des Kapitals in ihrer Verwendung zur Produktion weit größere Unterschiede, z. B. der zwischen stehenden und umlaufenden Kapital, als die speciellen Eigenthümlichkeiten des Grund und Bodens gegenüber allen anderen Arten des Kapitals. Wenn wir Kohlen dem Boden entnehmen und zum Zwecke irgend einer Produktion verbrennen, so zweifelt niemand, dass hier umlaufendes Kapital angewendet werde. Wenn wir die im Boden enthaltenen Phosphor- und Kalisalze in Körner umwandeln und dadurch dem Boden entziehen, so werden sie Kapital; warum sind die pflanzennährenden Stoffe, solange sie im Boden liegen, ein Theil desselben und die Quelle von Grundrente, während sie, sowie die Halme vom Boden getrennt sind, plötzlich Kapital und die Grundlage von Zins werden sollen? Wenn wir ein Stück Boden überbauen und vermieten, so ist der Ueberbau nach allgemeiner Ansicht ein stehendes Kapital, das uns Zins

¹⁾ „Ueber Carey's Socialwissenschaft § 37, S 121 ff.

abwirft, der Boden aber, auf dem das Haus steht, und der doch auch etwas zugleich, mit dem Bau einträgt, soll etwas anderes sein? — Vom Standpunkte der Produktion aus ist also die Trennung des Grund und Bodens vom Kapital ganz ungerechtfertigt”.

Om al deze redenen hadden we gaarne gezien, dat Böhm-Bawerk den bodem als vast kapitaal in zijn kapitaalbegrip had ingelijfd; had dit al voor de verklaring van de hoogte der rente eenige moeijelijkheid meer gegeven, de verklaring van het rentverschijnsel zelf, had er niet wijdloopiger om behoeven te worden.

AFDEELING II.

De verklaring der kapitaalrente.

In de „Geschichte und Kritik der Kapitalzins-Theorieen” brengt Böhm-Bawerk alle hem bekende verklaringen van het renteprobleem bijeen en rangschikt ze onder eenige hoofdsorten. Voor ieder dier soorten kiest hij eenen toepasselijken naam en wijdt er dan eene uitvoerige bespreking aan, telkens eindigende met aan te toonen, waarom zij geen voldoende antwoord geeft op de gestelde vraag. Deze formuleert hij op het einde van zijn eerste deel (pag. 487) als volgt:

„Das Zinsproblem soll die Ursachen erforschen und darlegen, welche einen Arm des Güterstromes, der jährlich aus der nationalen Produktion eines Volkes quillt, in die Hände der Kapitalisten leiten”.

Hij stelt aan eene kapitaalrente-theorie dus tot plicht, aan te wijzen, van waar de rente komt, die den kapitalisten in den schoot valt.

Om zich nu een goed oordeel te vormen over de waarde van het antwoord, dat Böhm-Bawerk zelf geeft, en dat in het vorige hoofdstuk werd voorgedragen, is het noodig

de voornaamste theorieën, zij het ook maar met een enkel woord, mede te deelen, en er de redenen aan toe te voegen, die ze voor Böhm-Bawerk onaannemelijk maken.

De theorieën, die tegenwoordig nog de meeste aanhangers tellen, zijn volgens de namen, die de schrijver er aan geeft: de productiviteits-theorie, de gebruikstheorie, de onthoudingstheorie, en de ontroovingstheorie.

Men zou nu verwachten, dat hij bij de kritiek op deze theorieën bij zijn zoeven gestelden eisch zou blijven. In plaats echter de vraag te stellen: „hoe verklaart b.v. de productiviteits-theorie de rente?” vraagt hij: „hoe verklaart de productiviteits-theorie, dat er rente *zal* ontstaan?” Maar op die vraag kan geen enkele theorie een bevredigend antwoord geven, ook niet die van Böhm-Bawerk zelf. Het renteprobleem is vóór alles een waardepobleem, en of een goed in de toekomst waarde *zal* hebben, is met geen mogelijkheid te zeggen. De waarde toch wordt niet gomaakt, is niet eene inhacrente eigenschap der goederen, maar vloeit voort uit de verhoudingen van behoefte en hoeveelheid. Of een voorwerp waarde zal hebben, hangt evenmin daarvan af of er arbeid aan is ten koste gelegd, als daarvan of de vervaardiging tijd heeft gekost.

Dit is de reden, waarom de thans volgende critiek, die aan de verschillende theorieën genoemden onredelijken eisch stelt, grootendeels haar doel mist: een indirect bewijs te leveren voor de waarheid der eigen theorie.

De aanhangers der *productiviteits-theorie* ¹⁾ verklaren de kapitaalrente uit de productiviteit van het kapitaal.

Nu acht Böhm-Bawerk het onloochenbaar zeker, dat, wanneer men kapitaal in eene onderneming aanwendt, men meer verkrijgt, dan bij eene kapitaallooze productie-

¹⁾ Say, Roscher, Kleinwächter; Landerdale, Malthus, Carey, von Thünen.

wijze, een feit, waarop hij zich trouwens zelf beroept, en dat hij door voorbeelden toelicht. Maar wat verklaart die productieve kracht van het kapitaal? Dat men met kapitaal eene grootere hoeveelheid goederen voortbrengt, *niet* dat men eene grootere *waarde* verkrijgt, want er is geen enkele reden, waarom de inkoopprijs van een stuk kapitaal niet stijgen zou tot de volle waarde der goederen, die men er mee hoopt te verkrijgen. Om het bekende voorbeeld aan te halen, door Roscher gegeven. Ik begrijp, dat men met behulp van een boot en een net dagelijks 30 visschen kan vangen, terwijl men zonder dat kapitaal er maar drie kan verschalken. Maar welke reden is er nu om aan te nemen, dat deze 30 visschen meer waard moeten zijn, dan het deel van het kapitaal, dat voor de vangst benoodigd was? Waarom zou men b. v. niet, om een net te vervaardigen, waarmee men gedurende 90 dagen visschen kan en dus 2700 visschen kan vangen, eenen tijd noodig gehad hebben, gedurende welken men anders 2500 visschen zou hebben verkregen? Had men het net niet vervaardigd, dan zou men gevangen hebben $2500 + 90 \times 3 = 2770$ visschen, met het net vangt men er 2700. Waar blijft nu het voordeel der kapitalistische productiewijze? Zij brengt een nadeel van 70 visschen mee.

Bovendien, gesteld dat de productiviteitstheorie eene voldoende verklaring gaf van de rente, die voortkomt uit dat deel van het kapitaal, dat men productief kan noemen, zij kan toch nooit de rente verklaren, welke b. v. iemand trekt, die piano's in huur geeft. Hier te spreken van eene productieve kracht, waaraan de rente te danken is, ware dwaasheid.

De *gebruikstheorie*¹⁾ leert, dat naast de substantie van

¹⁾ Verkondigd door Say, Hermann, Mangoldt, Knies, K. Menger.

het kapitaal ook het gebruik daarvan een voorwerp van zelfstandig bestaan en van zelfstandige waarde is. Om rente te trekken is het niet voldoende slechts een offer te brengen, wat betreft het kapitaal zelf, maar men moet ook het *gebruik* van het kapitaal gedurende de productieperiode opofferen. Daar nu principieel de waarde van het product gelijk is aan de som der waarden van de benodigde productiemiddelen, en daar volgens dezen regel het wezen en het gebruik van het kapitaal samen gelijk zijn aan de waarde van het product, zoo moet het product natuurlijk grooter zijn dan de waarde van de substantie alleen. Zoo kan men de rente verklaren, die niets anders is, dan het waarde-aandeel voor het offer aan kapitaalgebruik.

Deze theorie verklaart Böhm-Bawerk daarom voor onhoudbaar, omdat de economische waarde van een goed verkregen wordt door al het nut bijeen te tellen, dat het goed kan afwerpen. Koopt men een goed, dan koopt men ook al het nut daarvan: behield de verkooper iets voor zich, dan zou de koper minder voor het goed geven. Hoe komt men dus aan dat afgescheiden of bijkomstig nut als basis van interest?

Het uitgangspunt der *onthoudingstheorie*¹⁾ is, dat de onthouding beloond moet worden; de kapitalist ziet er van af zijn kapitaal te verteren, en moet daarvoor beloond worden; anders zou hij het opmaken, zou het kapitaal verdwijnen en zou het gedaan zijn met allen vooruitgang en beschaving.

Maar, merkt Böhm-Bawerk hiertegen op, is er eenige overeenkomst gesloten tusschen de menschen, om de kapitalisten te beloonen voor hunne onthouding? En al

¹⁾ Senior en Bastiat.

was dat zoo, hoeveel zouden ze moeten ontvangen? In werkelijkheid is hier van geen moeten sprake. Alleen kan men toegeven, dat, wanneer iemand zich interest ziet aangeboden, met zekerheid van zijn kapitaal, hij inziet, dat het der moeite waard is, zijn kapitaal niet op te maken. Anders gezegd: onthouding is een gevolg, niet een oorzaak van rente.

De *ontroovings-theorie*¹⁾ beweegt zich in dezen gedach-
tengang: alle goederen van waarde zijn het product van menschenlijken arbeid en wel, van economisch standpunt bezien, *uitsluitend* het product van menschenlijken arbeid. De arbeiders ontvangen echter niet het geheele product, dat zij alleen voortgebracht hebben, maar de kapitalisten gebruiken de hun, door den privaateigendom geboden beschikking over de onontbeerlijke hulpmiddelen der productie, om een deel van het product der arbeiders tot zich te trekken. Het middel daartoe biedt het looncontract, waardoor zij de arbeiders, die door honger gedwongen, zich dat moeten laten welgevalen, slechts een deel van den arbeid betalen, terwijl de rest van het product den kapitalisten in den schoot valt.

De kapitaalrente bestaat dus uit een deel van het product van vreemden arbeid, verkregen door een gebruikmaken van den noodtoestand, waarin de arbeiders verkeerden.

Aan deze theorie kleven volgens Böhm-Bawerk twee principieele fouten: zij beschouwt van economisch standpunt de goederen als resultaat van bloeten arbeid, en in plaats van te eischen, dat de arbeider de volle waarde moest ontvangen, van het goed, dat hij voortbrengt, eischt zij, dat hij dadelijk bij het begin van het werk reeds zal ontvangen, niet de tegenwoordige waarde van

---

¹⁾ Proudhon, Rodbertus, Lassalle, Marx.

het onafgewerkte goed, maar de volle toekomstige waarde van het afgewerkte product.

Tegenover al deze theorieën stelt Böhm-Bawerk nu de zijne:

„Die natürliche Werthdifferenz zwischen gegenwärtigen und künftigen Gütern ist die Quelle, aus welcher aller Kapitalzins seinen Ursprung zieht.“
(pag. 299.)

Men zou zijne studie met J. B. CLARK¹⁾ kunnen karakteriseeren: „as essentially a study of the element of time in social economy.“

Nu is het zeker, dat Böhm-Bawerk niet de eerste geweest is, die op het tijdsverschil, als van groot gewicht in de economie, gewezen heeft. Op verschillende tijden hebben anderen daarop reeds de aandacht gevestigd.

Zoo schrijft F. X. FUNK:²⁾

„NICOLE, ARNAULD, BULTEAU und CAREL hielten das Zinsdarlehen überhaupt für etwas an sich Zulässiges, da das baare Geld in den Augen eines jeden Menschen einen grösseren Wert habe, als das Ausstehende und da, kraft dieses Titels, für die Dahingabe eines Kapitals ohne Wucher eine Vergütung verlangt werden könne.“

Ook citeert Böhm-Bawerk in zijn eerste deel enkele schrijvers, die op den invloed van het verschil in tijd gewezen hebben. Zoo vermeldt hij dat GALLIANI³⁾ zich ongeveer aldus uitlaat:

„Was de rente werkelijk dat, waarvoor men haar gewoonlijk houdt, n.l. eene winst of voordeel, dat de

¹⁾ Political Science Quarterly. Juni 1889, pag. 342.

²⁾ Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes. (Tübinger Univers. Schriften. 1876).

³⁾ Della moneta (Scritt. class. Ital. Parte mod. Bd 5, pag. 244.)

uitleener met zijn geld maakt, dan zou zij inderdaad verwerpelijk zijn: want iedere winst, groot of klein, die het van nature onvruchtbare geld afwerpt, is te veroordeelen; ook kan men zulke winst niet de vrucht noemen van bemoeiingen, want deze komen van den kant van hem, die ontvangt, niet van hem die geeft. Maar de rente is zeer zeker geen ware winst en slechts eene aanvulling van het verschil tusschen de uitgeleende en de terug te geven geldsom. Natuurlijk moeten deze sommen eene zelfde waarde hebben. Daar de waarde de verhouding is, waarin eene zaak tot onze behoeften staat, zoo zou het verkeerd zijn de gelijkheid te zoeken in een even groot gewicht, aantal of gelijken vorm, het komt er veel meer op aan, dat er eene gelijkheid van nuttigheid zij. Van dit standpunt gezien hebben nu tegenwoordige en toekomstige even groote geldsommen niet dezelfde waarde, evenmin als bij het wisselverkeer even groote geldsommen op verschillende plaatsen dezelfde waarde hebben. En evenzoo als de wisselwinst, trots haren schijnbaren vorm van opgeld, in werkelijkheid een toeslag is, die, nu eens gevoegd bij het ter plaats aanwezige, dan weer bij het verwijderde geld, de innerlijke gelijkheid teweegbrengt, evenzoo is de leenrente niets anders dan datgeen, wat het verschil in waarde uitwischt tusschen tegenwoordige en toekomstige geldsommen."

Wanneer echter CALIANI aan deze uiteenzetting, die zulk een juist denkbeeld geeft van het leencontract, de reden toevoegt van het waarde-verschil en daarvoor opgeeft den verschillenden graad van zekerheid, zoo zelfs dat hij den interest noemt: eene belooning voor het hartekloppen, en op eene andere plaats: verzekeringspremie, dan blijkt, dat hij het ware substraat voor de rente nog niet gevonden heeft.

De tweede schrijver, dien BÖHM-BAWERK als aan zich verwant citeert, is TURGOR in zijn: *Mémoire sur les prêts d'argent.* 1)

Voorreerst vergelijkt hij, evenals GALIANI, wisselzaken met geldleenen. Evenals men bij den wissel, zegt hij, minder geld op de eene plaats geeft, om meer op eene andere te bekomen, evenzoo geeft men bij het leenen minder gold op het eene tijdstip, om op het andere meer te verkrijgen. Reden hiervan is, dat het verschil in tijd evenals dat in plaats een wezenlijk verschil in de waarde van het goed medebrengt (§ 23).

Op eene andere plaats (§ 27) wijst hij op het bekende verschil tusschen de waarde van eene aanwezige en die eener eerst in de toekomst beschikbare geldsom en roept dan uit:

„Wanneer deze heeren vooropstellen, dat eene som van 1000 frs. en eene belofte van 1000 frs. juist dezelfde waarde hebben, dan zetten ze een nog ongerijmder stelling op: want waarom zou men dan nog leenen?”

Jammer dat zulke uitlatingen slechts hier en daar in zijn werk voorkomen en in klaarblijkelijke tegenspraak staan met de ook door hem ontwikkelde gebruikstheorie.

De invloed van deze schrijvers blijkt daaruit, dat wij het hoofddenkbeeld van een ruil tusschen twee gelijke sommen terugvinden in de verklaring, door BÖHM-BAWERK van de rente bij het geldleenen gegeven.

Hebben deze schrijvers dan al opgemerkt, welken invloed de tijd heeft op de waardeschatting van toekomstige geldsommen, het inzicht in hoe nauw verband de tijd staat met het kapitaal als productiemiddel, treffen

1) Uitg. DAIRE, PARIS 1844. T. I pag. 106—152.

we het eerst aan bij den bekenden economist W. STANLEY JEVONS.

Op pag. 214 van zijn werk: „The Theory of Political Economy”, lezen we:

„The single and all important purpose of capital is to enable the labourer to await the result of any long-lasting work, to put an interval between the beginning and the end of an enterprise.”

Maar ook JEVONS bemerkte niet, in welke nauwe betrekking dit verloop van tijd met den oorsprong der kapitaalrente staat.

Zijn er dus al schrijvers geweest, die vóór BÖHM-BAWERK geweest hebben op de invloedrijke plaats, die aan het begrip tijd in de economie toekomt, geen als hij heeft er de beteekenis zoo goed van begrepen. Ik stem dan ook geheel in met JOHN B. CLARK ¹⁾, als deze op de boven aangehaalde plaats laat volgen:

„An analysis, that others have begun, and that some have even carried far enough to reveal the wealth of scientific results to be gained by a successful completion of the study, Professor BÖHM-BAWERK has undertaken from the beginning in entire independence, and has carried to such completeness, as to present a new and self-consistent theory of the nature and determining law of interest.”

Maar men vergete niet — en de schrijver heeft dit m. i. veel te veel uit het oog verloren — dat deze rente-theorie alleen het antwoord geeft op de vraag naar de oorzaken „welche einen Arm des Güterstromes, der jährlich aus der nationalen Produktion eines Volkes quillt, in die Hände der Kapitalisten leiten.”

¹⁾ Political Science Quarterly, Juni 1889.

Vraagt men haar waarom kapitaal rente *moet* opleveren, dan schiet ook zij te kort: op die vraag is geen antwoord te geven. Toch doet de lezing van pag. 39 v.v., waar de schrijver de kapitaalrente der ondernemers behandelt, het vermoeden oprijzen, dat hij meent ook die vraag te beantwoorden.

Wanneer ik dan al de meening ben toegedaan, dat BÖHM-BAWERK een bevredigend antwoord heeft gegeven op de vraag vanwaar de rente komt, zoo kan ik toch den schrijver niet toestemmen, wat hij verschillende malen met blijkbare voorliefde herhaalt en wat ook reeds dadelijk in het voorwoord van het tweede deel te lezen staat:

„Während ich in den übrigen Theilen dieses Werkes wenigstens im Groszen und Ganzen den Spuren der bisherigen Theorie zu folgen in der Lage war, habe ich für die Erscheinung des Kapitalzinses eine Erklärung vorzutragen, die sich in vollständig neuen Bahnen bewegt.“

Met vele anderen ¹⁾ ben ik van meening, dat de schrijver het verschil tusschen zijne theorie en die van anderen te breed uitmeet.

Voorzeker, het is hem gelukt in het heuvelige land der economie een top te ontdekken, vanwaar men al de andere in één oogopslag overziet. Hij heeft een bredere basis gevonden, waarop al wat in andere theorieën goed was, zich tot een gelukkig geheel vereenigt.

Maar ook niet meer. De hoofddenkbeelden van productiviteits-, onthoudings- en gebruiks-theorie worden, ook in deze theorie, één voor één benut. We willen dit ten

---

¹⁾ N. G. PIERSON, *Economist* 1889 pag. 214. F. A. WALKER, *Journal of Economics* Juli 1892. II. B. GARDNER, *Annals of the American Academy of political and social science*, Maart 1892. F. B. HAWLEY, *Journal of Economics*, April 1892. H. DIETZEL, *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1891. KNUT WICKSELL, *Ueber Wert, Kapital und Rente*, Jena 1893 pag 90.

opzichte van de productiviteitstheorie met een voorbeeld staven.

Als bewijs voor den regel, dat aanwezige goederen meer waard zijn dan toekomstige, haalt Böhm-Bawerk, zooals we gezien hebben, drie bewijsgronden aan. Na de twee eerste te hebben ontwikkeld, gaat hij als volgt voort:

„In derselben Richtung wirkt aber endlich noch ein dritter Hauptgrund. Er stützt sich auf eine Thatsache, die im Groben längst bekannt, deren Wesen dabei freilich verkannt war, und die man in einen ganzen Wald von Missverständnissen eingehüllt, unter dem Namen: „Produktivität des Kapitals“ seit Say und Lauderdale zur Erklärung und Rechtfertigung des Kapitalzinses heranzuziehen pflegt. Ich will jenen Namen, der die Quelle so vieler Irrungen schon geworden ist und der sich auch mit der Sache nicht völlig deckt, bei Seite lassen, und mich schlicht und treu an die Thatsachen halten, die hier im Spiele sind. Diese Thatsachen laufen aber darauf hinaus, dasz in aller Regel gegenwärtige Güter aus technischen Gründen vorzüglichere Mittel für unsere Bedürfnisbefriedigung sind und uns daher auch einen höheren Grenznutzen verbürgen als künftige.“

De schrijver geeft hier dus op de vraag: waarom zijn aanwezige goederen meer waard dan toekomstige? een derde antwoord, dat, zoo eenvoudig mogelijk geformuleerd, luidt: „omdat kapitaal productief is.“ Nog blijkt uit andere plaatsen, dat de schrijver deze reden als de gewichtigste beschouwt.

Toch heeft hij geen woorden genoeg om de productiviteitsleer af te breken. Hare aanhangers toch zouden gëeëndigd zijn, vóór zij het doel bereikt hadden; zij moesten verklaren, hoe het komt, dat het gebruik van

kapitaal goederen van meer waarde oplevert, zij kwamen slechts tot de slotsom, dat men met behulp van kapitaal meer goederen produceert, dan zonder kapitaal. Deze kritiek treft, zooals men ziet, de productiviteitstheorie, omdat zij te kort schiet in het bewijs, dat men met kapitaal een „Mehrworth” verkrijgt. Maar, zooals we in het begin van deze afdeeling reeds opmerkten, het bewijs van den „Mehrerth” is niet te leveren; dat kan dan ook de theorie van BÖHM-BAWERK niet.

Wat deze echter wel kan, is eene verklaring geven van de verkregen rente; en dat doet ze, niet zooals andere theoriën slechts voor éénen vorm, maar voor alle gelijkelijk. De productiviteitsleer kan het slechts voor dat deel van het kapitaal dat productief is; BÖHM-BAWERK's theorie verklaart alle rente, maar moet dan ook, zooals gebleken is, van de zoozeer gesmaadde productiviteitstheorie de hoofdenbeelden overnemen.

Niet alleen heeft de schrijver het bestaande verschil te breed uitgemeten, hij heeft ook verschillen gezocht, waar ze niet te vinden waren. Een voorbeeld hiervan geeft zijne indeeling van de productiviteits-theorie.

Deze verdeelt hij in twee soorten: in eene naive en in eene gemotiveerde productiviteits-theorie. Tot een onderdeel van de naive theorie brengt hij nu eenige schrijvers, van wie hij zegt, dat ze beginnen met te verklaren, dat kapitaal productief is, daaraan soms toevoegen eene zeer oppervlakkige beschrijving van die productieve werking en eindigen met de meerdere waarde op rekening te stellen van die beweerde productiviteit.¹⁾

Nu kan niet ontkend worden, dat er schrijvers over economie geweest zijn, die hun gedachten op dergelijke

¹⁾ Zie Deel I pag. 135.

onjuiste wijze hebben uitgedrukt, maar is dat nu reden genoeg om hun eene theorie toe te dichten, die een slecht denkbeeld geeft van hun wetenschappelijk inzicht? Mag men niet veeleer verwachten, dat ze een beter denkbeeld van het begrip waarde hadden, dan dat zij die waardebringende kracht letterlijk zouden willen zien opgevat? Geen dier schrijvers heeft iets anders bedoeld te zeggen, dan dat men, door met kapitaal te werken, *meer* goederen produceert en er is geen enkele reden om hen in eene bijzondere klasse samen te brengen. Waar toch reeds zooveel verscheidenheid bestaat als bij het renteprobleem is het, om tot eene oplossing te komen, veeleer zaak de bestaande verschillen te verkleinen, dan ze breed uit te meten. Eene nieuwe theorie zal gereeder ingang vinden, wanneer men aantoot voort te bouwen op reeds gelegde grondslagen, dan wanneer men haar voorstelt, als een geheel nieuwen weg op te gaan.

Ten slotte nog enkele opmerkingen, naar aanleiding van de wijze, waarop BÖHM-BAWERK zijne theorie heeft meegedeeld.

Alvorens over te gaan tot de verklaring van de verschillende vormen der kapitaalrente, ontwikkelt hij eerst het algemeene beginsel, waarop hij ze later alle terugvoert: den voorrang van aanwezige goederen boven toekomstige.

Als eerste reden noemt hij: „die Verschiedenheit der Verhältnissen von Bedarf und Deckung in den verschiedenen Zeiträumen.” En dat dit zoo is: „Beweis dessen die wucherischen Bedingungen auf die solche Leute oft eingehen, om sich nur im Moment Geld zu verschaffen.”

Nu meen ik dat dit bewijs mislukt is. Ter verklaring

van de kapitaalrente haalt de schrijver het feit aan, dat tegenwoordige behoeften dringender zijn dan toekomstige en om dit feit te staven, wijst hij op de hooge *rente* die soms betaald wordt. Hij beweegt zich hier in een cirkelgang, en daaraan kan men weinig bewijskracht toeschrijven. Gelukkig is het geheele bewijs vrij wel overbodig en gelooft men het feit ook wel zonder eenig bewijs.

Ook heb ik een bezwaar tegen de wijze, waarop BÖHM-BAWERK zijn derden hoofdgrond bewijst: *dasz in aller Regel gegenwärtige Güter aus technischen Gründen vorzüglichere Mittel für unsere Bedürfnisbefriedigung sind und uns daher auch einen höheren Grenznutzen verbürgen als künftige.*"

Men zou verwachten, dat hij dezen regel zou staven door het voordeel uiteen te zetten, dat aan het bezit van aanwezige goederen verbonden is.

In plaats echter van voor goederen, bewijst hij het ons voor den arbeid: de hoeveelheid productiemiddelen, die hij in allerhande perioden aanwendt met telkens verschillende uitkomst, bestaat uit een arbeidsmaand.

Al kan men bij analogie nu wel besluiten, dat het aangetoonde ook doorgaat voor het kapitaal, de schrijver, die blijkens zijn geheele werk de moeilijkheden eerder opzoekt dan uit den weg gaat, had ook hier den misschien wat moeilijker bewijsgang niet moeten weglaten. Want feitelijk bewijst hij niet wat hij belooft.

Na eene overigens keurige toelichting van deze derde hoofdreden der meerwaardigheid van aanwezige goederen, gaat BÖHM-BAWERK aldus voort:

„Die Wahrheit des Satzes, dasz die technische Ueberlegenheit der gegenwärtigen auf die künftige Produktivmittel auch mit einer Ueberlegenheit an Werth verbunden sein musz, lässt sich übrigens zu geradezu zwingender

mathematischer Evidenz bringen, wenn man die tabellarische Vergleichung, die wir oben für die technische Ergiebigkeit verschiedener Jahrgänge von Produktionsmittel durchgeführt haben, auf den Grenznutzen und Wert derselben ausdehnt (pag. 278).

En dan stelt de schrijver de tabellen op, die we op pag. 29 — 31 hebben overgenomen.

Nu meen ik, dat degenen, die zich door het eerste bewijs niet hebben laten overtuigen van het waardeverschil tusschen aanwezige en toekomstige productiemiddelen, aan de nu volgende tabellen geen meerdere waarde zullen toekennen, en dat degenen, die reeds overtuigd waren, geen nieuwe bewijsgronden in die tabellen zullen vinden.

Hoe toch zouden deze tot mathematische zekerheid kunnen brengen? Zij zijn samengesteld uit willekeurige cijfers, die hoegenaamd geen bewijskracht hebben.

Eerst wanneer BÖHM-BAWERK deze tabellen zal kunnen herzien aan de hand van eenmaal misschien te verkrijgen statistieke gegevens, eerst dan zullen ze voor het beoogde doel waarde verkrijgen.

Waren deze opmerkingen gericht tegen 'schrijvers uiteenzetting der theorie zelve, ik wenschte ook aan te toonen, dat hij zich niet in alle deelen gelijk is gebleven. Hiervoor kan ik op twee punten wijzen.

In het begin van zijn eerste deel trekt de schrijver zich de grenzen, die hij niet van plan is te overschrijden, en die hij aldus aanduidt:

„Vom theoretischen ist das sozialpolitische Zinsproblem genau zu unterscheiden. Während das theoretische Problem fragt warum der Kapitalzins da ist, fragt das sozialpolitische, ob der Kapitalzins da sein soll; ob er gerecht, billig, nützlich, gut und ob er darum beizubehalten, umzugestalten oder aufzuheben ist. Während das theo-

retische Problem sich ausschliesslich für die Ursachen des Kapitalzinses interessirt, interessirt sich das sozialpolitische hauptsächlich für seine Wirkungen."

En verder: „Es ist ein dringendes Gebot der Vorsicht, dasz die beiden so grundverschiedenen Probleme auch in der wissenschaftlichen Untersuchung scharf aneinander gehalten werden."

Ten slotte: „Ich habe in absichtlicher Selbstbeschränkung mir die Aufgabe gestellt in den folgenden Blättern die kritische Geschichte des theoretischen Zinsproblems zu schreiben."

Werkelijk heeft de schrijver in zijn eerste deel met groote scherpzinnigheid alles, wat met het sociaal-politieke probleem in verband stond, uitgebannen. Ook zijn tweede deel handelt uitsluitend over het theoretische vraagstuk: toch houdt hij op pag. 384 v. v. een betoog van sociaal-politieke beteekenis, strekkende om aan te toonen, dat het verschijnsel van rente niets onrechtmatigs heeft en zelfs in den socialistischenstaat onuitroeibaar zou blijken.

Beide noemt hij uitvloeisels der zoo uitvoerig en grondig door hem uiteengezette natuurlijke oorzaak: het door het verloop van tijd in waarde aangroeien: „es besteht immer eine natürliche Werthdifferenz zwischen gegenwärtigen und künftigen Gütern und da die Zeit nicht stille steht, werden die künftigen Güter allmählig zu gegenwärtigen und setzen dabei einen Mehrwert an."

Toch is mijns inziens dat natuurlijke waarde-verschil niet voldoende om de rente te verklaren; daartoe is nog iets anders vereischt, n.l. het rechts-instituut van den bijzonderen eigendom. Doordat het kapitaal in handen is van bijzondere personen vertoont dat waarde-verschil zich in den vorm van rente: alleen die enkelen, die met aardse goederen gezegend zijn, plukken de vruchten der „immer günstige Konjunktur."

Daarom zou ik niet, zooals de schrijver doet, een bevestigend antwoord durven geven op de door hem gestelde vraag: „Die Ausrottung des Kapitalzinses, ist diese denn überhaupt möglich?“¹⁾

Was eene inrichting der maatschappij tot stand to brengen zonder privaateigendom, zooals door sommigen beweerd wordt, dan zou voorzeker de agio van aanwezige goederen boven toekomstige niet verdwijnen, maar zou dat waarde-verschil aan de geheele maatschappij ten voordeel zijn, niet slechts aan enkelen; dan zou de rente verdwenen zijn.

Dit is de reden, waarom ik het betreur, dat BÖHM-BAWERK zich ook in zijn tweede deel maar niet gehouden heeft aan den stelregel, die hem bij de samenstelling van het eerste deel leidde.

De andere opmerking is deze.

In het eerste hoofdstuk van zijne „Positive Theorie“ (pag. 58 v.v.) geeft de schrijver een volledig overzicht omtrent den strijd over het kapitaal-begrip gestreden. Hij stelt ons in kennis met alle definities van Kapitaal gegeven en brengt ons met veel critisch vernuft tot die, welke hij ten grondslag heeft gelegd aan zijne theorie der kapitaalrente. Zijne opvatting van kapitaal, als het geheel van geproduceerde productie-middelen, sluit den grond uit.

Nu is het toch wel wat vreemd, om, waar we hem de redenen hebben hooren ontvouwen, waarom we den grond niet tot het kapitaal mogen rekenen, op pag. 380 te vernemen, dat de tot dusver gegeven verklaring der grondrente slechts een brokstuk is, dat noodig behoort

¹⁾ In gelijken zin: MR. J. D'AULNIS DE BOURVILLE: De Daling van den Rentestand, *Economist* 1888, pag. 706.

H. DIETZEL, *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1891, pag. 927 sq.

te worden bijgewerkt tot eene volledige theorie, waarvoor zijne kapitaalrentetheorie de stof moet leveren.

Voor ons is hiermee het afdoende bewijs geleverd, dat BÖHM-BAWERK de grenzen van zijn kapitaalbegrip te eng heeft getrokken en de grondstukken onder het vaste kapitaal had moeten opnemen.¹⁾

---

¹⁾ In gelijken geest H. BLEICHER, „Gegenwart und Zukunft in der Wirthschaft“, in den Conrad'schen Jahrbüchern für Nationalökonomie und Statistik 1890, N. F. Bd 20, pag. 351, 352.

Dat het den schrijver niet veel moeite zou gekost hebben zijne theorie op die wijze te vervolledigen, toont KNUT WICKSELL, die in zijn reeds geciteerd werk: „Ueber Werth, Kapital und Rente“ de theorie van BÖHM-BAWERK in mathematischen vorm overbracht en, door een kleine uitbreiding, ook de grondrente met dezelfde theorie verklaart.

AFDEELING III.

De oorzaken, die den rentestand bepalen.

Het eerste hoofdstuk van dit proefschrift behelst in zijne derde afdeeling beschouwingen over den rentestand. We hebben de rente leeren kennen als eene soort van prijs; de wetten nu, waaraan deze soort van prijs gehoorzaamt, zijn dezelfde als die welke op het geheele gebied der prijsvorming werkzaam zijn: de hoogte der rente wordt bepaald door de wet van vraag en aanbod¹⁾.

Hieruit volgt het onredelijke van den eisch, door LÉON WALRAS²⁾ aan eene wetenschappelijke rentetheorie gesteld, dat zij, n.l. niet alleen het verschijnsel der *rente* moet verklaren, maar tevens moet aantoonen de oorzaken, waarvan de *rentevoet* afhangt, een eisch, waaraan ook BÖHM-BAWERK's theorie van zelf niet voldoet. Het zijn toch twee verschillende opgaven, de vragen: van waar komt de rente? en hoe hoog is de rente?³⁾ en terwijl de tweede in hoofdzaak reeds was opgelost, is

---

1) Zie J. H. VON THÜNEN, „Der isolirte Staat,” II Abt. 1, § 5. „Der Zinsfuß wird ebenso, wie der Preis jeder Waare durch das Verhältnis des Angebots zur Nachfrage bestimmt.”

2) *Éléments d'Economie politique pure*, 2ième Ed. Préface.

3) In gelijken zin: J. D'AULNIS DE BOURQUILL, *Economist* 1888 pag. 705.

het BÖHM-BAWERK gelukt ook op de eerste een bevredigend antwoord te geven. Ik zeg: „terwijl de tweede in hoofdzaak reeds was opgelost,” en men zou meenen, dat dit reeds langen tijd het geval was. Immers in zijn proefschrift over den Rentestand schrijft Mr. J. J. I. HARTE ¹⁾:

„Het is een zeldzaam verschijnsel bij de behandeling van twistvragen, een enkel punt aan te treffen waar alle schrijvers, hoe uiteenlopend hunne richting overigens zij, zich vereenigen, en den strijd der begrippen een oogenblik staken. Zulk een rustpunt biedt de wet van vraag en aanbod. Hare heerschappij bij de bepaling van den rentestand wordt door allen eenstemmig erkend. Wij halen daarom slechts ééne uitspraak voor alle aan: „Le prix du loyer d'un capital,” zegt J. B. SAY ²⁾, „varie suivant les lois, qui gouvernent toutes les valeurs. Il monte ou baisse selon que la quantité demandée est plus ou moins considérable par rapport à la quantité offerte.”

„De eenige moeilijkheid,” vervolgt de Heer HARTE, „die op dit gebied te beslechten valt, betreft den aard van datgene wat gevraagd en aangeboden wordt: kapitaal of geld?”

Voor ons, die in het eerste hoofdstuk uitvoerig te kennen hebben ggegeven, wat wij onder kapitaal verstaan, levert deze vraag geene moeilijkheid op, en we zouden dus den rentestand voldoende bepaald kunnen heeten door te constateeren, dat hij beheerscht wordt door de wet van vraag en aanbod.

„Dit antwoord” zegt prof. D'AULNIS DE BOUROUILL ³⁾, „is nu op zich zelf niet onjuist, maar het is onbevredi-

¹⁾ De Rentestand. Acad. Proefschr. Utrecht 1883, pag 44

²⁾ Cours complet d'économie politique pratique partie V ch. XVI.

³⁾ De daling van den rentestand; hare oorzaken en haar naaste toekomst, Economist 1888 pag. 707.

gend. Het doet beroep op eene algemeene wet, zoo algemeen, dat zij als antwoord gegeven wordt op een aantal vragen van de meest verschillende soort. Waarvan hangt de waarde der goederen af, m. a. w. de ruilvoet? Van vraag en aanbod, antwoordt men. Waarvan het loon der arbeiders? Van vraag en aanbod. Waarvan de stand der rente? Van vraag en aanbod heet het al weer. Dit antwoord nu is zoo weinig helder, dat de poging van eenige voortreffelijke schrijvers, JOHN STUART MILL, W. T. THORNTON en J. E. CAIRNES, om van de eigenlijke beteekenis der formule eene nadere verklaring te geven, al spoedig is uitgelopen op een zeer verwarden pennestrijd."

Professor BÖHM-BAWERK nu heeft theoretische beschouwingen geleverd omtrent de heerschappij der wet van vraag en aanbod op de rente, die een volledig overzicht geven van de oorzaken, die op den rentevoet van invloed zijn. Hij heeft de nieuwere waardeleer, zooals die voor een twintigtal jaren ongeveer gelijktijdig en onafhankelijk van elkaar is uiteengezet door W. STANLEY JEVONS ¹⁾ in Engeland, LÉON WALRAS ²⁾ in Zwitserland en CARL MENGEE ³⁾ in Oostenrijk, toegepast op het kapitaal. Hij heeft aangetoond, dat ook voor het kapitaal waar is, dat de prijs afhangt van den graad van nuttigheid, die de laatste hoeveelheid voor de koopers heeft. Hij heeft een overzicht gegeven van de laatste oorzaken, waarvan de nuttigheid van het laatste toevoegsel afhangt en waaronder dan wel de voornaamste is: afnemende meeropbrengst van het kapitaal bij verlenging van productieperiode.

¹⁾ The theory of Political Economy, Londen 1871 pag. 44—161.

²⁾ Eléments d'économie politique pure, 1874

³⁾ Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, Wien 1872.

Nu is het wel merkwaardig dat deze laatste oorzaak reeds opgemerkt is door een der hoofden van de klassieke staathuishoudkunde, door DAVID RICARDO¹⁾. Deze wijst op dit feit in zijne bekende historische schets van het ontstaan der grondrente; hij noemt het als tweede oorzaak daarvan. Om hare waarde goed te doen uitkomen, neem ik deze schets in hoofdzaak over.

Wanneer kolonisten zich nederzetten in eene streek, waar zulk een overvloed is van vruchtbare landerijen, dat ze niet alle noodig zijn om de bevolking te voeden, dan zal het verschijnsel der grondrente zich niet voordoen.

Niemand toch zal willen betalen, voor wat hij maar voor het grijpen heeft: ieder heeft zich slechts een stuk land uit te kiezen, om rijkelijk zijn levensonderhoud te hebben.

Wanneer alle landerijen dezelfde eigenschappen hadden, wanneer de hoeveelheid onbegrensd en de hoedanigheid uitstekend was, zou men nooit iets voor het gebruik van land behoeven te betalen.

Dat het nu wel geschiedt, vindt zijn reden in het feit, dat de gronden bij gelijke aanwending van kapitaal en arbeid niet alle hetzelfde product opleveren, en in het feit, dat bij uitbreiding van bevolking, land van mindere hoedanigheid of minder gunstig gelegen, in cultuur moet worden gebracht. Dan brengt de beste grond rente op en de hoogte dier grondrente hangt af van het verschil in opbrengst van beide landerijen.

Wanneer land van nog mindere vruchtbaarheid in cultuur moet worden gebracht, zal de grond tweede soort dadelijk rente opbrengen en die rente zal weder bepaald worden als de vorige. Terzelfder tijd zal de rente van den eerste-soort grond stijgen.

---

¹⁾ On the principles of political economy and taxation, Londen 1817.

Bij iederen stap, dien de bevolking op den weg van den vooruitgang doet, waardoor ze gedwongen wordt land van mindere qualiteit in cultuur te brengen wegens het vermeerderen der behoeften, zal de rente, ten voordeele der meer vruchtbare landen, stijgen.

Stellen we cens, dat drie soorten van landerijen (n°. 1, 2 en 3) bij gelijke aanwending van kapitaal en arbeid een netto product opleveren van 1000, 900 en 800 schepel koorn.

In eene streek nu, waar overvloed van vruchtbaar land is met weinig bevolking en waar dus alleen land eerste-soort behoeft bebouwd te worden, zal het geheele netto product aan den ontginner komen.

Zoodra de bevolking zoo zeer is toegenomen, dat ook n°. 2 in cultuur moet worden gebracht, zal n°. 1 eene rente van 100 schepel dragen; want hij, die n°. 2 ontgint en dus 900 schepel opbrengst heeft, zou met zijn kapitaal dezelfde uitkomst verkrijgen, wanneer hij n°. 1 bebouwd en dan 100 schepels aan grondrente betaalde.

Eveneens, wanneer n°. 3 in cultuur moet worden gebracht, zal n°. 2 eene rente van 100 schepels en n°. 1 eene rente van 200 schepels opbrengen.

Dikwijls gebeurt het, dat, vóórdat landerijen van mindere hoedanigheid (n°. 2, 3 en 4) worden ontgonnen, het daarvoor benoodigde kapitaal vruchtdragender kan worden aangewend op reeds ontgonnen landen. Men zal dikwijls ondervinden, dat, wanneer men het kapitaal op n°. 1 aangewend verdubbelt, het product wel niet met 1000, maar dan toch met b.v. 850 schepel toeneemt.

Iemand, die dus zijn toevlucht reeds zou moeten nemen tot land derde soort, dat slechts eene opbrengst van 800 schepel koorn geeft, zal zijn £ 1000 liever steken

in reeds ontgonnen land, dat dan wel geen 1000 maar toch altijd 850 schepel koorn meer geeft.

Nu zal ook grondrente ontstaan, want er is verschil + tusschen de producten, verkregen bij aanwending van dezelfde hoeveelheden kapitaal en arbeid.

Wanneer toch een landbouwer met een kapitaal van £ 1000 eene opbrengst heeft van 1000 schepel en bij het aanwenden van een tweede som van £ 1000 slechts eene verdere opbrengst van 850 schepel, dan zal hij 150 schepels, of het aequivalent daarvan in geld, bovendien nog als rente moeten opbrengen voor de eerste £ 1000, want de rente kan geen verschillende hoogte hebben.

Het rijzen der grondrente is dus te verklaren uit het feit, dat er niet zulk eene hoeveelheid vruchtbaar land aanwezig is, dat het meer dan genoeg opbrengt voor eene aangroeiende bevolking en uit het feit dat, wanneer men steeds meer kapitaal in den grond steekt, het product wel aangroeit, maar niet evenredig met het bestede kapitaal. —

RICARDO noemt dus als tweede oorzaak van het bestaan der grondrente het feit, dat bij voortdurende aanwending van kapitaal op een zelfde stuk land, het product niet in dezelfde verhouding als het kapitaal toeneemt. Ware dat wel het geval, dan zou men niet noodig hebben nieuwe landerijen te ontginnen: men zou al het nieuwe kapitaal in de reeds ontgonnen landerijen steken.

Door de ervaring kende hij dus reeds het verschijnsel van de, in verhouding tot het aangewende kapitaal, verminderende productiviteit van den bodem. Maar hij zag niet, van hoe verre strekking het door hem opgemerkte verschijnsel was, dat het zich niet alleen bij den grond voordoet, maar bij alle takken van voortbrenging, waar kapitaal wordt aangewend.

Ook heeft hij deze gedachte niet benut, om een der redenen aan te geven, waarom de kapitaal-rente daalt, maar hij wees haar juist aan, om het rijzen der grond-rente te verklaren.

Heeft RICARDO het verschijnsel dan al het eerst opgemerkt, anderen hebben er hun voordeel mee gedaan, juist zooals hij verwachtte en wenschte:

„If the principles which the writer deems correct should be found to be so, it will be for others, more able than himself, to trace them to their important consequences. (Pref. pag. V.)

Onder die navolgers bekleedt de economist W. S. JEVONS eene eerste plaats: hij erkent zelf zijne verwantschap met RICARDO, waar hij in een der laatste hoofdstukken van zijn bekend werk ¹⁾ de leer van het kapitaal ontwikkelt: „The views which I shall endeavour to establish on this subject are, I believe, in fundamental agreement with those adopted by MR. RICARDO” (pag. 213).

In „The Theory of Capital” past hij zijne waarde-leer ook op den prijs van het kapitaal toe. Op pag. 242 v.v. zegt hij omtrent den rentestand ongeveer het volgende:

De rentevoet hangt af van het voordeel, dat het laatste toevoegsel van kapitaal biedt; hoe groot het voordeel is, door voorafgaande hoeveelheden verkregen, dat heeft geen invloed op de rente. Bij de uiteenzetting van de leer der nuttigheid hebben we opgemerkt, dat, hoe nuttig sommige goederen in hun soort ook mogen zijn b.v. koorn of water, de laatste hoeveelheid toch zeer goed zou kunnen worden gemist, omdat de behoefte er aan bevredigd is; daarom betaalt men voor elke hoeveelheid eenen geringen prijs.

---

¹⁾ The Theory of Political Economy.

Hetzelfde is waar voor het kapitaal.

Het kan zijn, dat een zeker kapitaal voor eenen fabrikant onmisbaar is; het voordeel door dat kapitaal te verkrijgen is dan zeer groot; en als er nog niet meer kapitaal te verkrijgen was, zou hij een zeer hooge rente moeten betalen. Maar zoo spoedig een grootere voorraad van kapitaal wordt aangeboden, wordt het voordeel van het vroegere kapitaal over het hoofd gezien. Daar omlopend kapitaal overal voor gebruikt kan worden, kan de tweede voorraad zoo noodig in de plaats van den eersten treden; daarom kunnen de kapitalisten nooit het geheele voordeel van den arbeider eischen, dat hun kapitaal aan dezen opbrengt. Zij kunnen alleen dat deel vorderen, bepaald door de nuttigheid der laatste hoeveelheid.

Een kapitalist kan niet zeggen tot iemand, die £ 3000 komt leenen: „Ik weet, dat £ 1000 onmisbaar is voor uwe zaken, en daarom zal ik daarvan 100 pCt. vorderen; voor de tweede £ 1000 die minder noodzakelijk is, zal ik 20 pCt. vragen; en daar de derde £ 1000 u slechts de gewone winst kan leveren, zal ik daarvan slechts 5 pCt. vorderen.”

Het antwoord zou zijn, dat er menschen genoeg zijn, die slechts 5 pCt. van hun geld maken en daarom blij zullen zijn het voor 'n weinig meer te kunnen uitleenen; want het is onverschillig van wien men zijn geld leent.

Ongeveer dezen zelfden gedachtengang vinden we weerom bij twee Duitse schrijvers, wier werken eenige jaren vóór dat van JEVONS verschenen zijn.

Zoo schrijft J. H. VON THÜNEN ¹⁾:

„So wie der Preis einer Waare nicht für die verschie-

¹⁾ Der isolirte Staat. 1850. Theil II, Abt. 1, pag. 100, 162.

denen Käufer verschillend sein, nicht nach dem individuellen Wert, den sie für die einzelnen Käufer hat, bestimmt werden kann, sondern für alle gleich gestellt werden muss, so kann auch der Preis des Kapitals, d. i. die dafür zu zahlende Rente, nicht nach dem Nutzen, den das Kapital im Ganzen dem Anleiher gewährt, festgesetzt werden. Oder für Waaren von gleichen Wert, für Kapitale deren Hervorbringung ein gleiches Quantum Arbeit erfordert, können nicht zu gleicher Zeit zwei verschiedene Preise statt finden." En dus: „Die Rente, die das Kapital im Ganzen beim Ausleihen gewährt, wird bestimmt durch die Nutzung des zuletzt angelegten Kapitaltheilchens". (Zelf noemt hij dit een der gewichtigste regels voor de bepaling van den rentevoet).

En H. von Mangoldt ¹⁾ verdedigt deze stelling: „Es ist die Fruchtbarkeit, welche man auch noch dem letzten Teil des vorhandenen Capitaless zu geben vermag, welche die Höhe des Zinses bestimmt."

Ziedaar het belangrijkste bijeengebracht, wat tot dusver uit een theoretisch oogpunt over den rentestand was geschreven. Al deze economisten stemmen daarin overeen, dat de hoogte der rente afhangt van die rente, welke voor het laatste deel van het kapitaal kan worden bedongen.

Ook BÖHM-BAWERK zelf formuleert deze wet, zooals we op pag. 60 zagen, als volgt:

„Der Zinsfuß wird bestimmt durch das Mehrerträgnis der letzten noch gestatteten Produktionsverlängerung," eene formulering, die bijna woordelijk overeenkomt met die, door von Thünen aan deze wet gegeven.

Maar hiermee stelt prof. BÖHM-BAWERK zich niet tevreden; eerst dan, zegt hij op pag. 422, kunnen we een

¹⁾ Volkswirtschaftslehre. Stuttgart 1868, pag. 432 sq.

oordeel vellen over de richting, waarin de rentestand zich beweegt of zal bewegen, wanneer we ook de laatste gronden kennen, die over den graad der vruchtbaarheid van de laatste productieverlenging beslissen.

En hierin ligt nu de groote verdienste van den arbeid van BÖHM-BAWERK, dat we voor het eerst een volledig overzicht hebben gekregen van de oorzaken, die den rentevoet bepalen. Immers naast den invloed, dien de verminderende productiviteit van het kapitaal uitoefent, toont de schrijver ons dien van het aantal arbeiders, de grootte van het nationale kapitaal, de hoogte der grondrente, de spaarzaamheid der bevolking, de grootte van den stand der kapitalisten en de grootte der som, die voor improductieve doeleinden wordt geleend.

Wanneer de theorie van BÖHM-BAWERK hetzelfde lot zou treffen als de kapitaalsleer van JEVONS, wanneer zij n.l. in verhouding tot hare voortreffelijkheid te weinig bekendheid zou verwerven, dan zou ik dat willen wijten aan een zelfde gebrek, dat beide aankleeft. De schrijvers hebben verzuimd practische toepassing aan hunne theorieën te geven, zij zijn te veel gebleven op theoretisch terrein en hebben geen feiten aangevoerd, waaraan men de theorie kan toetsen en waardoor men zich van hare waarheid kon overtuigen.

Slechts eene enkele plaats in hunne werken doet zien, dat zij toch de feiten niet geheel verwaarloosd hebben.

Zoo zegt STANLEY JEVONS ¹⁾ op pag. 240, waar hij voor enkele landen den rentestand verklaart:

„In vele slecht bestuurde streken, waar de grond nog

¹⁾ The Theory of Political Economy.

jammerlijk wordt bewerkt, is de opbrengst over het algemeen klein en toch is de rentestand hoog, alleen omdat gebrek aan zekerheid den noodigen toevloed van kapitaal tegenhoudt; meer kapitaal is dringend noodig, dus is de prijs ervan hoog. In Amerika en in de Britsche koloniën is de opbrengst dikwijls groot en toch is de interest hoog, omdat er geen voldoende kapitaal is, om aan alle vraag te voldoen. In Engeland en andere landen van oude beschaving is de rentestand gewoonlijk lager, omdat er overvloed van kapitaal is, en de vraag naar meer kapitaal niet zoo dringend is."

En BÖHM-BAWERK laat zich op pag. 430 ongeveer aldus uit:

„Zoo moet de rentestand zich bewegen, als onze theorie juist is. En hoe beweegt hij zich? Precies zooals onze formule het vordert en dat is het bewijs voor hare waarheid.

Want vooreerst is het een door de ervaring bewezen feit, dat het toenemen van het volkskapitaal de neiging heeft den rentevoet naar beneden te drukken.

Ten tweede is het niet minder bekend en natuurlijk, dat het daarbij niet aankomt op zijne verhouding tot de grootte der bevolking, m. a. w. dat eene vergrooting van het bevolkingcijfer, zonder gelijktijdige vergrooting van het volkskapitaal, de neiging heeft den rentevoet te verhoogen.

En ten derde is het eveneens een bekend feit, dat het vinden van nieuwe, voordeelige productiemethoden, débouchés en derg., hetwelk het dalen van de schaal der meeropbrengsten verhindert, de neiging heeft den rentevoet te verhoogen."

Maar bij deze algemeene uitspraken, op welke juistheid nog wel iets valt af te dingen, zijn de schrijvers blijven staan. Immers omtrent den omvang van het volkska-

pitaal tast men nog steeds in het duister rond: vandaar dat een bewijs, hetwelk dien omvang tot grondslag heeft weinig overtuigingskracht kan bezitten. Het eenige wat BÖHM-BAWERK met grond kan beweren is, dat het een algemeen gevoelen der schrijvers is, dat eene vergrooting van het volkskapitaal de neiging heeft den rentevoet te drukken. Maar bewijskracht kan men toch aan dat gevoelen niet toekennen.

Met de eigenlijke vragen der practijk hebben zij zich echter niet bemoeid. En die vooral trekken belangstelling. Zoo kan men bij bijna alle schrijvers over staathuishoudkunde de stelling vinden, dat in den loop der beschaving de rentestand de neiging heeft te dalen. En werkelijk is de rentestand in de laatste helft dezer eeuw aanmerkelijk gezonken. Wanneer men nu beweert, dat de rentevoet afhangt van de productiviteit van het laatst aangewende kapitaaldeelje, en men ziet den rentevoet tegenwoordig dalen, dan moet men zich wel afvragen of de productiviteit van het kapitaal tegenwoordig dan zoo klein is en welke de redenen daarvan zijn.

Tot de beantwoording van deze en dergelijke vragen heeft BÖHM-BAWERK zich blijkbaar niet geroepen gevoeld. En toch, dan eerst kan men zeggen, dat de wetenschap werkelijk verrijkt is, waanneer men met behulp van eene nieuwe theorie tot dusver onverklaarde verschijnselen begrijpen kan.

Temeer is dit te betrcuren, waar de Fransche econo- mist PAUL LEROY BEAULIEU, een schrijver met wien BÖHM-BAWERK blijkens zijn eerste deel niet onbekend was, op dien weg de eerste schreden reeds gezet had.

Als aanvulling van de theoretische beschouwingen uit het vorige hoofdstuk, laat ik hier volgen wat LEROY BEAULIEU op dit stuk leverde in zijn werk: „Essai sur

la repartition des richesses et sur la tendance à une moindre inégalité des conditions." Op pag. 242 v.v. zegt hij ongeveer het volgende:

✓ „Men zegt gewoonlijk, dat de rentestand bepaald wordt door de wet van vraag en aanbod. Dat is, wat de Engelschen gewoon zijn te noemen: een truisme. Die wet is zoo vaag en zegt zoo weinig tot het verstand, dat ze in waarheid niets verklaart. De gewichtigste punten laat ze in het duister. Wanneer men b.v. leest, dat de rentevoet in de middeleeuwen veel hooger stond dan tegenwoordig, dan zou men gaarne weten of dat lag aan de vraag of aan het aanbod. Men moet zich veeleer afvragen wat de laatste oorzaken zijn, die vraag en aanbod regelen. Er zijn er twee: de productiviteit zelf van het kapitaal en de graad van zekerheid, die het geniet.

Het kapitaal is niet altijd en overal even vruchtdragend. In een land, dat nog in opkomst is, in eene kolonie, waar de meest noodige werken nog gemaakt moeten worden, zijn, afgescheiden van alle vraag en aanbod, de kapitalen oneindig meer productief, dan in landen van oude beschaving, waar het meerendeel der voordeeligste werken reeds aanwezig is. En evenzeer zijn op een tijdstip, waarop eene ontdekking is gedaan, die de middelen van voortbrenging of van vervoer geheel verandert, de kapitalen veel meer productief, dan ooit daarvoor.

Terwijl men er niet verder mee komt te zeggen, dat de rentestand bepaald wordt door de wet van vraag en aanbod, is het van practisch nut te weten, dat hij afhangt van de gemiddelde productiviteit der *nieuwe* kapitalen, die in die streek worden bespaard of ingevoerd.

Ten tweede hangt de rentevoet af van den graad van zekerheid, die het kapitaal geniet. In de nieuwe landen

is geen voldoende wetgeving, geen voldoende rechtspraak geen voldoende politie; bovendien zijn, als men het zoo noemen mag, degenen, die komen om kapitaal te leenen, van eene mindere kwaliteit, dan in de landen van oude beschaving. Het zijn gelukzoekers, die alle vereischten missen, welke men aan een vertrouwd debiteur mag stellen, of wel verkwisters, die slechts leenen om goede sier te maken van eens anders geld.

Het spreekt van zelf, dat in deze nieuwe landen de rentevoet zeer hoog is. Wanneer het aanbod zwak is, wordt dat niet alleen veroorzaakt, doordat het kapitaal schaarsch is, maar tevens daardoor, dat degenen, die het dan nog bezitten, onwillig zijn het tegen lage rente af te geven; in die rente ligt een hooge assurantiepremie verscholen.

In de dertiende eeuw vroegen de geldschietters in Frankrijk gemiddeld 20 pCt.; in de 14de eeuw in het Noorden van Italië van 10 tot 20 pCt. In onzen tijd nog heeft men in Turkije en Egypte den rentestand zien rijzen tot 20, 30 ja 40 pCt.

In koloniën van meerdere ontwikkeling zal men ook dikwijls een hoogen rentevoet opmerken, maar om andere redenen. Daar is het niet de onzekerheid of men zijn kapitaal ooit terug zal krijgen, die de kapitalisten terughoudt; daar is de reden de groote productiviteit, die alle nieuw kapitaal nog bezit. In die landen zijn de werken, die in vergelijking tot de uitgaven, het voordeligst zijn, nog niet alle aanwezig; er is nog een overvloed van vruchtbare landerijen, die met weinig arbeid groote oogsten opleveren; de mijnen beloonen reeds dadelijk de moeite overvloedig; de handel is levendig, de bevolking groeit snel aan.

In 1850 kon men in Zuid-Australië tegen volle zeker-

heid van zijn geld 16 à 20 pCt. bedingen. Omstreeks 1840 was de rente in de Vereenigde Staten: 6 pCt. in Pensylvanië, 7 pCt. in New-York, 8 à 10 pCt. in de Zuidelijke Staten”.

Het gewichtige, alom opgemerkte feit, dat de rentestand de neiging heeft te zinken, wordt door LEROY BEAULIEU aldus verklaard. Drie redenen wijst hij er voor aan.

„Vooreerst het toenemen van de zekerheid in het handelsverkeer, van de rechtszekerheid; hierdoor is de assurantie-premie, die vroeger zoo'n groot deel van de rente uitmaakte, geheel of grootendeels verdwenen.

Ten tweede de voortdurende vermeerdering van het bespaarde. Men kan zeggen, dat de meeste instellingen in onze beschaafde maatschappij er toe strekken, het sparen hoe langer hoe algemeener te maken: er is geen twijfel aan, of het sparen is in veel grooter verhouding toegenomen, dan de productie.

De derde oorzaak, die de neiging heeft den rentevoet te doen zinken, en naar onze meening de krachtadigste, is de verminderende productiviteit van *nieuwe* kapitalen; het gebruik van kapitaal, boven een zekere grens, wordt hoe langer hoe minder winstgevend. Wanneer de maatschappij reeds van talrijke verbeteringen voorzien is, wordt het moeilijker, ja wordt het misschien eenmaal onmogelijk, nog andere aan te brengen, die van eenig belang zijn.

Een sprekend voorbeeld van deze verminderende productiviteit van *nieuwe* kapitalen levert de aanleg van spoorwegen: er is geen twijfel aan of het oude kapitaal, gestoken in den aanleg van het eerste net, was 4, 10 ja 20 maal meer productief dan het kapitaal, dat voor het derde net zal nodig zijn.”

Men ziet het, in hoofdzaak dezelfde redenen, als door BÖHM-BAWERK aangegeven, maar toegepast op de practijk

en dus meer in staat de belangstelling te wekken. Had BÖHM-BAWERK meer dan theoretische beschouwingen willen leveren, dan zou hij zich zeer zeker geheel langs de lijn bewogen hebben, door LEROY-BEAULIEU gevolgd. Dit blijkt uit een brief, door prof. D'AULNIS DE BOURVILLE gepubliceerd en hem geschreven naar aanleiding van zijne studie in de Maart-aflevering der Conrad'sche Jahrbücher van 1889, welke studie reeds in 1888 in den Economist verschenen was onder den titel: De Daling van den Rentestand; hare oorzaken en naaste toekomst ¹⁾.

Naar aanleiding daarvan schreef BÖHM-BAWERK:

„Wie mit ihrer Grundauffassung so stimme ich auch mit der von Ihnen gegebenen Erklärung der konkreten Erscheinung des Sinkens des Zinsfußes in unserer Zeit vollständig überein. Sie werden zum Beispiel auf S. 89 ff. 404, 429—431 manche Bemerkungen finden, die genau in dem Rahmen der von Ihnen gegebenen Erklärung passen.“

Volledigheidshalve laat ik ten slotte hier de verklaring volgen door prof. D'AULNIS van het zinken van den rentestand gegeven. Zelf noemt hij haar: de theorie van JEVONS, door LEROY-BEAULIEU aangevuld en door hem zelf toegelicht met tal van bijzonderheden van historischen en statistischen aard.

In hoofdzaak luidt ze ²⁾:

„In den tegenwoordigen toestand der industriele ontwikkeling onzer maatschappij vallen eenige omstandigheden waar te nemen, welke de invloeden, waarvan de Rentestand afhankelijk is, met groote kracht hebben doen

¹⁾ Een résumé hierover verscheen in de Revue d'économie politique Sept.—Oct. 1889 van de hand van M. SECRETAN.

²⁾ Economist 1890 pag. 1.

werken in zoodanige richting, dat de rente dalen moest. Kort samengevat zijn het de volgende.

In de landen van oude beschaving zijn zij, ten eerste, de verplichting om voor zeer belangrijke takken van nijverheid over te gaan tot werken van secundair nut, en, ten tweede, de scherpe mededinging, welke de intensieve landbouw aldaar van de elders ontstane, extensieve cultuur ondervindt.

In de nieuwe landen doet de verplichting zich gevoelen om te wachten op den aanwas der bevolking. En in landen van beide soort is, dank zij de volmaking der nijverheid, meer en meer het vaste kapitaal een krachtige tegenstander geworden van de toepassing van nieuwe uitvindingen, zoodra deze toepassing een krachtig beroep zou meebrengen op de kapitaalmarkt.

De aard nu van al deze omstandigheden brengt mede, dat zij zeer waarschijnlijk niet spoedig van haren invloed zullen worden beroofd. Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat zij nog slechts gedurende betrekkelijk korten tijd hare werking hebben uitgeoefend en reeds thans eene vrij aanzienlijke daling van den rentestand hebben veroorzaakt, dan mag men het waarschijnlijk achten, dat in de naaste toekomst geen verheffing, doch veeleer een verdere daling te wachten is. Men make zich vooral geen illusiën omtrent de kracht van één argument, dat menigeen allicht geneigd zou zijn te doen klinken: dat namelijk bij verdere daling de prikkel tot kapitaalvorming zijnen invloed zou verliezen en dat derhalve een nog lagere stand, dan dien we thans kennen, met de „natuur" in strijd zou zijn. De waarheid is, dat wij omtrent de grens, waar de prikkel tot kapitaalvorming niet krachtig genoeg meer is om de motieven te overwinnen, welke tot kapitaalvertering

plegen aan te sporen, bitter weinig weten. Het eenige, dat wij met zekerheid kunnen zeggen, is eene aprioristische stelling: wanneer de rente volkomen verdwijnt, zal er geen prikkel hoegenaamd meer bestaan. Doch zal ooit de rente geheel te niet gaan? Zij zal blijven, zoolang kapitaal een hulpmiddel is tot nieuwe voortbrenging; en wiens verbeeldingskracht is in staat om zich een toestand te denken, waarin dit niet het geval zal zijn? Die onderstelling kunnen we derhalve laten rusten. En voor het overige kan alléen de historie ons licht geven. De geschiedenis nu der voorgaande eeuw leert, dat een rentestand van 3 en van $2\frac{1}{2}$ ten honderd zeer wel mogelijk is" ¹⁾.

En op het slot van zijn artikel ²⁾, waagde hij deze voorspelling: „Een rentestand van 3, $2\frac{1}{2}$ of 2 %, mag ons, kinderen van de 19de eeuw, zeer vreemd voorkomen. De geschiedenis echter, vooral van Nederland in de voorgaande eeuw, leert dat hij niet onmogelijk is. En op de boven aangevoerde gronden houd ik het voor niet onwaarschijnlijk, dat wij binnen misschien korten tijd dezen rentestand zullen beleven. De naaste toekomst zou dus zijn eene voortduring der dalende beweging.”

Tot dusver kan men niet anders zeggen, dan dat deze voorspelling door de feiten bewaarheid wordt. (Zie de Bijlage).

En hiermee is de taak, die wij ons opgelegd hadden, volbracht. Indien het ons gelukt is, den lezer een duidelijk inzicht te geven in de wijze, waarop BÖHM-BAWERK het verschijnsel der kapitaalrente verklaart, en wij er

¹⁾ Zie nog *Economist* 1894 pag. 81 v.v.

²⁾ Zie *Economist* 1888 pag. 802.

cenigszins toe bijgedragen hebben bekendheid te verschaffen aan de nieuwe theorie, dan zullen wij de moeite, aan de samenstelling van dit proefschrift besteed, ruimschoots beloond achten.

B I J L A G E.

Om den in vergelijking met vroegere jaren lagen rentestand te berekenen, gaf professor D'AULNIS in zijn eerste artikel over den Rentestand (De Economist 1888 pag. 664 v.v.) de koerslijst van eenige effecten, welke hem voor dergelijke rekening bijzonder geschikt voorkwamen. In het Januari-nummer van „De Economist” 1890 gaf hij haar opnieuw en nogmaals in de Februari-afl levering 1894. Hij voegde er toen bij de Oostenrijksche, Italiaansche en Russische papieren, omdat ook in die fondsen eene belangrijke koersbeweging had plaats gehad.

Ik neem deze vergelijking der koersen hier over, aangevuld met die van begin September 1894. Tegenover eene lichte daling van enkele fondsen, zal men voor het meerendeel eene blijvende rijzing waarnemen.

NAAM DER FONDSEN.	Beurs- noteering.	September 1888.	December 1889.	December 1893.	September 1894.
3 $\frac{1}{2}$ pCt. Nat. Schuld Ned.	Amsterdam.	101	102-103	102 $\frac{1}{2}$	102 $\frac{1}{2}$ -103
2 $\frac{1}{2}$ " " " "	"	76-77	83-84	84 $\frac{1}{4}$	93
3 " België	Brussel.	93.70	95	101	101.90
2 $\frac{1}{2}$ " "	"	80 $\frac{1}{2}$	80 $\frac{3}{4}$	91 $\frac{1}{2}$	93 $\frac{1}{2}$
3 " Fransche Rente	Parijs.	83	87 $\frac{1}{2}$	98.50	103 $\frac{3}{4}$
3 " Obl. Parijs (nom. 400 fr.)	"	fr. 390	fr. 390	fr. 418	fr. 421
2 $\frac{3}{4}$ " Eng. Consols	Londen.	99	97 $\frac{1}{2}$	98 $\frac{3}{4}$	102 $\frac{3}{4}$
3 $\frac{1}{2}$ " Metrop. Board of Works	"	113 $\frac{1}{2}$	111-112	114 $\frac{1}{4}$	101-103
3 pCt. Metrop. Board of Works	Londen.	104	102 $\frac{3}{4}$	104 $\frac{1}{4}$	100-102
3 $\frac{1}{2}$ " Birmingham Corp.	"	110	110-111	114-115	118 $\frac{1}{2}$ -119 $\frac{1}{2}$
3 " " " "	"	100	100	102 $\frac{1}{2}$	104 $\frac{1}{2}$ -105 $\frac{1}{2}$
3 $\frac{1}{2}$ " Hull	"	108	107 $\frac{1}{2}$	114-115	114 $\frac{1}{2}$ -115 $\frac{1}{2}$
3 $\frac{1}{2}$ " Liverpool	"	111	111-112	116-117	122 $\frac{1}{2}$ -123 $\frac{1}{2}$
3 $\frac{1}{2}$ " Newcastle	"	107	107-109	112-113	115-116
3 $\frac{1}{2}$ " Portsmouth	"	107	106 $\frac{1}{2}$ -107 $\frac{1}{2}$	113-114	113-116
3 $\frac{1}{2}$ " Duitsche Rijk	Berlijn.	103	103	100.20	103.65
3 $\frac{1}{2}$ " Berlijn	"	101 $\frac{1}{2}$	100 $\frac{1}{2}$	98 $\frac{1}{4}$	100.90
3 $\frac{1}{2}$ " Noorwegen	Amsterdam.	90	90 $\frac{3}{4}$	96 $\frac{3}{8}$	101
4 " Zweden	"	104	104	103 $\frac{3}{8}$	105
3 $\frac{1}{2}$ " Obl. Illinois Centr. Spw.	New-York.	93-95	95	94-96	95
5 " Papierrente Mei Oostenrijk	Amsterdam.	66-68	72 $\frac{1}{2}$ -73 $\frac{7}{8}$	78 $\frac{1}{2}$	79 $\frac{1}{2}$
5 " Inscr. Italië	"	91-92	88-89	73	78
4 " Geconsol. 1880 Rusland.	"	81-82	88-89	94 $\frac{3}{16}$	96 $\frac{1}{2}$ -97

Nog op een ander merkwaardig feit, voor den rentestand van belang, kon professor d'Aulnis in zijn laatste artikel wijzen. De hypothecaire inschrijvingen beneden 4 pct. zijn, blijkens de Jaarcijfers der Vereeniging voor Statistiek in Nederland gaandeweg toegenomen. Tegen een rente beneden 4 pct. (d. i. van 0 tot 4 pct.) werden ingeschreven:

In 1881	f 726.636
„ 1882	247.890
„ 1883	648.434
„ 1884	707.380
„ 1885	381.072
„ 1886	653.338
„ 1887	1.086.779
„ 1888	2.026.424
„ 1889	4.776.941
„ 1890	7.197.002
„ 1891	2.999.309
„ 1892	3.430.983

Hieraan kan ik toevoegen, dat dit cijfer was

In 1893 . . . . . f 6.967.802.

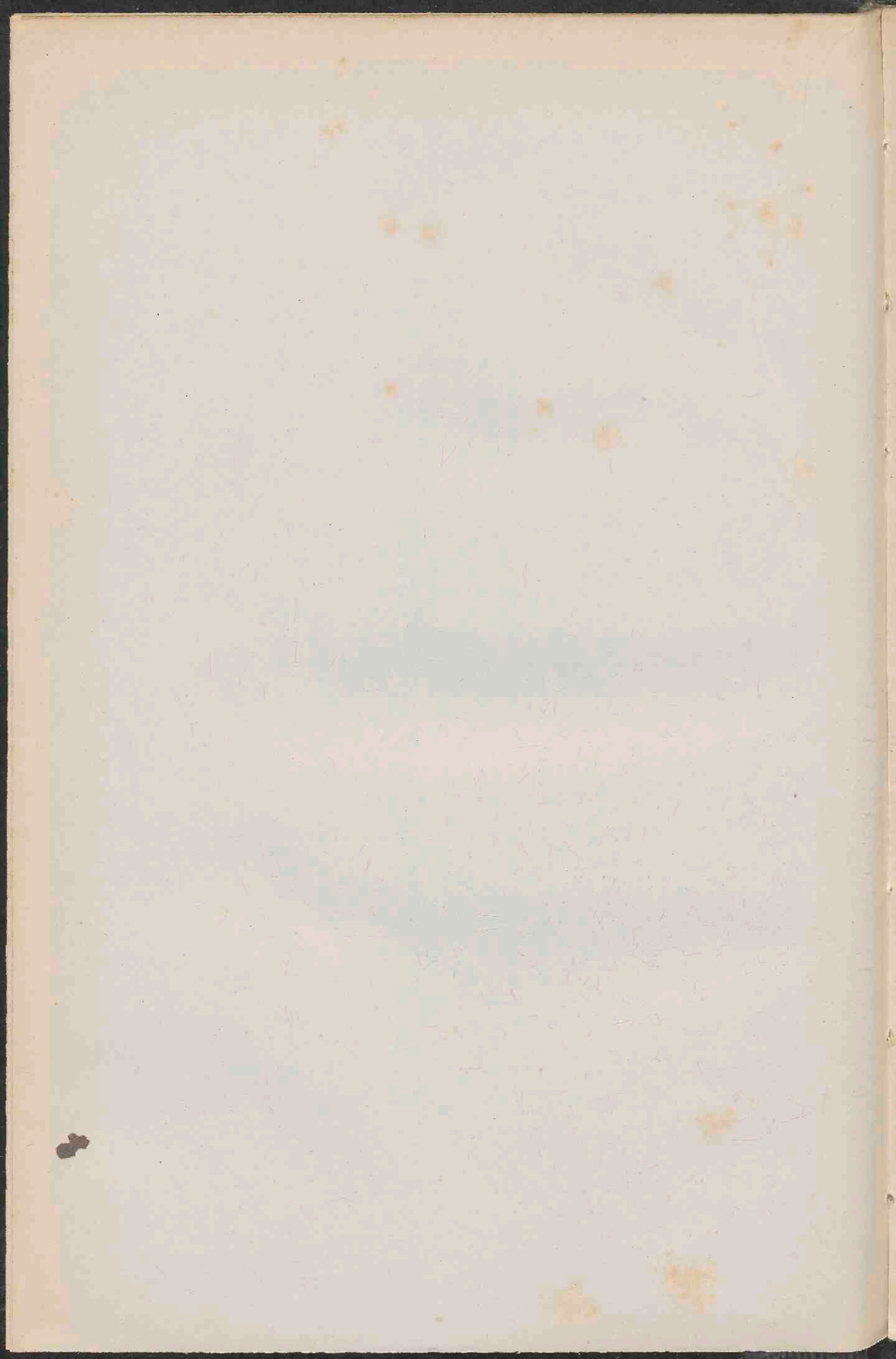
Deze tabel versterkt het gevoelen van hen, die eene algemeene daling van den rentestand meenen waar te nemen.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

De drieledige verdeling der middelen van productie in Arbeid, Kapitaal en Bodem behoort plaats te maken voor eene tweeledige: in Arbeid en Kapitaal.

Onder Kapitaal verstaat men dan dien rijkdom der maatschappij, welke bestemd is tot verdere voortbrenging. (Vgl. pag. 16 v. v., 67 v. v.)

II.

Het Kapitaal, als bron der kapitaalrente, omvat dien rijkdom der maatschappij, waaruit de privaatspersoon zich een blijvend inkomen verschaft.

(Vgl. pag. 16 v. v., 67 v. v.)

III.

De uitspraak van ADAM SMITH (Wealth of Nations B. II, Ch. II): „Parsimony and not industry is the immediate cause of the increase of capital”, moest, wilde ze juist zijn, omgekeerd luiden.

IV.

De opvatting van het verbruikleen (geldleen) als een soort van huur of bruikleen (Salmasius) is onjuist. (Zie pag. 38).

V.

De leer, dat de waarde der goederen afhangt van de productiekosten is, voorzover ze juist is, niet in strijd met de leer, dat ze afhangt van het grensnut, dat het goed in staat is te stichten.

VI.

Het regelmatig terugkeeren van dezelfde cijfers ook op het gebied der moraalstatistiek, kan niet als bewijs worden aangehaald voor het determinisme.

VII.

In de moderne democratie is een streven waar te nemen tot terugkeer naar de antieke democratie.

VIII.

De uitspraak: „neque enim multum inter se differunt sacerdotium et imperium,” in Nov. 7 cap. 1, mag niet als bewijs aangevoerd worden voor de stelling, dat in de 6de eeuw staat en kerk één waren.

IX.

Wanneer bij eene grondwetsherziening aan de wet wordt opgedragen, wat vroeger behoorde tot de bevoegdheid van den koning, dan houdt het koninklijk recht om te regelen op te gelden, ook wanneer slechts aanvulling noodig is.

X.

Ook zonder wijziging van de Wet van 21 Dec. 1861, (Stbl. No. 129) heeft de Prins van Oranje zitting in den Raad van State, nadat zijn achttiende jaar vervuld is.

XI.

Het onderzoek der geloofsbrieven van de leden eener Volksvertegenwoordiging behoort bij den rechter, niet bij de regeering of bij de Volksvertegenwoordiging zelve.

XII.

Voor de instelling van een Departement van algemeen bestuur heeft de Koning den Raad van State niet te hooren.

XIII.

Wanneer van eene provincie een gedeelte wordt afgesneden, blijven de bestaande provinciale verordeningen voortduren, tot nieuwe worden afgekondigd.

XIV.

Terecht geeft het Ontwerp van wet tot regeling der bevoegdheid van het administratief Hooggerechtshof (Bijlage III van het verslag der Staatscommissie benoemd bij K. B. van 15 Sept. 1891) de voorkeur aan de opsommings-methode boven het gebruik van eene algemeene formule.

XV.

Internationale regeling van het Staatsverband is noodzakelijk.

XVI.

Ook afgezien van de z.g. waarborgenwet heeft de Paus het actieve en passieve gezantschapsrecht.

XVII.

Het is onjuist de fictie der extraterritorialiteit als bron van de privileges der gezanten aan te nemen; die fictie is slechts een aanschouwelijk beeld van hunne onafhankelijke positie.

XVIII.

Een gezant, die tevens onderdaan is van den Staat, waarbij hij geaccrediteerd is, geniet alle rechten, die volgens het Internationaal recht aan gezanten toekomen.

STELLINGEN

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

Doctor in de Rechtswetenschap

aan de Rijks-Universiteit te Utrecht,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

Dr. H. C. DIBBITS,

Hoogleraar in de Faculteit der Wis- en Natuurkunde,

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT,

TEGEN DE BEDENKINGEN

Van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid

TE VERDEDIGEN

op Dinsdag den 2 October 1894, des namiddags te 3½ ure,

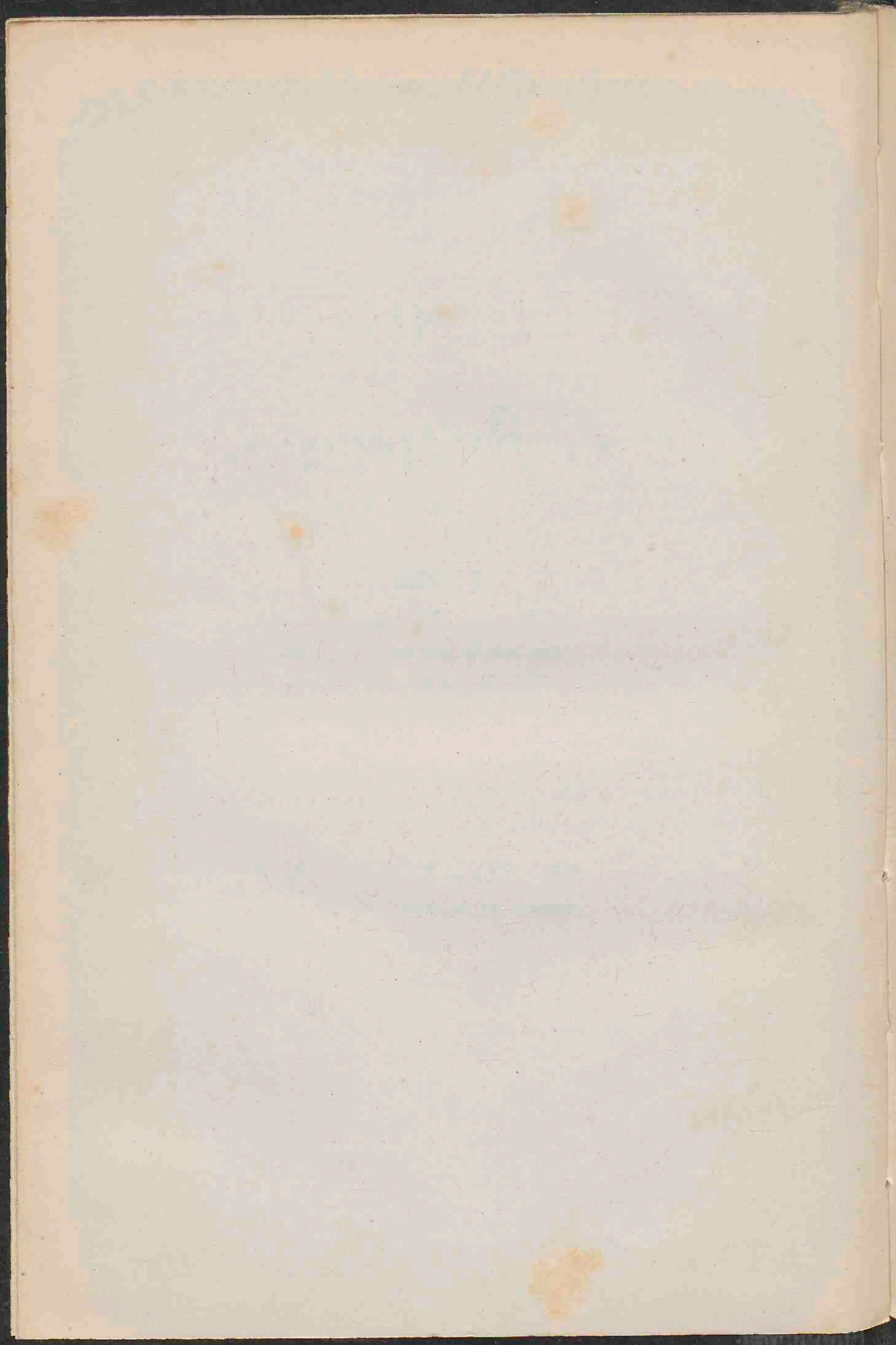
DOOR

DIONYSIUS ADRIANUS PETRUS NORBERTUS KOOLEN,

geboren te Rijswijk.

STELLINGEN.

I.

De algemeene bepaling van B. W. I. Tit. V. wordt in de volgende afdeelingen niet in het oog gehouden.

II.

Artt. 136 B. W. en 449 W. v. Sr. behooren te vervallen.

III.

Men kan de rechtsvordering tot verkrijging der erfenis ook instellen tegen hem, die onder dien titel of zonder titel in het bezit is van eene bijzondere zaak uit de nalatenschap.

IV.

In art. 882 B. W. had het begin der verjaring gesteld moeten zijn op den dag, waarop een ander zich in het bezit gesteld heeft.

V.

Het recht in art. 1205 al. 2 B. W. den schuldeischer toegekend is geen retentierecht maar pandrecht

VI.

Wanneer een der gronden van art. 885 of 959 B. W. aanwezig is, bestaat van rechtswege onwaardigheid.

VII.

Art. 1352 B. W. is niet overtollig, zooals OPZOOMER zegt. Het art. zou duidelijker zijn, wanneer het luidde: Hij, die zich voor een derde sterk gemaakt, of die voor een derde ingestaan heeft door te beloven, dat deze iets doen zal, is aansprakelijk voor de schade, indien deze derde weigert het beloofde te doen.

VIII.

Het beroep, dat gedaan wordt op LUCAS VI vers 34, 35 om het ongeoorloofde der leenrente te bewijzen, gaat niet op. De woorden: „Mutuum date nihil inde sperantes”, beteekenen: Wanneer gij aan iemand te leen geeft, doet dat dan niet in de hoop op vergelding.

IX.

Voor het bestaan eener vennootschap onder firma is geen acte vereischt.

X.

Eene buitenlandsche naamlooze vennootschap kan in Nederland in rechte optreden, zonder de Koninklijke be-williging verkregen te hebben.

XI.

Bepalingen in de acte eener naamlooze vennootschap, in strijd met hetgeen bij art. 38 tot en met art. 55 W.

v. K. is voorgeschreven, blijven nietig, ook al is de Koninklijke bewilliging verleend.

XII

De vereffenaar, benoemd volgens art. 32 W. v. K. is lasthebber.

XIII.

Bij de verificatie der schulden in geval van faillissement wordt niet beslist over den voorrang.

XIV.

De vervoerovereenkomst is eene overeenkomst sui generis.

XV.

Het overliggeld is eene voorafvastgestelde schadevergoeding voor wanpraestatie.

XVI.

Overmacht schorst de ligdagen aan de zijde van den ontvanger.

XVII.

Het recht van anticipatie komt den gedaagde ook toe in eersten aanleg.

XVIII.

De meening: „als zoude het niet de roeping der Rechterlijke Macht zijn eene zg. sententia mere declaratoria te geven,” voorkomende o. a. in het vonnis der Arr. Rechtb. te Rotterdam van 14 April 1890 (W. n°. 5905), is onjuist.

XIX.

Om te komen tot afschaffing van art. 152 W. v. B. Rv. verdient het aanbeveling den weg te volgen, aangegeven door de Haagsche Conferentie (1894) tot codificatie van het Internationaal Privaatrecht: dat de Staten in tractaten bepalen elkaars vonnissen te zullen laten executeeren, voorzover ze betrekking hebben op de proceskosten.

XX.

Uitlevering van Nederlanders is met de Grondwet niet overeen te brengen.

XXI.

Wanneer de drager eener vreemde kroon (met uitzondering van die van Luxemburg) tot Koning der Nederlanden wordt benoemd (art. 21 Grw.), kan deze de regeering niet aanvaarden, voordat hij afstand heeft gedaan van de vreemde kroon.

XXII.

Het K. B. van 22 Dec. 1863 (*Stb.* n°. 149) is in strijd met art. 116 Gr. 1848.

XXIII.

De onderscheiding in relatief en absoluut ondeugdelijk middel en object is af te keuren.

XXIV.

Tusschen overtredingen en misdrijven bestaat een principieel verschil.

XXV.

Art. 335 W. v. Sr. mist gedeeltelijk zijn doel, omdat het niet kan worden toegepast op het emissie-syndicaat.

XXVI.

In art. 47 W. v. Sr. ware „plegen” misschien beter vervangen door „verrichten.”

XXVII.

In art. 45 W. v. Sv. zijn de woorden: „in de gevallen en op de gronden, in art. 86 vermeld” te ruim; daar toch worden ook feiten vermeld waartegen minder bedreigd is dan een maximum van 4 jaar gevangenisstraf of meer.

INHOUD.

INLEIDING	bladz. 1
---------------------	----------

HOOFDSTUK I.

Uiteenzetting der Theorie.

<i>Afd. I.</i> WAARIN BESTAAT HET KAPITAAL?	4
<i>Afd. II.</i> WAAROM BRENGT KAPITAAL RENTE VOORT?	18
Het verschil in tijd in de Economie	19
Oorsprong der Kapitaalrente	36
<i>a.</i> De Leenrente	37
<i>b.</i> De Kapitaalrente der ondernemers	39
<i>c.</i> De Kapitaalrente uit duurzame goederen	44
<i>Afd. III.</i> WAT BEPAALT DEN RENTESTAND?	53
<i>a.</i> De Kapitaalmarkt. Eenvoudigste voorstelling	54
<i>b.</i> De Kapitaalmarkt in vollen omvang	62

HOOFDSTUK II.

Beoordeeling der Theorie.

<i>Afd. I.</i> HET KAPITAALBEGRIIP VAN BÖHM-BAWERK	66
<i>Afd. II.</i> DE VERKLARING DER KAPITAALRENTE	78
<i>Afd. III.</i> DE OORZAKEN, DIE DEN RENTESTAND BEPALEN	96
DEZE THEORIE TOEGEPAST OP DE PRACTIJK	105

BIJLAGE	115
STELLINGEN (Staatswetenschap).	121
STELLINGEN (Rechtswetenschap).	127
